

BIJDRAGE
TOT DE
PAROCHIALE GESCHIEDENIS
VAN
HAALTERT

DEMOGRAFISCHE EN SOCIALE EVOLUTIE
VAN HET DORP

DOOR
J. DE BROUWER

De Heemkundige Vereniging « Het Land van Aalst ».
« De Aankondiger », Aalst
1956.

*Ter vrome nagedachtenis
van vader en moeder,
die mij de liefde
tot mijn geboortedorp
hebben ingeprint.*

IMPRIMATUR :

Gandae 12 Novembri 1955

O. Schelfhout, vic. gen.

NIHIL OBSTAT :

Gandae 10 Novembri 1955

J. De Keyzer a.h.d.

I. OUDSTE GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE.

De oorsprong en de ontwikkeling van de buitenparochies zijn het moeilijkst te achterhalen bij gebrek aan de nodige bronnen. De stichtingsoorkonde van het kollegiaal kapittel te Haaltert, van 1046, is de oudste bron waarover wij beschikken en bevat een paar inlichtingen over het verleden van het dorp uit de periode, die de stichting voorafgaat (1).

1. Stichting en ondergang van een klooster.

Vóór de elfde eeuw heeft hier een klooster bestaan. Naar alle waarschijnlijkheid een klooster van Benediktijnermonniken,... misschien meegekomen of gestuurd door de H. Amandus of de H. Ursmarus ?

Heeft deze stichting bijdragen tot het ontstaan van de parochie of kwam zij tot stand nadat de parochie reeds was opgericht ? Op deze vraag blijft men het antwoord schuldig.

Uit de stichtingsoorkonde van het kapittel vernemen wij slechts dat dit klooster te niet ging « bij gebrek aan plaats, veroorzaakt door de verwoesting van de kwaden ».

Wie waren die « kwaden », die het klooster tot ondergang brachten ?

Gaat het om de Noormannen, die vooral in 879/880 Vlaanderen en Brabant uitplunderden en te vuur en te zwaard vernielden, en menig abdij voor altijd of voor vele eeuwen ten gronde verwoestten ?

Of dient men onder de « kwaden » te verstaan, de voorzaten van heer Engelbert, die zich van de kloostergoederen hadden meester gemaakt, zodat de monniken hier geen bestaansmogelijkheid meer bezaten ? « Gebrek aan plaats » of levensruimte wijst wel enigszins in die richting. De begiftiging « met goederen zijner voorouders », waarvan verder in de oorkonde spraak is, staven dit vermoeden. Onder die vorm had men trouwens voor gewoonte ontvreemde kerkelijke goederen terug te schenken.

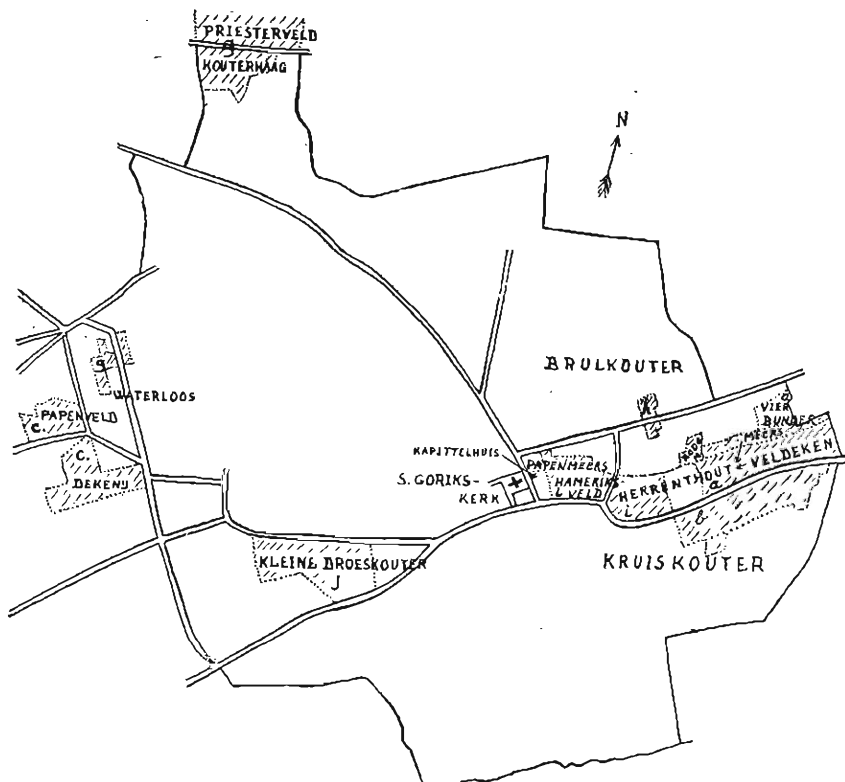
Mogelijk ligt de meest waarschijnlijke verklaring in de samenvoeging van beide elementen. De monniken waren gevlucht « uit vrees voor de kwaden » of de Noormannen. Het klooster werd vernield. De heer eigende zich de meeste kloostergoederen toe, zodat wat overbleef onvoldoende was om in het levensonderhoud van de (teruggekeerde) monniken te voorzien. Noodgedwongen moesten zij deze plaats verlaten.

Misschien is de plaatsnaam « Kloosterken », die wij aantreffen te Gotegem, een herinnering aan het verdwenen klooster ?

(1) Cfr. J. DE BROUWER, *Het kollegiaal kapittel van Haaltert*. Aalst, 1953.

2. Stichting van het kollegiaal kapittel te Haaltert.

In 1046 werd door heer Engelbert, die vermoedelijk zijn burcht had in het Herrenthout, in de S. Gorikskerk van Haaltert een kapittel van twaalf kanunniken gesticht. Dit kapittel of kollege van geestelijken, met aan het hoofd een proost, werd door de stichter rijkelijk met goederen (2) begiftigd. Ieder kanunnik beschikte immers over

Vermoedelijke oorspronkelijke dotatiegoederen van het kapittel te Haaltert

(a) 11 bunder land ten Rode, (b) 10 bunder land en meers op de Kruiskouter, (c) 7 bunder ten Eekhoute, (g) 7 bunder land ten Ede en 3 bunder nabij de Waterlooos, (h) 3 bunder nabij den Brul en 2 nabij den Oordsbroek, (i) 7 bunder op het Hameriksveld, (j) 7 bunder op de kleine Droeskouter.

een prebende of jaargeld om in zijn levensonderhoud te voorzien. Daarbij kwamen de inkomsten van de tienden te Haaltert en Kerksken. Naast het bidden van het koorofficie, hadden de kanunniken de verplichting te zorgen dat de zielzorg van de parochianen te Haaltert door een pastoor werd waargenomen.

(2) Deze goederen lagen grotendeels op Haaltert zelf (ong. 62 bunder of 248 dagwand); 14 bunder te Ereimbodegem en 14 ½ bunder te Kerksken.

3. Groei en bloei van het kapittel.

In de loop der eeuwen werden de bezittingen van het kapittel nog vermeerderd, o.m. door de schenking van Ferrand, graaf van Vlaanderen (1232), door een legaat van kanunnik Jacobus de Columbario (1379), door aankoop van goederen en renten, door stichtingen van jaargetijden. Reeds in 1226 werd het kapittel door Michel van Boelare, konstabel van Vlaanderen en heer van het dorp, in het bezit gesteld van de novale tienden en van het laathof van de kerk van Haaltert.

Om hun rechten en voorrechten te verdeligen sloten op 3 September 1446 een zevental kapittels van het Vlaamse land een verbond. Tot deze behoorde ook het kapittel van Haaltert.

Kapittelzegel van 1301
Pelikaan met randschrift
+ *S. Capituli Haltrensis*

4. Overbrenging van het S. Gorikskapittel naar Aalst.

In 1494, omwille van de plaatselijke onveiligheid ten gevolge van de voortdurende oorlogen, verzocht en bekwam het kapittel, zowel vanwege de geestelijke als wereldlijke overheid, de toelating naar de S. Maartenskerk te Aalst te verhuizen. Dit tot groot spijt van de Haaltertse bevolking!

Hierbij verloor het dorp veel van zijn luister en kwam voortaan te staan naast de vele kleine dorpen van het Land van Aalst, en later maken de pastoors van dit feit melding onder volgende bewoordingen: de parochiale, voorheen kollegiale, kerk van Haaltert.

II. DE ORGANISATIE VAN HET PAROCHIE-WEZEN.

1. Ontstaan, grensvorming en grenswijziging der parochie.

Bij de stichting van het kapittel door heer Engelbert, in 1046, bestond er reeds een kerk, zoals blijkt uit de stichtingsoorkonde. Was het de eerste? Stond deze op dezelfde plaats?

Voorzeker was het de eerste kerk niet meer. Maar werd de toenmalige Romaanse kerk gebouwd in vervanging van een houten kerkje door de Noormannen neergebrand.

Moeilijker is het antwoord omtrent de plaats waar zich de eerste bedepplaats bevond. Werd voortijds een andere plaats gekozen, meer geschikt voor Haaltert en Kerksken? Want zoals beide dorpen bestuurd werden door één schepenbank, zo vormde voorheen het grondgebied van beide dorpen (samen groot 1003 bunder, waarvan 275 bunder voor Kerksken) slechts één parochie. Vele eeuwen later lezen wij dat de parochie van Kerksken steeds een afhankelijkheid geweest is van deze van Haaltert, waaruit zekere servituten waren blijven voortleven. Zo betaalde de kerk van Haaltert het cathedraticum voor de kerk van Kerksken, benoemde het kapittel de pastoor en de kosten aldaar, bestond er een tiendeenheid voor beide dorpen. Ten tijde van het kapittel te Haaltert was de kerk van Kerksken zeker afhankelijk van dit kapittel. Voor wat de 11^e eeuw voorafgaat beschikken wij evenwel over geen gegevens, zodat het evenmin uitgesloten is dat de parochie van Kerksken, oorspronkelijk als onafhankelijk gesticht, aan het kapittel werd geschonken en aldus haar onafhankelijkheid verloor.

Mogelijk omvatte de moeder-parochie het grondgebied gelegen binnen het grensgebied van beide dorpen, zonder de wijk sGravenkerselaar, die tot 1848 tot de parochie Mere behoorde.

Een andere moeilijk te beantwoorden vraag betreffende het ontstaan van de parochiekerk is: was de kerk bij haar stichting een eigen (1) of een vrije (2) kerk? Werd zij van vrijekerk of onafhankelijk van de heer, door deze ingepalmd ten tijde van de ontredde-ning veroorzaakt door de invallen en verwoestingen van de Noormannen?

Wanneer in 1046 de kerk aan de bisschop van Kamerijk wordt geschonken, was de heer in het bezit er van. Dus een eigenkerk. Mogen wij veronderstellen dat zijn voorgangers zich de kerk hadden toegeëigend, nadat deze voorheen was verbonden geweest en had toe-

(1) Ontstaan vooral te zoeken bij een grondheer, die een kerk bouwde op **eigen** grond, met **eigen** middelen en tot **eigen** gerief, zodat hij er naar goeddunken kon over beschikken (verkopen, verhuren, de bedienaar benoemen, enz.).

(2) Kerk door een gemeenschap opgericht.

behoord aan het ten gevolge van voornoemde invallen verdwenen klooster?

Het is evenwel niet uitgesloten, wat trouwens meer voorkomt, dat de kerk door de plaatselijke heer werd opgericht, «naast een intercommunale weg (hier de Steenweg van Aalst op Geraardsbergen), waarmee zij door de Kerkstraat is verbonden» in de nabijheid van de burcht (in het Herenthout). De nabijheid van de burcht is van belang, gezien een eigenkerk op de eerste plaats haar ontstaan dankt aan de noodwendigheden van de heer. Een eigenkerk ligt trouwens in de lijn voor deze «streek tussen Dender en Schelde»;... «immers het Land van Aalst bezit voor het grootste gedeelte eigenkerken» (3).

Sinds 1848 stemmen de grenzen van het dorp niet meer overeen met deze van de parochie. In 1811 werd sGravenkerselaar afgescheiden van Mere en bij Haaltert gevoegd. Op 7 Januari 1848 werd deze wijk parochiaal met Haaltert verenigd, terwijl de wijk Boekent er werd van afgescheiden en tot de S. Maartensparochie te Kerksken kwam te behoren.

De samenvoeging van sGravenkerselaar met Haaltert verliep naar de wens van de betrokken bevolking. Op 20 Juni 1839 (4), bij verandering van pastoor te Mere, werd door de inwoners van deze wijk tot de bisschop een verzoek gericht in dien zin. De deken van Aalst, P. de Hert — gewezen pastoor van Mere — stelde op 23 Juni 1839 tegen dit verzoek, dat reeds tot 3/4 keer werd gedaan, een pleidooi op en verklaarde zich voorstander van, na de dood van de pastoor van Haaltert, sGravenkerselaar bij Kerksken te voegen.

De aanhechting van de wijk Boekent bij Kerksken, gezien het verzet van een gedeelte der bevolking, bracht vele moeilijkheden mee, die in de brieven aan de bisschop natuurlijk worden opgeschreefd. Zo is er, in een schrijven van 22 Mei 1845, sprake van 800 à 1000 zielen, waar er in 1848 nog slechts 160 à 170 paashouders (personen boven de 12 jaar) worden geteld. Op 6 Maart 1840 komt deze kwestie voor de gemeenteraad van Haaltert. Deze schrijft hierover aan de bisschop «betreffende geruchten de Boekent van de parochie van Haaltert te scheiden en bij Kerksken te voegen». Om die wijziging door te voeren zou men — inderdaad — het overlijden van de pastoor, die 83 jaar oud is, afwachten, om «het schoonste en beste deel der inwoners onzer gemeente voor het geestelijke aan de aanpalende gemeente van Kerksken aan te leggen» (5). Aldus zou de voorganger van Mgr

(3) J. LAENEN, *Kerkelijk en Godsdienstig Brabant*, I, 136. Antwerpen, 1936.

(4) Op 29 Oktober 1835 werd reeds een dergelijk verzoekschrift, met de handtekeningen van de gezinshoofden van de 20 huisgezinnen van sGravenkerselaar, aan de deken overgemaakt. Het advies van de deken was ongunstig, gezien dit verzoek van de «ongeleterde, vrijpostige en opdringerige» Egidius van den Steen uitgaat. Te meer daar dit verzoek reeds vóór 20 jaar door Mgr de Broglie werd verworpen; ten andere — beweert de deken — de oude pastoor van Haaltert zou liever zijn parochie zien verkleinen dan vergroten; hij stelt aan de bisschop een strenge berisping voor jegens Eg. van den Steen.

(5) Deze, en andere uittreksels van brieven, komen uit het Archief van het Bisdom Gent (Bundel Haaltert).

Delebecque, Mgr J. Fr. van de Velde zich hebben uitgelaten. De gemeenteraad vreest dat, moest dit gebeuren, er alsdan gevaar bestaat hierdoor de rust te verstoren.

De gemeenteraad, gezien de « nieuwe geruchten de Boekent (800 à 1000 zielen) bij Kerksken's parochie aen te hechten », stuurt op 24 Mei 1845 een nieuw schrijven aan de bisschop van Gent, waarin wordt herinnerd aan de brief van 1840. Nog andere beweegredenen worden er naar voor gebracht, nl. de schade voor de kerk, die nog 8.665,76 Fr. schuld heeft, als gevolg van de vergroting; tevens door de vergroting van de kerk is deze ruim genoeg voor 4000 inwoners; daarbij 9/10 van de mensen willen geen aanhechting bij Kerksken, want het gerucht bracht « eene uitzinnige verslagenheyd » onder de bevolking.

Om ook bij de bevolking een passende atmosfeer te scheppen tegen de aansluitingsaktie, werden bij de inwoners van Boekent en Ekent — wat er schijnt op te wijzen dat ook deze laatste wijk niet volledig buiten gevaar van annexatie was — handtekeningen ingezameld tegen de gebeurlijke aanhechting bij Kerksken.

De lang verbeide dood van pastoor Van den Eynde op 5 Januari 1848, schonk de gelegenheid het voorbereide plan van de aanhechting uit te werken. Op 7 Januari 1848 stuurde Mgr Delebecque een openbare brief « aen de Geestelijkheid en aen de geloovigen der parochien van Haeltert, Meire en Kerksken, onder de dekenij van Aelst, in ons Bisdom » (6), waarbij beslist werd sGravenkerselaar bij Haeltert te

- (6) « ... Wanneer wij over drij jaren de parochien Haeltert en Kerckxken bezochten, hebben wij bemerkt dat het gehucht met name **Bouckhaut**, onderhoorig aen de kerk van Haeltert, van deze zo verre is afgelegen dat deszelfs bewooners zich doorgaens naer de diensten begeven in de kerk te Kerksken, welke zij moeten voorbij gaen om, langs den Steenweg van Geeraardsbergen naer Aelst, tot de kerk van Haeltert te komen.

Van den anderen kant hebben wij bemerkt dat het gehucht 's Gravenkerselaar, behoorende tot de gemeente Haeltert, schier op gelijken afstand is van de kerk van Haeltert en van die van Meire, waeraen het is vastgehecht, en dat de bevolking van dees gehucht weynig minder is dan die van Bouckhaut.

Dezen Toestand van zaken zooveel mogelijk willende verhelpen, en begeerende aen de bewooners van Bouckhaut en 's Gravenskerselaar meer gemak te geven tot het volbrengen hunner godsdienstige pligten in hunne eygene parochiale kerk, volgens de inzigten onzer Moeder de H. Kerk.

Wij hebben besloten en besluuten :

- Art. 1° De parochie Meire wordt beperkt binnen de palen van het burgerlijk grondgebied der gemeente van den zelfden naem; het deel der gemeente dat tot andere omliggende parochien behoorde, wordt vereenigd met de parochie Meire.
- Art. 2° De parochie Haeltert bestaat uyt het gansche grondgebied der gemeente van den zelfden naem, ter uytzondering van het gehucht Bouckhout. Het deel van Haeltert dat tot de parochie Meire behoorde wordt vastgehecht aen de parochie Haeltert.
- Art. 3° De parochie Kerckxken bestaat uyt de gansche burgerlijke gemeente van den zelfden naem en daerenboven uyt het gehucht Bouckhout behoorende tot de gemeente Haeltert. De wegen n° 35, n° 5 en n° 6 (op de Atlas der wegen) dienen tot grenspalen tusschen deze twee parochien, zooals aangeduyd is op het plan aen deze onze brieven vastgehecht.
- Art. 4° Deze schikkingen die verpligtende zullen wezen op den dag na

voegen en de wijk Boekent onder de jurisdictie van de pastoor van Kerksken te plaatsen.

Hiermede was de kwestie evenwel nog niet van de baan. De ingezette agitatie zou verder gaan.

Hoe patetisch klinken de woorden (altans volgens een brief) van de negentigjarige stervende pastoor tot zijn onderpastoor: « Ach, Mijnheer, wat zal er na mijne dood van mijne parochie geworden? Ja, mij dunkt, dat ik al voor mijn oogen zie hoe dat zij zal in wanorder komen. Mijne schapen, die ik nu al 38 jaren onder mijne kudde heb gehad en gevoed ten besten het mij mogelijk was met het woord Gods, hetwelk zij als raven uyt mijnen mond haelden, die zullen misschien na mijne dood verdeeld worden, waarvoor ik zoo veel onheylen vrees; ja het verkort bijna mijn leven (hij was er 90!), want ik zie het altijd voor mijn oogen ». Hierop stierf hij! Aldus schreef men aan de bisschop, er bijvoegend « als wij overzien zulke schrikkelijke lasteringen en vervloeking en die er dagelijks over gesproken worden » dan zou zeker worden afgezien van de aanhechting van de inwoners van de Boekent bij Kerksken.

In zover men geloof mag hechten aan een schrijven uit de eerste dagen van Januari, « was het een algemeen geschreeuw », ten teken van protest, wanneer de herderlijke brief op 9 Januari werd voorgelezen van op de preekstoel. Reeds op 10 Januari sturen de inwoners van de Boekent een brief met handtekeningen aan de bisschop, waarbij wordt opgekomen tegen de beslissing hen bij Kerksken te voegen en « waeraen zij zich nooyt met genoegen zullen onderwerpen ».

Op 13 Januari schrijft Monseigneur aan de pastoor van Kerksken dat de genomen maatregel gehandhaafd blijft, ... dat hij moet zorgen de genegenheid van zijn nieuwe parochianen te winnen, ... en de ogen dient te sluiten bij gebeurlijke overtredingen. Mgr oordeelt terecht dat het geestelijk welzijn deze schikkingen rechtvaardigt.

Op 20 Februari 1848 sturen de inwoners van de aangehechte wijk een nieuwe brief met handtekeningen naar Gent, waarin te lezen staat, dat slechts 3 van de 39 huisgezinnen bij Kerksken wensden aan te sluiten en dat van de 13 kinderen, die hun eerste Communie moesten doen, slechts 3 bereid zijn deze te Kerksken te doen.

Nieuw offensief met handtekeningen op 9 April, waarbij het protest tegen de aanhechting bij Kerksken wordt herhaald, temeer gezien de bevolking van de Boekent met deze van Kerksken in ruzie leeft. Daarbij een bedreiging: 130 weigeren op hun nieuwe parochie hun Pasen te houden. Lukt het niet bij de bisschop zelf, dan zal men het langs een omweg beproeven. Een lijst met handtekeningen wordt op 10 April gestuurd aan Vic. Generaal Sonnevile, op wiens bemiddeling wordt beroep gedaan.

Ook de kerkraad van Haaltert kiest nu voor het eerst openlijk

dezelver afkondiging zullen voorgelezen worden op den preekstoel in de kerken van Meire, Haaltert en Kerksken den Zondag, 9 January en worden overgeschreven op den pastoreelen register der voormelde kerken.

Gegeven te Gent den 7 January 1848.

(Get.) † Ludovicus.

stelling in deze kwestie en verzoekt, op 10 April, Monseigneur de toestand in het oude te herstellen en aldus de opstandigheid van het volk tegen te gaan.

Op 13 April verleent de bisschop aan de inwoners van de Boekent de toelating hun Pasen te houden in hun vroegere parochie. De bevolking van deze wijk is hiermee evenwel niet voldaan, altans « de meerderheid der bevolking, die 160 à 170 Paashouders telde », en op 3 Mei schrijft men opnieuw aan de bisschop om de zaak der aanhechting ongedaan te maken. Men smeekt en dreigt en is absoluut niet gesteld op « de pastoor van Kerksken, die de bisschop heeft belogen en bedregen en gezegd dat het de wens was van de bevolking bij Kerksken aan te sluiten ». Deze brief sluit met een groet « van al uwe schapen uit de weijk Boekent », die zich « als ballingen » aanzien, gezien de verzoekschriften tot nog toe zonder gevolg bleven.

De inwoners geven niet af! In een nieuwe brief van 15 Mei aan de bisschop bezweren zij hem dat zij « liever het leven zelf zouden verliezen, neen zij vragen vergiffenis over hunne stoutmoedigheid, zij willen niet leven als met Haaltert en daer wagen zij hun leven voor », en sluiten met een nieuwe aanval op de pastoor van Kerksken, die zelfs « schimpwoorden spreekt over hen ». De bisschop tracht het volk tot bedaren te brengen en antwoordt dat alles is geschied om het zielewelzijn en niet onder druk van de pastoor van Kerksken.

De bevolking van de Boekent doet ook beroep op de burgemeester van Haaltert, opdat hij zijn invloed bij de bisschop zou laten gelden. Deze, Louis de Sadeleer, verzoekt, op 31 Mei, Monseigneur op zijn besluit terug te komen, teneinde de rust in de gemeente te herstellen.

Mgr Delebecque moet niet onverschillig geweest zijn bij al deze moeilijkheden. Hij staat zelfs op het punt toe te geven, zoals blijkt uit een klad van brief in antwoord aan de burgemeester : hij wil aan de verzuchtingen van de inwoners van de Boekent te gemoet komen, zodra er een tweede onderpastoor, die zich vooral met de Katekismus op deze wijk zou gelasten, erkend werd en de gemeente bereid wordt gevonden een lokaal voor Katekismusonderricht ten dienste te stellen. Vermoedelijk hebben andere invloeden de bisschop aan deze ontworpen brief doen verzaken. Want zijn antwoord aan de burgemeester is afwijzend, wat betreft de maatregel ongedaan te maken. Monseigneur schrijft, er aan te denken een kapel op te richten voor de wijken Boekent en sGravenkerselaar, als een afhankelijkheid van de parochie Haaltert. Dit plan zal evenwel niet tot uitvoering worden gebracht en mogelijk was het alleen bedoeld om door het verloop van tijd de bevolking tot kalmte te brengen.

Op 2 Juni dringen de inwoners van de Boekent nogmaals aan bij de bisschop om toch opnieuw bij Haaltert te komen... en los van Kerksken, waar ze worden belachelijk gemaakt « door spotliedjes, die zij van hen komen zingen, onder aanwakkering van de pastoor van Kerksken ». De volkse humor spreekt dus ook reeds haar woord mee en spaart haar plagerijen niet voor hen, die van de bisschoppelijke maatregel een levenskwestie maken.

Van 29 Augustus 1848 bleef nog een brief bewaard, die op het-

zelfde aambeeld slaat en het op een zeer volkse en patetische manier aan de bisschop voorstelt: « moeten wij misschien tot Kerxken gaan? Neen, neen dat de dood daer stond wij gaan ze nog liever te gemoed als daer moeten in toe te stemmen. Neen het is vrugteloos. Kan M. de Pastor van Kerxken niet bestaan, wij hebben geen de minste pligt hem te onderhouden... »

Vermoedelijk bleef het niet bij dit laatste protest aan het adres van de bisschop van Gent. Maar ook hier bracht de tijd raad en werd de opgeroepen storm gestild, zodat het ten slotte iedereen natuurlijk is gaan vinden te behoren tot de parochie, waar zij sinds eeuwen hun Zondagsplicht vervulden (7).

Sindsdien bleven de parochiegrenzen ongewijzigd.

2. Het Kerkgebouw.

a. De oude kerk, herstellings- en vergrotingswerken.

De parochiekerk van Haaltert, die op 9 Februari 1869 door de bliksem getroffen afbrandde en werd gesloopt, behoorde tot de Vroeg-Gotische stijl, waaraan talrijke verbouwingen plaats vonden. Het geheel was bekrond met een slanke torenspits van 100 voet, vanaf het klokkenhuis.

De eerste verbouwing, waarover ons dokumenten bewaard bleven, dagtekent van omstreeks 1450. Dus nog vóór de overplaatsing van het S. Gorikskapittel naar Aalst. Tot deze verbouwingen — « tot de bouw van koor en kerk en tot het herstel van de daken en de muren » (8) — moest het kapittel geld lenen, gezien dit koor mooi werd gebouwd, samen met een « nogal groots aangestoken » kapel ter ere van O.L. Vrouw langs de Noordzijde van de kerk.

De oppervlakte besloeg 336 m² en bood ruimte voor 1500 à 2000 personen.

Deze kerk telde 7 altaren, nl. het Hoogaltaar, toegewijd aan Sint Gorik, het altaar van O.L. Vrouw, dit van Sint Pieter (9), van het H. Kruis (waaraan een kapelanie was gehecht) (10), dit van de H. Geest (met kapelanie van de H. Geest) (11), verder de altaren ter ere van de H. Laurentius en de H. Antonius (12).

Leed het innerlijke van de kerk erg ten gevolge van de verwoestingen aangericht door het leger der opstandelingen in het laatste kwart der 16^e eeuw en bleef ook het gebouw niet gespaard, toch konden tussen 1595 en 1605 grondige herstellingswerken worden uitgevoerd, waardoor werd verhinderd dat de kerk in puin verviel. Slechts

(7) Deze ietwat uitgebreide uittreksels uit de brieven hebben tot doel een beeld op te hangen van de volkse stijl uit een « gespannen » tijd in het Haalterts parochieleven van vóór honderd jaar, waaruit blijkt hoe zelfs een gunstmaatregel onverstandig kan worden tegengewerkt, onder de stuwing van een paar heethoofden.

(8) J. DE BROUWER, *Het Kollegiaal Kapittel te Haaltert*, blz. 48.

(9) Dek. Bez., 1672.

(10) Oork. 1514 (Dek. Arch., Aalst).

(11) Registrum Capituli, 1626-1665, blz. 129 v. (ib.).

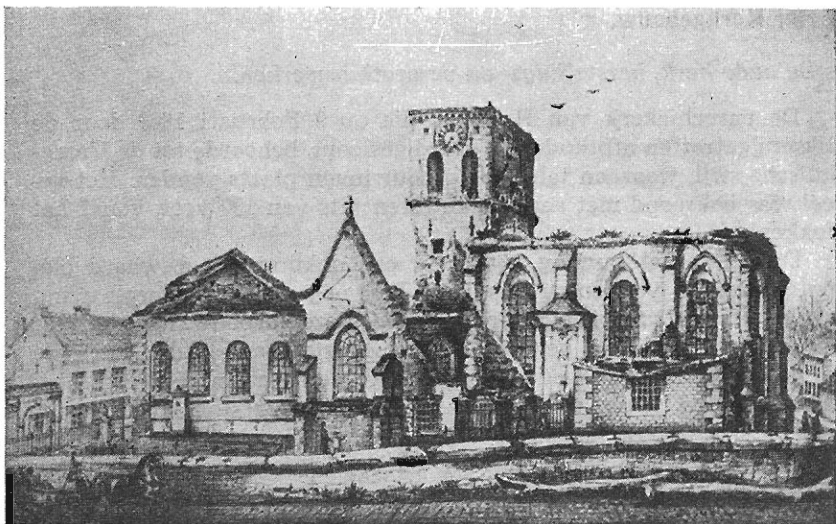
(12) Beide aangegeven in het Doopregister van 1624 v.j., laatste blz. — Trés. des Chart. de Flandre, S. I, nr 2824, a^o 1474 (Ra. Brussel).

nog drie altaren werden heropgericht en voor de eredienst gebruikt, nl. het Hoogaltaar, het altaar ter ere van O.L. Vrouw en dit gewijd aan St. Pieter (13).

Eindelijk was ook de toren, die dreigde in te storten, in 1635 hersteld.

Grote herstellingswerken aan de kerk en de toren werden uitgevoerd in 1661, evenals in 1751. In 1768 werd de torenspits, die ongeveer 30 meter hoog was, herbouwd.

Na vele jaren bespreking, werd in 1839 besloten de kerk, die te klein was geworden voor de 3447 inwoners, te vergroten. De kerk-

Puin van de oude kerk.

fabriek oordeelde dat zij 514 m² moest beslaan. Deze vergrotingswerken werden uitgevoerd naar een plan van architect Beeckman, van Dendermonde. De vergrotings- en verbouwingskosten bedroegen 33.745,87 Fr. Het is erg spijtig dat de plans voor deze werken niet bewaard bleven, teneinde ons toe te laten een beter gedachte te vormen van de oude kerk, gebouwd in Balegemse steen, en die in 1869 ten gronde werd afgebroken.

De Kommissie van Monumenten, die op 22 Maart 1869 ter plaatse een onderzoek instelde, hield er aan vooral het koor, dat het minst onder de latere verbouwingen evenals onder de brand had geleden, te bewaren. Achteraf zal men dit plan prijsgeven !

b. *De nieuwe kerk.*

Het plan voor de nieuwe kerk, goedgekeurd bij K. Besl. van

(13) Dek. Bez.

30 Nov. 1869, werd opgemaakt door een jong architect, F. de Noyette, bouwkundige te Gentbrugge, die zich voor deze Neo-Gotische kerk inspireerde in de Frans Gotische katedralen der Middeleeuwen, zoals het in die tijd in de mode was. Het bestek bedroeg 147.000 Fr. De aan-neming voor de afbraak van de oude en de opbouw van de nieuwe kerk beliep tot 154.750 Fr. en werd toegewezen aan Henri Michiels, aannemer te Aalst. De bouwwerken aangevangen in 1870 werden nog in dat zelfde jaar voltooid. De bouwwerken werden uitgevoerd in Rup-

Binnenzicht van de huidige S. Gorikskerk.

pelmondse en Boomse steen, de versiering in witte en blauwe hardsteen. Op 23 September 1872 werd de kerk — die 54 m. lang is en waarvan de toren, met een spits van 21,50 m., even zo hoog is en het gewelf van de middenbeuk 19 m. hoogte meet — door Mgr Bracq geconsacreerd.

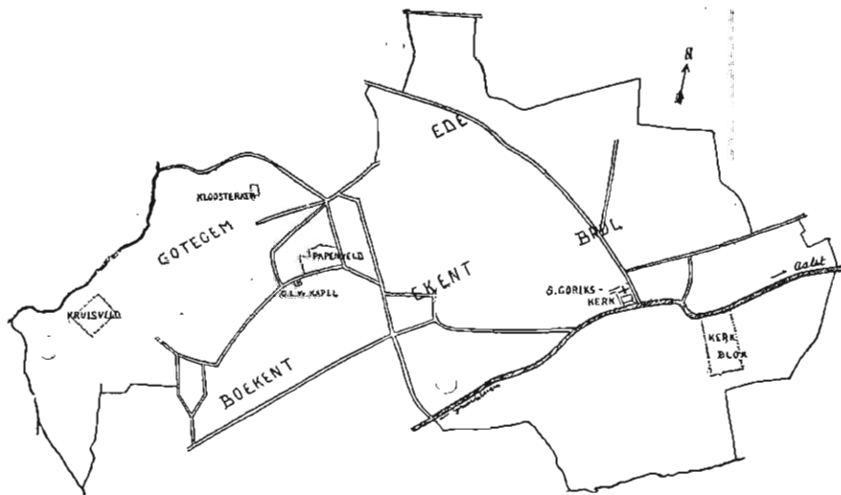
Het is een mooie kerk, met katedraal allures, gebouwd in een periode zonder eigen bouwtrant, maar ook wel enigszins overbouwd

zonder voldoende stevig materiaal. Hierop werd reeds gewezen, op 7 April 1869 door de Hr Bethune (14) in een schrijven aan de goeverneur betreffende het ontwerp van de nieuwe kerk, waarbij hij voorstelt eenheid te brengen in het werk van de architect en niet zo hoog te bouwen,... uit vrees dat men voor de voorziene prijs niet stevig genoeg — inderdaad! — zal kunnen bouwen. Met deze opmerkingen werd geen rekening gehouden en het oude koor dat eerst gespaard bleef zal worden prijsgegeven.

Grote herstellingswerken werden in 1951/52 uitgevoerd ter versterking van de toren (631.742,78 Fr.).

3. De Parochietitel.

De patroonheilige van de parochiekerk is **Sint Gorik**. Als dusdanig vinden wij hem voor het eerst aangegeven in een oorkonde van 1226 (15). Deze voormalige bisschop van Kamerijk (tot welks rechtsgebied Haaltert behoorde), van 585/590 tot omstreeks 625, behoort tot de grote geloofspredikers van onze streken en wordt «geroemd als de apostel van Brabant, daar hij te Brussel en omgeving zou gepredikt hebben» (16). Steeds is hij «als een der grote Brabantse volksheiligen vereerd geworden en menige parochiekerk... verhieft hem tot patroonheilige».

Brantegem (O.L.Vr. kapel - kloosterken) — Dorp (S. Gorikskerk).

(14) « L'auteur du plan a pris pour point de départ de son projet le chœur de l'ancienne église » (hervan werd later afgezien). Dit behoort tot « la dernière période du style ogival secondaire ». « Mais s'écartant bientôt de cette première donnée, l'architecte propose d'élever considérablement le niveau des voûtes. Il rapproche du style ogival primaire et en adopte les détails à des formes qui conviendraient mieux à une cathédrale du XIIIe S. qu'à l'église paroissiale d'une grande commune rurale ».

(15) Oork. nr 2 (Dek. Arch., Aalst).

(16) J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant tot het e. van de 13e eeuw*. I, 53. Zoutleeuw, 1951.

De kerken aan geloofsverkondigers (S. Gorik, S. Amand, S. Bavo, S. Elooi, S. Hubert, S. Remigius, S. Willebrord e.a.) toegewijd zijn over het algemeen van jongere datum als deze met als titelheilige de H. Drievuldigheid, Sint Salvator, O.L. Vrouw en de apostelen, al dagtekenen zij veelal uit de Karolingische periode (vóór het midden der 9^e eeuw).

De vraag kan gesteld of S. Gorik wel de oorspronkelijke patroonheilige van de parochiekerk van Haaltert is geweest? Het antwoord hierop hangt af van een andere vraag: is de kerk, toegewijd aan S. Gorik, wel de oudste bidplaats te Haaltert of moeten wij die gaan zoeken (met een klooster verdwenen ten tijde van de Noormannen) op de wijk Brantegem, alwaar tot vóór 1700 een kapel stond, toegewijd aan O.L. Vrouw. Het belang van deze kapel blijkt uit het feit dat er elke Zaterdag de H. Mis werd in opgedragen. O.L. Vrouw als titelheilige kan op een hogere ouderdom wijzen; maar de bewijzen ontbreken om aan te tonen dat zich daar het oudste bedehuis van Haaltert bevond, ook al getuigt een oud toponiem, « het kloosterken », er voor een verdwenen godsdienstig midden.

Evenmin is het onmogelijk dat beide bidplaatsen (huidige parochiekerk en bidplaats te Brantegem) ter zelfder tijd zouden hebben bestaan.

4. Het Kerkhof en de Begrafenissen.

In vroegere tijden was het kerkhof de besloten ruimte omheen de kerk, waar de gelovigen, meestal vanaf de 9^e eeuw, werden begraven. Om tot begraafplaats te dienen werd het kerkhof gewijd, was ommuurd en met een hek afgesloten.

De meer bemiddelden betaalden een begraafplaats in de kerk zelf, ja in het hoogkoor of in een van de zijken.

Ten tijde van de Geuzen, in 1582, werd zowel het kerkhof als de kerk geprofaneerd.

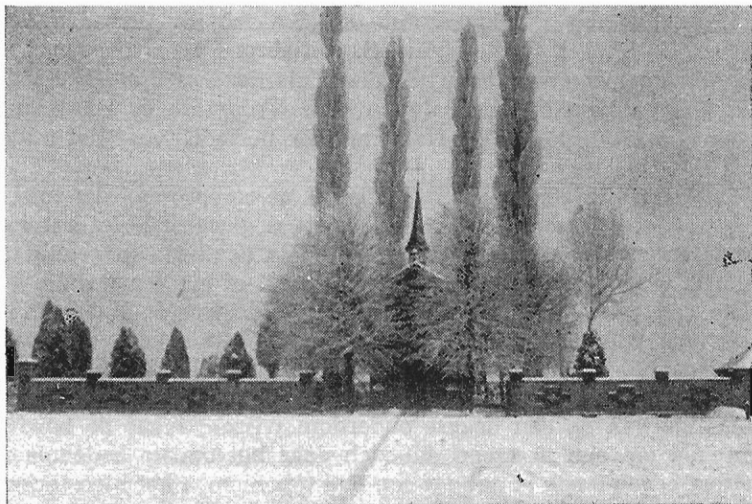
Uit de kerkrekening van 1670 blijkt dat er gras en notelaars groeien op het kerkhof. De opbrengst er van kwam ten goede aan de kerk (17). Het dekanaal bezoek van 1803 stelde vast dat het kerkhof soms diende « om de was te bleken en te drogen ».

De toelating werd in April 1777 door de aartsbisschop verleend het kerkhof, dat te hoog lag, zodat het water en slijk bij regen in de kerk liep, af te voeren om de processieweg op te hogen. Er diende evenwel voor gezorgd de gewijde grond 6 à 7 voeten onder andere aarde te begraven (18).

De bouw van een grotere kerk in 1870 en de aangroei van de bevolking, verplichtte uit te zien naar een andere begraafplaats. In April 1869 schonk J.A. de Trogh, oud-pastoor, geboortig van Haaltert en wonende te Aalst, tot dit doel aan de kerk 29 aren meers, gelegen

(17) « van het gars van het kerchoff 4 ponden 14 schellingen », « van noten op het kerchoff gewassen 28 ponden 12 schellingen » (1670). — « ontfaen over de vercoopinghe van het hout van 't kerckhof gecapt uyt de notelaers 3 guld. 3 stuiv. » (1737).

(18) Eenzelfde besluit werd getroffen voor Hofstade. Cfr. J. DE BROUWER, blz. 78, nota 168.

Kerkhof met kapel van O.L. Vrouw ter Heiden.

in de Kattestraat (Sectie A, nr 1698). De kerkraad besliste hier een nieuw kerkhof op te richten en verzocht de gemeenteraad het perceel met een muur te omgeven. Op 27 April 1869 werd dit voorstel door de gemeenteraad verworpen, gezien te veel gelegen in de bewoonde agglomeratie. De kerkfabriek werd verzocht het kerkhof te verplaatsen naar het «Kapelhof» (Sectie B, nrs 397, 398). Op dit voorstel werd ingegaan en omheen de mooie kapel van O.L. Vrouw ter Heiden werd het ommuurde kerkhof aangelegd. In 1952 werd het aldaar verder uitgebreid.

De begrafenis van de gelovigen gaat steeds gepaard met liturgische plechtigheden, waarbij aan de pastoor een zekere vergoeding of stoolrechten worden betaald, volgens de rang van de dienst.

In 1574 betaalde men bij de begrafenis van de rijken 3 Rijnsgulden, voor de middenklas 30 stuivers en voor de armen 14 stuivers.

Het aantal klassen groeide steeds aan. In 1689 bedroegen de stoolrechten voor een begrafenis in de kerk 12 florijnen, op het kerkhof voor de bizonderste 6 florijnen, voor de mindere 4 florijnen, voor de minder begoeden 3 florijnen en voor de armen 2 florijnen.

In 1774 kende men voor de volwassenen 5 klassen: koordienst 36 flor., dienst met 3 nocturnen (begrafenis op het kerkhof) 12 flor., dienst met 2 nocturnen 9 flor., dienst met 1 nocturne 6 flor., dienst voor de armen (door de Armendis betaald) 3 flor.; voor de kinderen te begraven met H. Mis 3 flor., zonder H. Mis 3 stuivers, voor de armen (door de Armendis) 18 oorden.

Dat dit geen zo belangrijke sommen waren, blijkt uit de vergelijking met de uitgaven die werden gedaan voor de traditionele dis bij de uitvaart (19).

Het gebruik van de pelder of het baarkleed, evenals het klokken-gelui, hing af van de rang van de dienst.

(19) Cfr. H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, I, 86.

En dat het niet steeds een zwart baarkleed was, blijkt uit het testament van Joanna Baetens, « dienstmaerte van den Eerw. Heer Pastoor van Haeltert », die in 1767 aan de kerk twee witte baarklederen schonk, ten profijte van de kerk en armen, met de verplichting deze tijdig door nieuwe te vervangen.

De verdwijnende gewoonte, bij de teraardebestelling, enkele herbergen te bezoeken om zijn verdriet af te drinken moet reeds een zeer oud gebruik zijn, dit merkt men aan een eigenaardig voorval van 1683, waarbij Andries Reydant, veldwachter, « zeer genegen tot het drincken van brandewijn », bij laatste wilsbeschikking verlangde dat hij « door de voeten van dronckebroeders saude naer den put gedragen worden ». Om aan die wens te voldoen zou men aan de dragers bij het verlaten van het sterfhuis ieder een pot jenever schenken, bij elke herberg — op een weg van een half uur gaans — een maat jenever en ten slotte nog een pot aan de muur van het kerkhof. Niet te verwonderen dat over die weinig stichtende begrafenis schande werd gesproken, zodat de deken een onderzoek instelde, met als gevolg dat de erfgenamen van de veldwachter door de aartsbisschop van Mechelen bestraft werden met een boete van twee Vlaamse ponden (20).

5. De Bedienaar van de Parochie en de Pastorij.

Het bestuur of de leiding van ieder parochie is toevertrouwd aan een zielenherder, die beschikt over rechten en plichten tegenover hen die hem zijn toevertrouwd. Hij is belast met de zielezorg der gelovigen en bezit het doop- en begrafenisrecht. De pastoor was gehouden regelmatig op Zon- en Feestdagen de H. Mis op te dragen (21), te prediken en de Katechismus te onderwijzen. Zijn beleid viel onder het toezicht van de landdeken van Aalst, die optrad als vertegenwoordiger van de aartsbisschop.

Aan de pastoor van Haaltert werden door het kapittel speciale verplichtingen voorgehouden. Begin der 16^e eeuw moest hij op de 4 hoogdagen (Kerstmis, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen) en op de andere grote feestdagen de Metten, de Primen, de Hoogmis en de 2^e Vespers zingen; op de gewone Zon- en Feestdagen volstond de Hoogmis. De Bisschop van Kamerijk bracht hieraan in 1513 enige wijzigingen: op de 4 voornoemde hoogdagen was de pastoor gehouden tot de 1^e Vespers, Tertsen, Sexten, Nonen en Completen; het hele officie op 2^e Kerstdag, 2^e Paasdag, 2^e Pinksterdag, O.L. Vrouw Hemelvaart en S. Goriksfeest; op Allerheiligen kwam er nog bij het officie der Overledenen en op Allerzielen plechtig Requiem Mis met Commendationes. Deze laatste waren ook voorzien op Zon- en Feestdagen.

In de loop der 17^e eeuw werden die verplichtingen herleid tot de Hoogmis en de Vespers.

De pastoor — in 1250 « plebanus » genoemd, in 1330 « curatus » —

(20) Cfr. **Het Land van Aalst**, jg. I, 1949, nr 5, blz. 156.

(21) « als gevolg van zijn verplichting is hij er toegehouden 's Zondags en op de Feestdagen de H. Mis op te dragen » (Dek. Bez., 1574); « het volk is tevreden een kapelaan te hebben, die dagelijks de H. Mis opdraagt » (Dek. Bez. 1628).

werd door het kapittel van Haaltert (later van Aalst) gekozen en aangeduid (22). Bij de benoeming werd hij verplicht aan het kapittel (23) 10 gulden 8 oorden $\frac{1}{2}$ te betalen. De aanstelling geschiedde door de deken van het kapittel, die hiervoor 2 gulden ontving. Over die aanstelling zou een betwisting ontstaan tussen de deken van het kapittel en de landdeken, waardoor de installatie van Pastoor Jan van Noeteren met 10 jaar werd vertraagd. De pastoor was eveneens verplicht de eed van gehoorzaamheid en eerbied te betuigen aan de deken en het kapittel.

In 1641 deden zich moeilijkheden voor bij de benoeming van de pastoor tussen de aartsbisschop en het kapittel. Een andere formule werd aangenomen: het kapittel, gezien het in het bezit was van het personaat mocht verder een persoon als kandidaat voorstellen aan de aartsbisschop, maar deze laatste eiste van de kandidaat een eksamen en benoemde.

De tussenkomst van het Aalsters kapittel verdween met het kapittel zelf in 1798. De benoemingsbevoegdheid kwam, na het konkordiaat in 1801, volledig aan de bisschop van Gent, waartoe van nu af het Land van Aalst kwam te behoren.

Een van de verplichtingen van de pastoor, waarop door het koncilie van Trente vooral werd gesteund, was te resideren of op de parochie te verblijven. Hiertoe moest hij beschikken over een geschikte woongelegenheden nl. een pastorie, voorheen veelal genoemd *priesteragie* (24). De priesteragie wordt reeds vermeld in de schepenboeken van 1475 en in het Wezenboek in 1509 (25). Uit de verslagen van de dekanale bezoeken blijkt nochtans dat er geen pastorie was te Haaltert in 1574 en 1596. De verdwijning van het woonhuis van de pastoor dient in verband gebracht met de verwoestingen aangericht door de Geuzen, die eveneens kerk en kerkhof ontheiligden.

Begin van de 17^e eeuw werd door het dorpsbestuur in dit tekort voorzien en beschikte de pastoor over zijn pastorie. In 1637 bewoonde pastoor Schepens evenwel zijn eigen huis en niet de pastorie.

Wanneer op 5 Augustus 1687 de pastorie afbrandde, ontstond er ruzie en zelfs een proces tussen de pastoor en het kapittel, omwille van de heropbouw. Bij beslissing van de Raad van Vlaanderen in 1694 werd het kapittel tot de heropbouw verplicht, gezien het in het bezit was van de tienden der parochie. De uitgave voor de heropbouw bedroeg 1109 gulden 19 schellingen $\frac{1}{2}$. Ten gevolge van de slechte tijden — de gedurige invallen met brandschattingen van het leger van

(22) Verschillende Dekanale Bezoeken.

(23) Statuta Ecclesiae Collegiatae Sancti Gaugerici, t. II, cap. 8. (Dek. Arch. Aalst).

(24) De eerste betekenis van **priesteragie** is de goederen, die bij de stichting van een nieuwe parochie de dotatie uitmaakten van de pastoor. Maar in gans het Land van Aalst wordt deze benaming gebruikt voor het woonhuis van de pastoor.

(25) «neven de priesterage», Schpb. 1475, 57 r., «jeghen der priesteragie», Schpb. 1511; «thaeltert ant kerchhof neven de priesterage», Wezenboek, 1509 (Parochiaal Archief Haaltert).

Lodewijk XIV, koning der Fransen — was het kapittel verplicht voor deze uitgave 1000 gulden te lenen.

Ten jare 1784 werd een nieuw «curenhuys» gebouwd te Haaltert. De kostprijs bedroeg 4063 gulden 15 stuivers. Hiervan zal men jaarlijks een gedeelte afkorten uit de tiendeninkomsten.

6. Inkomsten van de Parochie.

Bij de stichting van een parochie moest steeds kunnen worden ingestaan voor het onderhoud van de kerk, van de pastoor en andere parochiale behoeften. Daartoe moest de parochie over de nodige inkomsten beschikken. Lodewijk de Vrome bepaalde als minimum een geleg van 12 bunder, met een hofstede en 4 slaven om het land te bewerken. Daarbij kwamen de tienden, de later verworven kerkgoederen, de offeranden en jaargetijden.

a. De Tienden.

De tienden waren oorspronkelijk het tiende gedeelte van de opbrengst van de bebouwde gronden, geheven tot steun aan de kerk, de armen en de parochiepriester. Pepijn van Herstal en Karel de Grote, in verschillende Capitularia, verplichtten iedereen tot betaling van de tienden.

Ten gevolge van de ontreddeering veroorzaakt door de invallen van de Noormannen, gedurende de 9^e eeuw, gingen sommige tienden over in de handen van leken. Dit was ook voor Haaltert het geval. Maar in 1046 werden deze, samen met de kerk, door de heer geschonken aan het door hem gestichtte kapittel. Dit had voor gevolg dat de pastoor steeds zal moeten leven uit de handen van het kapittel.

De tienden van Haaltert en Kerksken waren volledig in het bezit van het S. Gorikskapittel te Haaltert (later het S. Maartenskapittel te Aalst). Om de drie jaar werden de tienden — ingedeeld in 25 tiendewijken, waarvan twee binnen Kerksken (26) —, bij opdracht van de deken en de kanunniken publiek verpacht. In de 17^e eeuw betaalde de pachter voor ieder partij 3 gulden van de onkosten en de goederen werden verheffend in geld, de helft te «S. Jansmesse» en de andere helft te «Lichtmesse» (27). De pachters waren verplicht een borg te stellen (hetzij op eigen goed, hetzij door een ander persoon op zijn goederen). Verder betaalden zij als wijngeld (28) «dhelft van sijne geslagene pachte ende helft van de somme genomen voor de vier speciens graens in de leste verpachtinghe ghespecifieert in ijeders ghuerde wycke ende nu verandert in gelde». Op de pachters rustte ook de verplichting de gezworene tiendestekers te betalen.

Van deze tiendeinkomsten moest het kapittel een bepaalde hoeveelheid — congrua pars of een gering gedeelte, wordt het meestal genoemd — afstaan aan de pastoor, had het te zorgen voor de koster

(26) Cfr. «Verpachting van de groote thiende van Haeltert en Kercxken» (Dek. Arch. Aalst, nr 40).

(27) In 1669 werden de tarwe, het koren, de gerst en de haver gerekend het een door het ander aan 20 stuivers het vat, het stro aan een halve stuiver per bussel.

(28) Het wijngeld bedroeg — bij ieder verpachting — de helft van de pacht-som.

en verder op zich te nemen het onderhoud van de kerk. Hieromtrent ontstonden dikwijls betwistingen, leidende tot langdurige processen, die behandeld worden in het hoofdstuk « Parochie en Kapittel ».

De opbrengst van deze tienden waren zeer onderhevig aan de tijdsomstandigheden, oorlog of vrede, gunstig of ongunstig weder.

In 1517 (29) waren de tienden van Haaltert verpacht voor 33 ponden groot 's jaars, deze van Kerksken voor 22 pond groot, het tiende van Gotegem voor 3 pond 12 schellingen 4 deniers groot. — De vleestienden bedroegen 1 pond 8 schellingen groot.

In 1669 waren de tienden van Haaltert en Kerksken verhuurd voor 1079 gulden 10 stuivers per paar, plus de halve pacht wijngeld, hetzij 539 gulden 15 stuivers. — De vleestienden bedroegen 9 gulden.

Voor 1795 bedroegen de tiendeinkomsten van het kapittel 3281 gulden + 830 gulden 5 stuivers wijngeld (30). De « massa capitulare » (of het reversefonds van het kapittel op het gedeelte van de goederen, niet toegewezen aan een bepaalde kanunnik) beliep 430 gulden + 100 gulden 10 stuivers wijngeld.

De afschaffing van het kapittel, evenals van de tienden was het werk der Franse Revolutie.

b. De Kerkgoederen.

De kerkgoederen, ofwel voortgekomen uit de primitieve schenking bij de oprichting van de parochie, ofwel uit latere giften, werden vanaf de 14^e eeuw beheerd door twee kerkmeesters, die benoemd werden voor 2 jaar en waarvan de ene dienst deed als « dienende kerkmeester », die de rekeningen moest voordragen, en de andere het eerste jaar als bijgevoegd kerkmeester fungeerde.

De kerkmeesters werden gekozen, bij het voordragen van de rekeningen, door de afgevaardigde van het kapittel, de pastoor en de baljuw, na de schepenen te hebben gehoord (Dek. Bez. 1689).

Na de overplaatsing van het kapittel naar Aalst werd de rekening jaarlijks voorgelegd aan twee afgevaardigden van het kapittel, de pastoor en de baljuw als vertegenwoordiger van de heer. Dit vond steeds plaats op dezelfde datum, nl. op de Dinsdag na de eerste Zondag van November, « niet beset met heilich daech » (31); vanaf de 18^e eeuw op de Dinsdag na Beloken Pasen.

De rekening liep over de ontvangsten en uitgaven van de voorbije periode, lopende van « S. Jansmesse tot S. Jansmesse ».

Nadat de kerkrekening was voorgedragen werd zij bij wijze van goedkeuring ondertekend door de afgevaardigde van het kapittel en de pastoor. — Bij afwijzing weigerden de afgevaardigden te tekenen; zo in 1752, wanneer de afkorting van 100 gulden, op een lening van 2000 gulden, niet was voorzien; eveneens in 1769 ondertekenden noch afgevaardigde van het kapittel, noch de pastoor, omwille van de be-

(29) Handtbouck van Cappittelle van Ste Mertens Kercke binnen Aelst (Dek. Arch. Aalst).

(30) De wijngelden werden vanaf het midden van de 18^e eeuw tot een derde, later tot een vierde herleid.

(31) 26 Okt. 1655, laatste blz. van het Doopregister van Haaltert, 1625 v.j.

wering der schepenen dat de herstelling van de torenspits ten laste van de kerk kwam. — Vanaf 1770 was geen afgevaardigde van het kapittel meer aanwezig bij het voorleggen van de kerk- en armenrekeningen.

Onder de inkomsten van de kerk waren de belangrijkste de opbrengsten van de verpachte kerkgoederen. Een inventaris van de kerk- en armgoederen werd bewaard in de kist gen. « comme », die berustte in de sakristij (32).

Begin van de 18^e eeuw bezat de kerk 49 dagwand 35 roeden Aalsterse maat in eigendom, nl. :

Een partij bouwland groot 35 dagwand $\frac{1}{2}$ op de Kruiskouter (de vermoedelijke dotatiegoederen).

Een partij spijkerland gr. 20 roeden op de Middelkouter.

Een partij bouwland gr. 7 dagw. op de Grootkouter.

Een partij bouwland gr. 1 oud bunder $\frac{1}{2}$ (= 180 roeden) op de Grootkouter.

Een partij land gr. 1 dagw. op het Brantegemveld.

Een meers gr. 40 roeden op het Holbos.

Een partij spijkerland gr. 1 dagw. op de Kleine Droeskouter.

Een bos gr. 42 roeden $\frac{1}{2}$ in de Boekent.

Een partij spijkerland gr. 1 dagw. op de Droeskouter.

Een partij land gr. 22 roeden $\frac{1}{2}$ op de Droeskouter.

Een partij land gr. 80 roeden op de Droeskouter.

In 1670 ontving de kerk van haar pachtgoederen 571 pond 4 schell. 6 deniers; in 1717 zijn de kerkgoederen verpacht tegen 409 gulden 4 stuivers per jaar (1 dagw. = 8 gulden 10 stuivers) + het wijngeld (= $\frac{1}{2}$ van de pachtsom); in 1777 tegen 433 gulden 11 stuivers (1 dagw. = 9 gulden); in dat zelfde jaar werd het wijngeld teruggebracht op $\frac{1}{3}$ van de pachtsom over één jaar; in 1783 tegen 458 gulden 14 stuivers $\frac{1}{2}$ (1 dagw. = 9 gulden 10 st.); 1793 kent een inzinking van de pachtprizen: de kerkgoederen zijn slechts verpacht tegen 300 gulden 2 stuivers.

De pachtsom werd evenwel niet altijd even vlot afbetaald en moest soms in een geding worden afgedwongen (33). Meestal ten gevolge van oorlogsomstandigheden, als in 1659 (34), in 1676 (35), in 1678 (36), in 1745 (37).

(32) In 1689 beklagt zich de pastoor bij de deken dat hij van de « comme » geen sleutel heeft (Dek. Bez.).

(33) In 1677 spant de pastoor een geding in tegen de pachters van kerk- en armgoederen, die met hun pachtgeld verachterd zijn sinds 1674 (Acta capituli 1673-79, 48 v.).

(34) « den grooten overlast die vele van het aerme gemeente deser stede (van Aelst) waren draeghende ter causen van de zwaere guarnisoenen alhier nu verwinterende, » zodat de pensionaris van de stad Aalst een geldelijke hulp vraagt aan het kapittel (Acta Cap. 1626-65, 132 r.).

(35) « schade ende verlies dwelck geschiet is door het volck van oorloghe » (Acta Cap. 1673-79, 47 r.).

(36) « de schaede ghecauseert door den hagel ende passagie van het fransche leger commende van Welter naer Liedekercke » (Acta Cap. 1673-79, 71 v.).

(37) « schaede geleden door de fransche forangeringhe » (Acta Cap. 1740-58, 53 v.).

In 1797 werden deze goederen verbeurd verklaard en in de maand Ventose van het jaar XII aan het « Legion d'honneur » geschonken, zodat de kerk er bij de sluiting van het konkordaat tussen de Kerk en Napoleon niet meer in bezit van kwam, spijs de vele bemoeiingen.

Bemoeiingen om opnieuw in het bezit te komen van de veryreemde kerkgoederen.

Tengevolge van de organieke artikelen bij het konkordaat tussen de Kerk en Napoleon waren de « provisoires » vervangen door de kerkfabriek. De leden van de kerkfabriek van Haaltert zetten, onder de leiding van de pastoor, te vergeefs een aktie in tot terugvordering hunner verbeurde goederen.

Op een schrijven van de kerkfabriek, op datum van 8 Germinal van het jaar XII, antwoordde de prefekt van het Scheldedepartement, op 9 Pluvial j. XIII (29 Mei 1805), dat de kerkgoederen van Haaltert aan het Erelegioen werden geschonken, vóór het verschijnen van het regeringsbesluit van 7 Thermidor j. XI (waarbij de kerken werden hersteld in de eigendom van hun nog niet verkochte goederen), en alhoewel het Erelegioen er slechts bezit van nam op 12 Ventose j. XII, toch konden zij niet worden teruggeschonken. De prefekt meende dat slechts de nrs 13 en 26 van de goederenstaat (hem bezorgd op 27 Germinal j. XII), nl. een partij van 160 roeden en een andere van 7 dagwand, naast het Rotstadveld, mogelijk nog niet werden verbeurd. Hiertoe dienden evenwel eerst inlichtingen ingewonnen bij de ontvanger van de domeinen te Aalst, ten einde zich te vergewissen dat beide partijen nog in het bezit waren van de regering.

Onder het Hollands Bestuur werden nieuwe pogingen gedaan tot terugvordering der kerkgoederen. Doch, spijs het dekreet van 7 Thermidor j. XI en het verzoek in 1817 tot Koning Willem gericht, werden deze goederen bij K.B. van 19 Augustus 1817 aangeslagen en tot domeingoederen verklaard. Tegen dit besluit werd op 10 Oktober 1820 een nieuwe petitie gericht tot de Koning der Nederlanden, waarbij de goederen, nog in handen van het domeinbestuur, werden teruggevraagd, vooraleer eventueel verkocht te worden (38). In gevolge de wet van 27 December 1822 en het K.B. van 16 Oktober 1824, volgde de openbare verkoping door Notaris De Vis, te Aalst, op 22 Augustus 1825.

Na 1831 werd deze aktie zonder gevolg hervat. Op 26 Mei 1839

(38) De kerkmeesters schrijven o.m. « De reclamanten hebben zich voorzien bij de heeren gedeputeerde staten der Provincie, ten eynde autorisatie te bekomen om te pleyten tegen het Domeynbestuur, waerop gezegde Heeren hebben beantwoord zeggende dat zij, alhoewel onze reclames stellig vindende, zich zonder macht denken te bevinden, aangezien uwe Majesteit door zijn besluit van 19 Oogstmaend 1817 aen zich gehouden hadde de kerke hunne reclames tegen het Domeyn aen te wijzen, of de-zelve ingeval zij aen zijn Majesteit minder stellig mogten voorkomen, ter kennis der rechtbanken te bewijzen... En hebben ons gezegde Heeren gelast onzen toevlugt **opnieuw** tot uwe Majesteit zelve te nemen. 't Gene de Reclamanten met drift en eerbied doen... » (Par. Arch. Haaltert).

werd een verzoekschrift gestuurd aan de Goeverneur van Oost-Vlaanderen: Nu een commissie is samengesteld «tot een definitieve liquidatie van België en Holland», die op het punt staat naar Utrecht te vertrekken, dringt de kerkfabriek nogmaals aan om te bekomen «het montant hunner verkochte kerkgoederen, bestaende in 15 Ha. 23 a. 11 ca. 50 ma. (12 bunder 1 dachw, 50 roeden Aelstersche maet), welke omtrent 90 tot 100.000 fr. hebben opgebracht». Al de argumenten worden opnieuw opgehaald, evenals het antwoord van Koning Willem: «men kan daer niet intreden» (1820), waarop de domeingoederen werden verkocht. De leden van de kerkraad vinden dit «onregtveerdig». Een brief in het Frans gesteld van 15 Dec. 1841, vanwege het ministerie van finanties, deelt mee, dat de vraag van de kerkfabriek wordt afgewezen, gezien het rapport van de directeur van Enregistratie en Domeinen van Gent (23 Nov. 1841), die zich hierbij steunt op verschillende wetten en besluiten uit het Franse Keizerrijk, evenals op de K.B. van 26 Dec. 1816 en 2 Feb. 1823.

In 1851 had de kerkfabriek er nog niet van afgezien recht te vorderen en werd hierin gesteund door Kanunnik Andries. Evenwel zonder enig sukses.

Een andere geldkwestie uit de Revolutionnaire periode was eveneens nog hangend in 1835. De kerkfabriek bezat wettelijk het recht de pachten te innen op de kapittelgoederen tot «Kerstavond 1797», maar de pachters weigerden te betalen, al waren zij hiertoe verplicht, volgens de wereldlijke en kerkelijke overheid. Deze kerkrechten bedroegen 7833,08 Fr. Werd tot begin 1834 afgezien rechtsvervolging in te spannen tegen de talrijke weigeraars, «die het in geweten tegenover God verplicht zijn», in Juni van datzelfde jaar werd Dr J.B. Schouppe door de kerkfabriek gelast «de goeden van het gewezen kapittel», volgens K.B. van 7 Jan. 1834, «te ontvangen wat kan ontvangen worden». Deze reclamatieakt werd gepasseerd voor Notaris G. Breckpot te Haaltert, op 11 April 1834. Op 21 Juli volgde een tweede akt over dezelfde zaak. In Oktober besliste de kerkraad dat «al wat schuldig is moet betaald worden vóór 1 Maart 1835 of zal vervolgd worden».

Op 5 Juli 1835 kwam de kerkfabriek op haar beslissing terug en zag af van iedere rechtsvervolging tegenover de nog schuldige pachters, omwille der proceskosten. Dit besluit werd door de bisschoppelijke Raad, op 19 Augustus 1835, «volkomen» goedgekeurd als «zeer wijs en voorzichtig» (39).

De kerk van Haaltert was aldus, in tegenstelling met de meeste andere kerken, volledig van haar goederen, die zij vooral vóór de 17^e eeuw had verworven, beroofd. Slechts een paar legaten werden haar gedurende de 19^e eeuw geschonken.

In 1852 door Joanna Redant, een perceel land gr. 46 a. 20 ca., met last van 3 jaargetijden ten eeuwigen dage.

(39) Register van Beraadslagingen.

In 1869 schonk J.A. de Trogh, oud-pastoor, geboren te Haaltert en wonende te Aalst, een meers, groot 29 a., langs de Kattestraat.

Leonie, Benoit en Joanna Meganck gaven in 1923 aan de kerk 18 a. 50 ca. land, gelegen op Nieuwerkerken, met als last een sol. jgt. gedurende 25 jaar.

Nathalie en Francisca van den Berghe schonken in 1935 een partij land, gelegen op de Grote Droeskouter, groot 15 a. 40 ca., mits 2 jgt.

E.H. Prosper Ronsse (gewezen onderpastoor alhier) schonk in 1947 bij testament 38.917,50 fr., opbrengst van verkoop van eigendom.

c. De offeranden.

Deze bestonden uit giften van de gelovigen, zowel in natura als in geld. Deze laatste in de offerblok of in de schaal.

Speciale offeranden werden gedaan op *Goede Vrijdag*, in geld of in goederen, als graan, boter, vlees, eieren, die daarna werden ten gelde gemaakt. De kerkrekening van 1737 vermeldt een ontvangst van 21 gulden 7 stuivers van «den offer op Goeden Vrijdag»; deze van 1785 «ontvangen in geld, boter, graan en vleesch 183 gulden 7 1/4 stuiver».

Nog een andere gelegenheid voor uitzonderlijke inkomsten bood *het feest van S. Laurentius*, waarop begin der 19^e eeuw de omhaling werd gedaan met niet minder dan 7 schalen. Gelukkiglijk niet bij dezelfde bedevaarders! «De offer van Sinte Laureys importeert 16 guld. 11 stuivers» (K. Rek. passim 17^e e.); «offer op S. Laurentius en uit de kapel van O.L. Vrouw 71 guld. 1/2 st. (K. Rek. 1737).

Verder was er nog het *schaalgeld* van ieder Zon- en Feestdag. In 1670 36 pond 12 schell. par. (K. Rek.); in 1737 30 gulden 6 stuivers.

d. De jaargetijden.

Einde van de 18^e eeuw had de kerk van ieder jaargetijde 6 stuivers. Talrijk waren deze bezet bij de Armendis, vooral vóór de 17^e eeuw. Volgens het Renteboek van de H. Geest van Haaltert, van 1503, waren er 33 ten laste van de Armendis (40). Later kwamen

(40) Op S. Mathijsdag een zoenjaargetijde voor Jacop de Scrivere + bedeling van 30 witte broden van 8 den. par. ieder; op de 5^e Zondag na Pasen jgt. v. Roel Lievens en Kathelijne zijn wijf + 13 w. br. van 6 den. par. + 6 den. par. per brood; sZondags na Sinksen jgt. v. Her Gillis van Goeteghem + 13 br.; op O.L. Heer Hemelvaart en 's anderdaags 2 jgt. v. Ryckaert vander Scuere en Zannen van der Scuere zijn wijf + 13 w. br. van 12 den. par.; 's Zondags na Beloken Pasen jgt. v. Heinderic van Branteghem + 13 w. br. van 6 den. + 6 den. par. per brood; op 3^e Zondag na Pasen jgt. v. Lysbeth van Branteghem + 13 w. br. van 6 den. + 6 den. par. per brood; op 4^e Zondag na Pasen jgt. v. Jan van den Berghe en Lysbeth zijn wijf + 13 w. br. van 6 den. par. + 6 den. par. per brood; op Palmzondag jgt. v. Jan Meganck ende Gheertrudt van der Stoct + 13 w. br.; op Beloken Pasen jgt. v. Jan van Goeteghem en Gheertrudt zijn

deze stichtingen veel minder talrijk voor en vooral gedurende de 18^e eeuw werden zij vervangen door dertigsten, samen met honderden HH. Missen.

Pastoor Schepens stichtte een jgt. in 1621; Pieter Ruysinck in 1677; Jan Meganck in 1700; de proost van het kapittel te Aalst, Lud. Oost in 1720; Livina Cauwele, We Andries van de Vijvere, stichtte in 1728 5 eeuwigdurende jgt.; Eg. de Crick, pastoor, stichtte in 1805 twee eeuwigdurende jgt. voor zichzelf en zijn zuster; J.J. van Keerbergen, gewezen-pastoor te Haaltert, uit dankbaarheid vanwege de kerkfabriek, 'n eeuwigdurend jgt. in 1808; Dominicus van Houck, past. te Moorsel, in 1845; Nathalie en Francisca van den Berghe stichtten in 1935 twee eeuwigdurende jaargetijden.

e. De penning- en losrenten.

Een rentenboek (vernieuwd in 1503) bevat de talrijke namen van hen die aan de kerk een jaarlijkse penningrente schuldig waren. Honderd en tien percelen (hoeve of landbouwgrond) waren belast met een jaarlijkse rente van 20, 12, 10, enz. deniers tot 1/5 van ander halven hallinc (41).

Naast de penningrenten bezat de kerk ook erfelijke losrenten, die in 1670 24 pond parisis opbrachten.

f. De smout- en wijnrenten. De peperkoeken.

De *smoutrenten* dienen tot het onderhoud van de godslamp. In het Renteboek van de kerk, van 1503, is er een hoofdstuk «Dit es 't saet en 't smout dat men ter kerken van Haaltert jaerlycx sculdich is»: het kapittel «drie viertelen rapsaets tsaers», 2 personen een 1/2 vierlink zaad en een persoon 1 stoop smout.

In 1670 bedroeg de ontvangst van raapzaad en smout 2 pond 18 schellingen (K. Rek.); in 1785: ontvangen over raapolie en raapzaad, in redemptie 17 1/2 stuivers.

De verplichting de godslamp aanhoudend te laten branden, verhoogde de behoefte aan olie. In het Dek. Bezoek van 1774 staat dat «de olie wordt vervaardigd uit het omgehaald zaad, omhaling welke jaarlijks geschied door de voorzitter van de kerkfabriek».

wijf + 13 w. br. van 6 den. + 6 den. par. per brood; op O.L. Vrouwdag in Maart jgt. v. Jan Callebaut f. Claus en Jenne van den Steene zijn wijf + 13 w. br. van 6 den. par.; op 16 maart jgt. v. Margriete van den Berghe + 13 w. br. van 6 den. par.; de Zondag van half-Maart jgt. v. Sije en Jan de Cupere; 1^e Zondag van Maart jgt. v. Willem Lievens en Zuwette van den Berghe + w. br.; op 9 April jgt. v. Katheline Taelmans + bedeling van 4 vaten tarwebrood; jgt. v. Zosinen tSoncx; jgt. v. Katheline de Schrijver d. Jans; jgt. v. Jan Callebaut; jgt. v. Gillis de Sadeleere f. Heindericx en echtg.; jgt. v. Matte sLathouwers; jgt. v. Jacop de Deckere; jgt. v. Beatrix van den Steene; jgt. v. Cornelijs Bauwens en Kateline Vivermans; jgt. v. Lysbette van den Berghe; jgt. v. Willem de Deckere en Lysbeth zijn wijf; jgt. v. Joos Lievens en Lysbet Taveniers; jgt. v. Jan de Coleneere; jgt. v. Joos van den Wiele; jgt. v. Raes de Scrivere en Janne Seemincx; jgt. v. Magriet Ysermans; jgt. v. Katheline de Smet.

(41) Hallinc = 1/2 penning, mijt. Ook «Engelschen» (= klein zilveren munt) komen voor.

Dit gebruik was ook in de 19^e eeuw nog in voege.

Vóórnoemd rentenboek bevat een gedeelte voorbehouden aan de *wijnrenten*: «Dit is den wijn diemen der kerken van Haeltert jaerlycx sculdich is» (42). Zeven personen waren in 1503 hierin belast: twee voor een stoop (= 2 vierendelen), twee voor een vienderdeel en drie voor een pint. Deze servitude wijst op een verdwenen culture, die nog voortleeft in een plaatsnaam «de Wijngaard» (43).

De opbrengst werd gebruikt te Pasen en op andere Hoogdagen vóór de communicerenden en geschonken na de H. Communie. In de kerkrekening van 1661 en v.j.: «over eenen pot wijn te Paesschen ende ghedistribueert aen de Communicanten».

Gezien de opbrengst van deze renten niet meer volstond, was men verplicht gedurende de 18^e eeuw, tot dit gebruik wijn te kopen: «bet. over coop van wijn, die inde kerck opde hooghtijden is uytgeschoncken 2 gulden 5 stuivers» (K. Rek. 1734).

Er was nog een andere rente, nl. van *peperkoeken*, die eveneens aan de paashouders werden bedeed. In datzelfde rentenboek: «Dit sijn de lijfcouken die men der kerken van Haeltert jaerlicx sculdich is». In totaal vier lijfkoeken en een halven peperkoek (44). «Over leveringhe van pepercoucken ghedistribueert aende communicantes te Paesschen» (K. Rek. 1660, 1661 v.j.). — «Ontvangst van peperkoeken 1 pond 1 schell.» (K. Rek. 1670).

g. Het klokzeel.

Dit blijkt ten laste te vallen van tal van inwoners van Borsbeke en rustte op verscheidene percelen aldaar. «Dit sijn deghene die sculdich sijn den klokreepen van Haeltert, gelegen binnen der prochien van Borsbeke of daer omtrent» (Rent. v. Kerk, 1503).

h. De begrafenisrechten.

Uit de kerkrekening van 1774 blijkt dat de kerk van ieder begra-

-
- (42) Machiel Nachtegale over Pieter van den Brouck op een dachw. lants op den Craeyenwinckele... een vierendeel wijns. — Jan Bouwens op 1 d. en 11 r. lants gheleghen op dboechoutvelt voer tcoutergat te Woerbosch... een vierendeel wijns. — Jan Bouwens over Cornelys Bouwens op sijnen meersch ende landt te Maelwilghen een pinte wijns. — Joes Rusinc over Lieven van der Haegen op sine meersch te Maelwilghen een pinte wijns. — Claeyns van Goeteghem op een half dachw. lants op Daermgaerden velt eenen stoop wijns. — Gillis de Sadeleere op sinen meersch te velde die hij cochte jeghen Goessen vander Linden eenen stoop wijns te deele te Paesschen ende te Kerzstmesse ter hooghermessen telcken een vierendeel. — Heinderic van Goeteghem is sculdich op den Witten Donderdach beroogst op een veldeken voer Jans van Goethegem hof en dander sijde aen de dierenborre een pinte wijns (Rent. van de kerk, Kerkarch. Haeltert).
- (43) De Wijngaard te Haeltert komt reeds voor in een schepenbrief (copie) van 1366 en bleef tot de 20^e eeuw in het kadaster bewaard; in 1936 vervangen door Hoek. — Er was nog een tweede wijngaard langs de Achterstraat (schepenboek 1575).
- (44) Cornelijns van der Meeren op sijn stede ten eechoute... twee lijfcoucken; Cornelijns de Hont over Joannes Claeyns op sijn stede ten eechoute... twee lijfcoucken; Heinderic van Goeteghem es sculdich op den witten Donderdach... een halve pepercoucke (Rent. v. de Kerk, 1503).

fenis het was of de kaarsen had. Dit schijnt niet altijd zo geweest te zijn, want de proviseurs van de kerk beslisten op 16 Juli 1775 «datter in de toekomstende inde uytvaerden van keirsen van de baer niet en sullen wegh genomen worden van de familie van den overledene, dat alle deselve keirssen sullen blijven in profijte van de kercke».

In de huidige schikking komt 1/3 van het was, naast een vast recht, aan de kerk.

i. *Het baarkleed.*

Op het gebruik van het baarkleed of van de pelder werd tot in de 18^e eeuw een speciale vergoeding geïnd. — «Ontvangen gemiddeld over het gebruik van het baarkleed 12 gulden 7 stuivers» (K. R. 1785).

j. *De verpachting van de kerkstoelen.*

De gewoonte voor het gebruik van de kerkstoelen een vergoeding te vragen dagtekent te Haaltert uit de 19e eeuw. Onder het Hollands regime werden de stoelen voor een termijn van drie jaar verpacht. Een kontrakt uit 1825 bleef bewaard (45). De verpachting werd toegewezen voor 214 gulden 28 1/2 cent 's jaars. In 1830 toegewezen aan Francies Verlé voor 243 gulden 43 cents; in 1836 voor 550 fr. per jaar. Bij de begroting van 1840 merkt de bisschop op dat een verpachting voor 550 fr. veel te weinig is. De begroting van 1841 voorziet dan ook een opbrengst van 1133 fr. — De gebruiker betaalde 1 cent, om in de 20e eeuw, ten gevolge van de waardevermindering van de frank, na de Tweede Wereldoorlog te komen tot 0,50 fr.

Kerkmeesters.

Vóór de Franse Revolutie.

1574 Petrus Soncke & Petrus Coppens, 1592 Petrus van de Perre en Petrus de Loose, 1595 Joos Braem en Joannes Smet, 1605 Jan de Leeu en J. de Hondt, 1611 Joos Lievens, 1612 Joannes de Sadeleer, 1613 Adr. Callebaut, 1615 Joannes de Sadeleer, 1616 Joannes Rijdtant, 1617 Petrus Lievens, 1621 Michel de Meyer, 1622 Petrus van den Steen, 1623 Petrus Meganck, 1624 Michel Lievens, 1626 Adr. van den Berghe, 1627 Adr. Meganck, 1628 Adr. de Sadeleere, 1630 Christiaan Ruyssinck, 1631 Petrus Lievens, 1632 Petrus Meganck, 1633 Adr. van

(45) De verpachting geschiedde voor 3 jaar; de prijs was vastgesteld op «94 ½ centen 's jaars voor degene die hun abonneren of accoord maken met den huurder»; niemand mocht 'n eigen stoel in de kerk zetten zonder de toelating van de huurder; de niet-geabonneerden betaalden 1 cent per keer, zowel in de diensten 's Zondags, als bij uitvaart, begrafenis, lof; niet wanneer een dienst plaats vond vanwege de Openbare Onderstand, noch op Asdag, Witten-Donderdag, Gedurige Aanbidding, S. Anna, S. Laurentius, S. Gregorius (sic! lees: S. Gorik), Allerzielen, S. Hubertus, S. Eligius, de Gulden Mis, ook niet op de gewone weekdagen; de zittingen in het koor vallen in de verhuring, bij uitzondering van 12 plaatsen, waar betaald wordt gelijk voor een stoel; de Lieve Vrouwe Meester blijft vrij voor hem alleen in de zitting langs S. Laurentiusaltaar; ... de huurder mag op zijn kosten nieuwe stoelen laten maken en later aan zijn opvolger overlaten; de huurder moet «een suffisante borge stellen»; verder moet hij zorgen voor onderhoud van kerk en processie.

den Berghe, 1634 Corn. Vijverman, 1635 Marcus Matthijs, 1636 Adr. van der Stockt, 1638 Jan van der Stockt, 1639 Arent Wouters f. Arent, 1640 Adr. de Schrijver, 1651 Laureys de Sadeleer, 1656 Jan-Bapt. Roelant, 1657 Jan Moocke, 1658 Nicolaes Roelant, 1659 Pieter de Herde, 1660 Lieven Coppens, 1661 Adr. Vijverman, 1662 Jan de Sadeleer f. Joos, 1663 Adr. de Sadeleer f. Michiels, 1664 Joos de Clercq, 1665 Adr. Troch, 1666 Jan de Clercq, 1667 Jan van den Berghe, 1668 P. Meganck f. Adr., 1669 Adr. de Zadeleer f. Adr., 1670 Theodorus van den Borre, 1671 Jan Roelants f. Jaak, 1672 Gorik van den Berghe, 1678 Petrus d'Haese, 1679 Joos Vijverman, 1680 Jan Mertens, 1681 Joos Redant, 1710 Jan Smet, 1711 Gabriël van de Vijvere, 1712 Hendrik de Brauwer, 1728 Livien Coppens, 1729 Joannes de Sadeleir f. Adr., 1730 Joannes de Troch, 1731 Joos Redant, 1732 Egidius Peleman, 1733 Andries de Sadeleer, 1735 Jan de Schutter, 1736 Petrus Redant, 1737 Joos van Geert, 1740 Joannes Bruylant, 1741 Petrus Londerzele, 1742 Adr. Ruyssinck, 1749 Jan Smet f. Jans, 1750 Eg. van der Snick, 1751 Frans Coppens, 1752 Adr. Vermeulen, 1755 Joos Meganck, 1756 Ludovicus van den Bruele, 1757 Joos Londerzele, 1758 Karel Peeleman, 1760 Jo. Bapt. van der Maeren, 1761 Jo. Bapt. de Loose, 1762 Ignatius van den Bruelle, 1763 Benedikt van der Poorten, 1764 Ludovicus de Sadeleer, 1765 Martinus Coppens, 1766 Frans van den Bruele, 1767 Jan de Sadeleer, 1768 Jan van Houck f. Petri, 1769 Merten van den Bruele, 1772 Jan Bapt. van den Bruele, 1773 Emmanuel Beeckman, 1774 Adr. Louis de Vulder, 1776 Ignatius Redant, 1777 Jan van Londersele, 1779 Adr. de Sadeler, 1780 Jan Bapt. Redant, 1781 Frans Smet, 1782 Petrus Peleman f. Gillis, 1787 Pieter Meganck f. Pieter, 1789 Jozef Meganck, 1790 Egidius Ruyssinck, 1791 Guido van Houck, 1795 Dominicus de Rouck.

Na de Franse Revolutie.

Frans van den Storme 1803-1831, Constantijn van den Bruele 1803-1821, Pieter van den Berghe 1803-1827, Dominicus de Sadeleer 1803-1830, Jac. Bernard Schouppe, geneesheer 1821-1847, Adr. Lud. van den Steen 1821-1840, Dominicus Roelants 1828-1870, Dominicus van Cromphout 1832-1851, Petrus van Houck 1832-1853, Karel de Sadeleer 1841-1854, Frans van den Bruele 1848-1852, Louis Peleman 1853-1874, Karel van Gutte, gemeenteontvanger 1852-1874, Frans Redant 1854-1885, Frans de Sadeleer 1855-1867, Constant de Sadeleer 1868-1880, Constant Saey 1870-1875, Dr Louis van Londersele 1874-1920, Charles van Landuyt 1874-1894, Karel Redant 1885-1902, Romanus Fredericus de Sadeleer 1875-1885, Ludovicus de Sadeleer 1881-1885, Charles Louis van Vaerenbergh 1885-1893, Benoit Roelants 1885-1895, Jozef de Backer 1894-1913, Karel Lauwerys 1894-1915, 1919-1921, Emmanuel Meganck 1896-1909, Philemon de Backer 1902-1919, Benoit van den Bruelle 1909-1936, Gustaaf Coppens 1913-1930, Prosper Ronsse, onderpastoor 1915-1924, Ernest van den Steen 1921-1927, Emiel Redant 1921-1942, René van den Steen 1924- , Jozef Hendrickx 1927- , Benoit Coppens 1930- , Jozef van der Cruysen, onderpastoor 1933-1935, Petrus Sonck 1933-1943, Kamiel de Brouwer 1933-1943, Victor van den Haute 1933-1953, Jozef Roelants 1937- , Notaris Robert Bauwens 1936- , Arthur van der Burght 1942- , Dr Fritz Muylaert 1945- , Omer Meganck 1945- , Albert de Leenheer 1953- .

7. Inkomsten van de pastoor.

Deze werden in 1613 geschat op 19 pond Vlaamse munt; in 1656 op ongeveer 500 gulden; in 1785 op 1048 gulden 19 stuivers. Dit laatste bedrag werd slechts bereikt na een proces tussen pastoor en kapittel in 1710 en nadat de pastoor zich om zijn geringe inkomsten bij de aartsbisschop in 1734 had beklaagd.

Deze inkomsten werden geput uit het aandeel van de pastoor in de tienden, uit de opbrengst van de curegoederen, uit toelagen vanwege het kapittel en uit offeranden.

a Het aandeel in de tienden.

Het aandeel van de pastoor in de tienden bedroeg in 1333 32 ses-

ters of zakken graan, nl. 8 zakken tarwe, 8 zakken rogge, 8 zakken gerst en 8 zakken tarwe, en 8 mandellen (= 150 bussels) stro, twee van ieder soort (46). Hierbij had hij, zolang het kapittel te Haaltert verbleef, zijn aandeel zoals de andere kanunnikken in de dagelijkse bedelingen, ook wanneer hij omwille van parochiaal werk, was verhinderd aanwezig te zijn.

Vóór de 18^e eeuw werd dit aandeel van de pastoor in de tienden nog steeds onveranderd in natura betaald.

Soms werden, gezien uitzonderlijke omstandigheden, aan de pastoor speciale vergoedingen toegekend. Zo werden aan pastoor Joos van Welle over zijn verdiensten 152 pond par. betaald, bij verordening van de kanunnikken, voor het jaar 1588, gezien hij van de gewone inkomsten verstoken bleef ter oorzaak «van de groote troublen, dieren tijt, cleene gestaethede ende nombre van de gemene inseten dier zelve prochie ende van dat de selve cure niet onbedient zoude bliven, noch ooc de arme inseten gefrustreert van den goddelicken dienst» (47). Over de jaren 1589, 1590, 1591 werden aan de pastoor 48 pond par. betaald.

In 1609 werd bij besluit van het kapittel van Aalst (13/12) een prebende of kapelanie met de cure van Haaltert verenigd, ten einde de inkomsten van de pastoor te vermeerderen (48). Op 25 Mei 1608 was in dien zin aan de aartsbisschop een verzoekschrift gericht door kapittel, meier en schepenen, waarop in 1610 door de aartsbisschop werd ingegaan en door het kapittel uitgevoerd op 27 September 1610. Die beslissing werd opnieuw ongedaan gemaakt bij de vereniging van de drie Haaltertse kapelanieën in 1619.

Na vele moeilijkheden tussen pastoor en kapittel werden gedurende de 18^e eeuw jaarlijks aan de pastoor van Haaltert 200 gulden betaald als afkoop van graan.

b. De curegoederen.

Een andere bron van inkomsten waren de pachten van de cure- of pastorele goederen. Deze bedroegen in 1626 36 dagwand land gelegen op Drinkeling en Wijngaard en 40 roeden meers, «die men van houtstijde genompt heeft den Papenmersch». Deze waren in 1695 verhuurd voor 150 gulden.

In 1785 waren voornoemde partijen vermeerderd met een partij bouwland op het Brantegemveld gr. 75 r.; een partij op het Boekentveld gr. 35 r.; een op het Wijveld gr. 32 r. 1/4; een ander op de Brulkouter, belast met de grote spijkerrente, gr. 177 r.; ten slotte een partij op Nieuwerkerken, gr. 2 dagw. 92 1/2 r. In totaal 43 dagwand 3 1/2 roeden Aalsterse maat, verhuurd voor een jaarlijks bedrag van 446 gulden 5 stuivers + 16 kiekens (= 9 gulden) + de

(46) Statutenboek, blz. 6 r., 7 r. (Dek. Arch. Aalst). — In 1606 «128 Aelsterse vaten graens in vier specien» (Dek. Bez.). — In 1695 5 zakken en 2 maten tarwe, id. rogge, id. gerst, id. haver (Dek. Bez.).

(47) Rek. van het kapittel 1586-92 (Dek. Arch. Aalst).

(48) Acta Cap. 1605-1626, 26 r., 28 r., 29 r.

verplichting van de pachters tot « eenige wagensrede om aen t'haelen mijne needsackelijkheden » (geschat op 15 gulden).

c. Andere toelagen vanwege het kapittel.

De pastoor ontving jaarlijks « over het singhen van de Vesperen op de Zondagen » 8 gulden (K. Rek. 1606, 1626, 1683, 1736, 1785), « over de dienst van de H. Sacramentsmis, eertijds bezet door dhr Pieter... (sic) (van den Hende?), pastoor geweest te Haeltert » (K. Rek. 1606, 1626), « van een korenrentboekje opt Rotstatvelt en op Mere, samen 13 of 14 vaten koren tjrs » (K. R. 1606) (49), « 5 schellingen groot over de jaerlijksche visitatie van de huysarmen der prochie ende 5 ponden 12 schell. par. voor de gewone jaergetijden, volgns de H. Gheestrekningen » (K. Rek. 1606), « een partijken lant int veldeken achter de priesteragie, groot 0.25 à 30 roeden » en ten slotte nog « 2 à 3 dachw. lants binnen Haeltert op verschillende plaetsen » (K. Rek. 1606) (50).

d. De offeranden.

Onder de offeranden of giften ten voordele van de pastoor komen op de eerste plaats de stoolrechten, die geregeld werden volgens de gewoonte. Deze stoolrechten werden geïnd bij doopsel, huwelijk en begrafenis.

Bij het Doopsel schonk men in 1689 6 stuivers, in 1774 9 oorden, (51) waarvan 1/3 voor de koster; bij de kerkgang niets bepaalds (gewoonlijk één stuiver), « tenzij een kleine gift geofferd in het boek ».

Bij het Huwelijk in 1689 een patacon of twee gulden, hiervan de helft aan de koster; in 1774 12,9, 6 oorden of niets, waarvan 1/3 voor de koster.

Voor de begrafenis ontving de pastoor : in 1689 12 gulden voor een begrafenis in de kerk, 6 voor de voornamere ingezetenen op het kerkhof, 4 voor de midden klas, 3 voor de geringeren en 2 voor de armen; in 1774 bedroegen de stoolrechten voor de arme kinderen (bet. door H. Geesttafel) 18 oorden, voor een kinderbegrafenis zonder H. Mis 3 stuivers, ...met H. Mis 3 gulden; voor de volwassen armen (bet. door H. Geesttafel) 3 gulden, voor een dienst met 1 nocturne 6 gulden, voor een dienst met 2 nocturnen 9 gulden, voor een dienst met 3 nocturnen 12 gulden, voor een koordienst (begrafenis in de kerk) 36 gulden. Ook hiervan was 1/3 voor de koster.

Bij berechting werd niets aanvaard.

8. Kapelanieën.

Een kapelanij is een eeuwigdurende stichting, als gewoon beneficie of beneficentie zonder ziellast, belast met een of meer Missen

(49) In de K. Rek. van 1626 : « een rentboekskén van 50 vaten koren ».

(50) Reg. Beneficiorum, a° 1604, 40 r., v.

(51) Niets voor de eerstgeborene !

op bepaalde dagen, voor een bepaalde intentie, waartoe een fonds (opbrengst van geschonken goederen) werd ter beschikking gesteld van de priester. De stichtingsdata en omstandigheden van de kapelanieën ontbreken volledig. Vermoedelijk werden zij gesticht in de 13^e en 14^e eeuw. De bezitters werden aangeduid door het kapittel; deze van de kapelanie van het H. Kruis door de bisschop van Kamerijk (later door de aartsbisschop van Mechelen).

a. Vóór de overbrenging van het kapittel naar Aalst.

Te Haaltert werden einde der 13e eeuw, begin der 14e eeuw niet minder dan zeven kapelanieën gesticht, waarvan er vier in 1495 naar Aalst werden overgebracht.

De kapelanie van het H. Kruis, gesticht aan het altaar van het H. Kruis en belast met één wekelijkse H. Mis.

De kapelanie van de H. Drievuldigheid.

De kapelanie van de H. Geest, gesticht aan het altaar van de H. Geest.

De kapelanie van Allerzielen, vermoedelijk de oudste, belast met 3 Missen voor overledenen. De kapelaan in het bezit ervan was verplicht de pastoor bij te staan in het pastoreel werk. Vandaar dat het kapittel, na de overbrenging van deze kapelanie naar Aalst, verplicht blijft te Haaltert een kapelaan te benoemen.

De kapelanie van O.L. Vrouw, bezet op 36 dagwand bouwland, met de verplichting van 2 wekelijkse Missen, nl. de Vroegmis 's Zondags en de Mis t.e. van O.L. Vrouw op de Zaterdag. De waarde van deze kapelanie bedroeg in 1567 50 Rijns gulden. Zij wordt voor het eerst vernoemd in 1342, wanneer Arnolphus de Magnoponte er in het bezit van kwam (52); in 1438 was Arnold de Vos er de titularis van (53).

De kapelanie van St Niklaas, op 10 dagwand land, gesticht aan het altaar van de H. Eligius (54), met de verplichting van 2 wekelijkse Missen. De opbrengst bedroeg in 1567 18 gulden.

De kapelanie van de H. Laurentius, op 4 dagwand land met een cijns van 30 stuivers. De bezitter was gehouden tot één wekelijkse Mis. De vergoeding bedroeg in 1567 9 gulden.

b. Na de overbrenging.

De kapelanie van het H. Kruis bleef te Haaltert. Zij was in 1541 in het bezit van Philippus de Themis, die deze, met goedkeuring van het kapittel, ruilde met Walterius de Loomel, koster van de parochiekerk van Wespelaar (55). In het begin der 17^e eeuw in het bezit van de oud-pastoor van Meldert en oud-deken van Aalst, wonend te Dowaaï. De verplichting werd niet nagekomen, gezien de pastoor slechts 9 gulden wou geven.

(52) Suppl. de Clement VI, nr 24.

(53) A.H.E.B., jg. XXVIII, 1900, blz. 164.

(54) Oork. nr 63 (Dek. Arch. Aalst). Dit altaar van de H. Eligius wordt elders niet vermeld.

(55) Oork. 1514 (Dek. Arch. Aalst).

De kapelanie van S. Niklaas behoorde vóór 1545 aan Nicolais de Campo en werd op 27 Aug. 1545 aan Joos Lievens, priester, geschonken (56). In 1567/69 Egidius van Aelst, in 1574 en 1592 Henricus Goossens, maar de verplichting werd nagekomen door Joannes Lievens, pastoor van Kerksken. In 1613 in het bezit van Joannes van Nuffele. Bij het overlijden van deze laatste, in 1619, werd onderhandeld over de samenvoeging van de drie kapelanieën, om te voorzien in het onderhoud van een residerend kapelaan te Haaltert (57).

De kapelanie van O.L. Vrouw was in 1567 tot 1607 in het bezit van Michael van Tienen (de verplichting werd uitgevoerd door Joos van Welle, ° Haaltert), daarna tot 1613 aan Mag. Petrus Magerman (de pastoor, die de verplichting nakwam ontving 20 guld., maar vroeg in 1613 30 gulden) om ten slotte aan Petrus Regorius of van de Regere, pastoor van Erembodegem, te komen, die zich verplichtte tot de Zondagvroegmis (maar deze verplichting slechts onregelmatig volbracht vanaf 1616).

De kapelanie van de H. Laurentius hoorde in 1567 en 1592 toe aan Joannes Lievens, pastoor van Kerksken, en was in 1619 in het bezit van de pastoor van Haaltert.

De verenigde kapelanieën.

In 1618 verzocht pastoor Schepens de kapelanieën, gevestigd in de kerk van Haaltert, tot éne te verenigen, ten einde op die manier een residerend kapelaan te onderhouden. De aartsbisshop ging, na instemming van het kapittel, op dit verzoek in en besliste op 17 Oktober 1619 de kapelanieën van Haaltert, nl. deze van O.L. Vrouw, van S. Niklaas en van S. Laurentius, tot éne te verenigen, ten voordele van de aldaar residerende kapelaan, die verplicht was op Zon- en Feestdagen de Vroegmis op te dragen en de pastoor in het parochiewerk, als in het Katekismusonderricht, het biecht horen, enz., ter zijde te staan (58).

Joannes Seghers werd op 6 Augustus 1621 tot kapelaan benoemd en in het bezit gesteld van de verenigde kapelanieën (59). De pastoor van Erembodegem weigerde evenwel aan de kapelanie van O.L. Vrouw te verzaken, al had hij op 21 December 1620 met de burge-meester en schepenen van Haaltert een akkoord afgesloten ter verza-king aan de vruchten dezer kapelanie. In 1627 duurde de betwisting nog voort: de Vroegmis werd 's Zondags gedaan door Petrus van de

(56) Oork. nr 63.

(57) Acta Cap. 1605-26. 72 r. v.

(58) Arch. Bisdom Gent: Haaltert.

(59) Goederen van de drie geunieerde kapelanieën (brachten in 1755 299 gulden op): 5 dagw. 77 r. land op het Bergveld te Kerksken, 1 d. 6 r. meers op het Bergveld, 2 d. 40 r. op de Winckel te Kerksken, 5 d. 6 ½ r. gen. de Patrijshoek op het Boekensveld te Kerksken, 7 d. 25 r. l. tegenover het Hagelkruis te Haaltert, 10 d. 10 r. l. « d'Hasselt » gen. binnen Kerksken, 1 d. 80 r. l. op het Boekensveld, 3 d. 16 r. l. op den Appelsacker binnen Haaltert, 7 d. gen. « de kapelrije » binnen Haaltert, 2 d. schoofland op den Berg te Aaigem. 2 oude d. meers in Pollare. 2 d. l. op het Ossenbroekveld te Haaltert.

Regere, past. van Erembodegem, en op de feestdagen door Petrus Cammart, voorheen pastoor te « Ereghem en Welle ».

Vanaf 1628 werd de verplichting — 5 wekelijkse Missen — waargenomen door **Judocus Joret**, oud-pastoor te Herdersem, die de Katakismen onderwees tot bij zijn overlijden in Oktober 1642 (60).

Als zijn opvolger werd Guilielmus Willemans benoemd, die zijn residentieplicht niet vervulde. Op 14 December 1648 werd tussen hem en Ghisbertus Merckx, kapelaan van S. Elisabeth binnen S. Kathelijne te Mechelen, geruild. Bij het overlijden van Petrus de Regere in 1649 kwam hij eindelijk in het bezit van de drie kapelanieën. Maar de nieuwe kapelaan kwam evenmin zijn verplichtingen na, waartegen de burgemeester, meier, schepenen en ingezetenen van Haaltert protesteerden.

Jacobus Guens, in het bezit van de kapelanie in 1669, 1686 las Mis, maar deed verder niets.

In 1689 in het bezit van Nicolaus Brantegem, die werd opgevolgd door Petrus Frans Wijnants, diaken, die zijn taak vervulde door bemiddeling van de Willelmieten van Aalst. Joannes Biselincx, deservitor te Nieuwerkerken, was in 1695 zijn opvolger, met toelating te binneren, maar hij hielp de pastoor niet, waaruit moeilijkheden ontstonden tussen de pastoor en de kapelaan.

In 1715 was de kapelanie in het bezit van pastoor Oostendorp, te Erondegem en in 1717 aan J.B. Verhoeven, pastoor van Moorsel, die evenmin resideerde « ex consuetudine immemoriali », maar zich liet vervangen voor de hulp aan de pastoor.

De kapelanie kwam in 1718 in het bezit van Jozef Emmanuel van der Meersche, ° Aalst en studierend te Dowaa; die moest resideren om de pastoor te helpen. Een kloosterling deed zijn werk!

Pastoor Valck, gezien de noodwendigheden der parochie, die ongeveer 1000 Paashouders telde, drong herhaaldelijk bij de aartsbischoep aan opdat de kapelaan zijn verplichtingen zou nakomen. Te vergeefs verplichtte hem de ab. (17/11/1731), binnen de 14 dagen (5/3/1732). Er dreigden processen! Om die te voorkomen was hij bereid afstand te doen van de kapelanie van Haaltert voor deze van Allerzielen te Hofstade (1733) (61).

Een modus vivendi werd gevonden in de benoeming van een deservitor van de kapelanie. **Benedictus van den Eynde** werd als bedienende-kapelaan aangeduid (1733), waartoe het kapittel hem jaarlijks 5 ponden groot betaalde. Deze kapelaan bewoonde, samen met zijn ouders, het Hof ter Heiden, op de grens van het dorp. Hierover klaagde de pastoor zich bij de aartsbischoep (26/11/1736 en 1/12/1736), die Van den Hende verplichtte (31/5/1737) bij de pastoor te gaan inwonen of in een ander huis nabij de kerk. De verhuizing bleef een belofte (25/5/1737), tot wanneer de kapelaan om herroeping van deze

(60) Deze godvruchtige priester, die dagelijks de H. Mis opdroeg, was van 1603 tot 1627 pastoor te Herdersem, waar hij een marmeren koorafsluiting liet plaatsen, evenals een dito hoogaltaar.

(1) Zijn kandidatuur werd te Hofstade afgewezen, gezien hij onbekwaam was om biecht te horen (Cfr. J. DE BROUWER, **Geschiedenis van Hofstade**, blz. 32.

beslissing verzocht (7/6/1737), gezien de grotere onkosten, en van de ab. voldoening bekwam (20/6/1737).

In September 1741 werd Van den Hende als deservitor van de kapelanie opgevolgd door **Martinus Lettani**, die hiervoor 12 pond groot of 240 gulden ontving.

Op 20 April 1742 werd tussen het kapittel en de bezitter van de kapelanie van Haaltert, J.E. van der Meersche, een akkoord en trans-aktie afgesloten (62).

Petrus Benediktus Heusmans kwam vanaf Januari 1743 in dienst als onderpastoor of kapelaan. In 1751 tot pastoor te Liezele benoemd, werd hij opgevolgd door E.H. **Van den Haute**.

Bij het overlijden van J. van der Meersche op 31 Juli 1759 werden opnieuw pogingen gedaan om de geunieerde kapelanieën te splitsen. De Aartsbisschop van Mechelen verklaarde evenwel op 17 Oktober 1759, dat wat verenigd was in 1619 verenigd moest blijven ten voordele van de kapelaan of onderpastoor, die persoonlijk te Haaltert moest verblijven en er de pastoor in het parochiewerk bijstaan. De aartsbisschop eiste een «*silentium perpetuum*» over die vereniging. De kapelanijgoederen moesten om de 6 of 9 jaar verpacht worden door afgevaardigden van het S. Maartenskapittel en de onderpastoor. Deze huurprijs zou de onderpastoor door de ab. benoemd volledig ontvangen, met de last van 3 wekelijkse Missen.

Van nu bekwam de parochie een «*volwaardig*» onderpastoor in de persoon van **Joannes van den Borre**, ° te Meerbeke-bij-Ninove, die hier werkzaam was van 1759 tot 1776, wanneer hij werd opgevolgd door **Egidius Goossens**, voorheen coadjutor van pastoor Cnudde. In 1778 werd **Joannes Josephus van Keerberghen**, ° Brussel, voorheen coadjutor, tot onderpastoor benoemd in vervanging van Eg. Goossens. De onderpastoor bekwam op 14 Juli 1779 de toelating de Missen, die ter oorzaak van begrafenissen of gevraagde Missen, door hem niet werden uitgevoerd, elders te laten doen. Wanneer deze onderpastoor tot pastoor te Haaltert werd benoemd in 1782, volgde de coadjutor **Ignatius Frans Merckx** hem als onderpastoor op.

De pastoor vergat ook eens onderpastoor te zijn geweest! Op 23 September schreef hij aan de aartsbisschop om uitleg over een vroegere beslissing, waarbij de «*volledige*» huurprijs van de kapelanijgoederen aan de onderpastoor toekwam. Hij liet hiertegen bezwaar gelden, gezien de inkomsten, dank zij het gunstige weder, dat jaar bijzonder hoog waren,... terwijl die van de pastoor ongewijzigd waren gebleven, zodat hij in de onmogelijkheid verkeerde, bij eventuele ziekte of ouderdom, een coadjutor te nemen!

Hij verzocht de kardinaal-aartsbisschop, bij gebeurlijke promotie van de kapelaan (een stille wenk?!), de kapelanij te verenigen met het pastoorschap te Haaltert, met het recht op de inkomsten en de

(62) Gezien hij onbekwaam was als kapelaan zijn dienst te doen, zou hij voortaan 60 gulden per jaar krijgen. De overige inkomsten van de kapelanijgoederen, zo nodig aangevuld door het kapittel, zouden aangewend worden tot het aanstellen van een biechtvader, bedienaar van de kapelanie. Het kontrakt kwam invoege vanaf Januari 1741 en werd door de ab. goedgekeurd op 5 Mei 1742 (Acta Capituli 1740-58, 33 v.-35 r.).

last jaarlijks aan de onderpastoor de gewone onkosten te betalen, « voor zover en in zover de jaarlijksche inkomsten voldoende zijn voor deze taak ».

Deze brief werd door de ab. doorgestuurd aan het kapittel van S. Maarten, dat een ongunstig oordeel velde, waarbij de ab. zich aansloot op 18 December 1790 en besliste dat « de verenigde kapelanieën met het pastoraat van Haaltert niet mogen verenigd worden » (63).

9. De kosterij.

Een van de voornaamste helpers van de pastoor bij de bediening van de parochie en tot de luister van de eredienst was de koster. Deze werd gekozen en benoemd door het kapittel.

Zijn bestaansmogelijkheden kwamen ten dele voort uit een klein tiende van 36 gulden en jaarlijks een brood vanwege ieder huisgezin op de parochie (Dek. Bez. 1689, 1695). Verder 1/3 van de eieren en het vlees, dat werd geschonken.

Hierbij kwam de 1/2 van de stouwen gedurende de 17^e eeuw, later op 1/3 teruggebracht.

Vanwege het kapittel kreeg hij ieder jaar voor het zingen van de Vespers en het jaargetijde van heer Engelbertus 2 gulden 10 stuivers.

Als bijverdienste oefende hij veelal ook het ambt uit van **schoolmeester**, o.m. in 1574, 1759, 1774.

Soms hield hij, tegen de kerkelijke voorschriften in, een herberg open, die hij einde der 16^e en begin der 17^e eeuw weigerde te sluiten.

Uit de rekeningen van de kosterij, die ons uit de eerste helft van de 19^e eeuw bewaard bleven, blijkt dat zijn ontvangsten ongeveer 700 gulden bedroegen (64).

10. De armenzorg.

De zorg om te armen behoorde steeds tot de bekommelingen der Kerk, als uiting van kristelijke liefdadigheid. Deze zorg werd vanaf de 13^e eeuw waargenomen door de **Armendis** of **H. Geesttafel**, die als slachtoffer viel van de Franse Omwenteling. Deze laïciseerde de Armendis tot Openbare Onderstand, buiten iedere kerkelijke invloed.

a. Het beheer.

De H. Geesttafel werd beheerd door de H. Geestmeesters, jaarlijks gekozen door de afgevaardigde van het S. Maartenskapittel, de pastoor en de baljuw, na de schepenen te hebben gehoord (Dek. Bez. 1689). Het eerste jaar vervulde de nieuw gekozene zijn functie als bijzittende H. Geestmeester; het volgend jaar als effectief beheerder en voordrager van de rekening.

Immers ieder jaar diende de H. Geestmeester verslag uit te brengen over zijn beleid voor de meier en de schepenen van het dorp. De rekeningen, jaarlijks samen met deze van de kerk voorgedragen, wer-

(63) Parochiaal Archief Haaltert.

(64) In 1815 732 guld. 12 stuivers 1 oord, in 1819 859 g. 17 st. 2 o., in 1820 698 g. 7 st. 3 o., laagst in 1833 538 g. 6 st. 2 o., in 1842 868 g. 1 st. 2 o. (Par. Arch. Haaltert, Farde nr 28).

den ondertekend door de pastoor en de baljuw van de heer van Rot-selare.

Tussen pastoor Cnudde enerzijds en de baljuw, burgemeester en schepen anderzijds ontstonden moeilijkheden omtrent de benoeming van de H. Geestmeesters. Men wou de pastoor bij de verkiezing uitschakelen. De pastoor werd evenwel in het gelijk gesteld en behield het recht tussen te komen bij de verkiezing van de Armmeesters (13 Juli 1748). In een schrijven van 6 Mei 1747, van kerk- en armmeesters, werd getuigd dat zij nooit werden aangesteld zonder toedoen van de pastoor.

b. *De steunverlening.*

De steunverlening aan de armen geschiedde op een gans andere grondslag dan ten huidige dage. Immers de H. Geesttafel had het recht de gegeven aalmoezen terug te vorderen, wanneer de noodperiode voorbij was.

Iemand, die gedurende zijn leven van de Armendis had genoten, en bij zijn overlijden enig roerend of onroerend goed naliet, wist dit ten gelde gemaakt ter vergoeding van wat hij aan steun had ontvangen. Indien hij iets naliet, oordeelde men, was het dat hij zó arm niet was, maar slechts op een bepaald ogenblik over zijn goederen niet kon beschikken;... indien het achteraf bleek dat het mogelijk was, moest hij het « geleende » teruggeven.

Dit was een oud gebruik, zoals uit menig rekening blijkt. In 1715 (Pastoor van Noeteren) « item onfangen over de verkooping van de meubels Petri Daseleer 11 gulden 9 stuivers, item onfangen van de kleederen van Anna Eeckhout 26 gulden 7 stuivers, item van de goederen van Liven Callebaut 66 gulden 12 stuivers ». Dit alles ten profijte van de H. Geesttafel, want uit de rekeningen blijkt dat deze personen van de Armendis hadden geprofiteerd. — In 1781 (Pastoor van Keerbergen) « item onfangen 97 gulden 10 stuivers soo veel aen d'Arme is gerestitueert door d'hoirs van Jooris Verbeiren en syne huysvrouwe, soo veel sij van desen Armen in almoesse hadden geprofiteert ». — In 1782 « ontfangen 54 guldens, soo veel den Arme goetvond ten laste van Judocus Buyl als hoir unique van sijne suster Adriene Buyl, soo veel de selve Adriana schuldig was over genoten penninge van desen Arme breeder bij conventie van 9 Mei 1781 » (65).

c. *De armengoederen en andere inkomsten.*

De Armendis beschikte in 1503 over 41 verschillende partijen land en meers, groot o. 33 dagwand. Deze komen voor in het Renteboek van de H. Geest, onder de benaming « Dit sijn de goedinghen ende de gront van erven toebehoorende den helegen gheest van Haaltert ».

« Lant op de grootcoutere op den hollenwech 81 r., — in de meere op meughem 50 r., — in callebouts hooric 1 dachw., — daer den wech doorgaet t groote Storpe waert 1 d., — boven doozen an dwibelsdal ½ d., — ½ dachw., — 'n oud ½ bunder, l. op doverste laervelt 1 d.

(65) Nota van Pastoor van Keerbergen (Par. Arch. Haaltert).

haghe 1 d. $\frac{1}{2}$, l. op deuskensvelt achter den Woelbösch Brouck 53 r., l. op dboechout velt 55 r., — achter Willekens brouck 25 r., — 36 r.; inden kakeyt 63 r. meersch, — 78 r. m., l. op den droescoutere aen den heerwech 97 r., int Areslot 1 d. 8 r., op den Meelcoutere 2 d. 11 r., op de bruelcoutere 48 r., — 1 d., op de cruyscoutere 1 d. 20 r., — 1 d. 61 r., op den Wijgaert 1 d. 5 r., op dmolevelt $\frac{1}{2}$ d., — 55 r., op de Hoelbeke 1 d. 88 r., voor Landele o. 1 d., op thofstatvelt $\frac{1}{2}$ d., — $\frac{1}{2}$ d., op dbranteghemvelt $\frac{1}{2}$ d., op dwijvelt $\frac{1}{2}$ d., — 30 r., op dmespelrot 75 r., in den corten oerdsbrouck 1 d. meersch, op thoflant 80 r., op den bosch ten hee 60 r., op droescoutere 33 r., ten eechoute een stede, inden oerdsbrouck 24 r. meersch, in den corten oerdsbrouck $\frac{1}{2}$ d. meersch ».

Verscheidene van deze partijen waren belast met een jaargetijde voor de zielerust van de schenker, veelal samen met een broodbedeling aan de armen.

Buiten deze goederen beschikte de H. Geesttafel van Haaltert nog over verschillende renten in geld en in natura (tarwe, koren, masteluin, erwten).

Daar naast erfelijke cijzen «die de proviseurs van den heleghe gheest van Haaltert uitghegheven hebben int proffijt van den voorseiden heleghe gheest » (Renteb. H. Geest, 1503) (66).

In 1609 bedroegen de ontvangsten van pachten, losrenten en granen 793 pond 15 schellingen parisis; in 1771 waren de armgoederen verpacht voor 331 gulden 2 st. $\frac{1}{2}$ (+ $\frac{1}{2}$ van de pachtsom als wijngeld); in 1777 tegen 351 gulden 9 st. (+ $\frac{1}{3}$ van de pachtsom als wijngeld voor het eerste jaar); in 1783 bracht de huur 372 gulden 17 st. $\frac{1}{2}$ op.

Gedurende de 18^e eeuw ontving de Armendis nog slechts enkele renten :

Kanunnik Lud. Oost fundeerde bij testament een eeuwigdurend jaargetijde op kosten van de Armendis, waartoe hij een rente schonk van 350 gulden (1699, 1718).

Begijntje Joanna van den Bossche, te Aalst, schonk aan de armen van Haaltert een rente van 8 pond groot, te genieten vanaf 1732 (1725).

Livina Cauwele, we Andries van de Vijvere, fundeerde ten voordele van de Armendis « 459 gulden 13 stuivers ende een blancke wisselgelt », ten laste van het dorp Haaltert-Kerksken, « wegens gelichte

(66) Zo rustte op het Hof ter Heiden een erfelijke cijns van 24 maten tarwe en 12 maten rogge. — Op 24 Augustus 1739 (door de ab. goedgekeurd 29/8/1739) werd een akkoord afgesloten tussen Romanus van den Hende en de H. Geestmeesters van Haaltert, waarbij de eerste een cijns van 19 maten tarwe en 8 maten rogge afkocht voor 400 gulden wisselgeld. De H. Geesttafel was verplicht deze som in hypotheek te zetten en de jaarlijkse opbrengst hiervan aan de armen te bedelen. De H. Geest behield haar volle rechten (jaarlijks 5 maten tarwe en 4 maten rogge) op de van het hof ter Heiden gescheiden goederen (2 bund. 1 dagw. land). — Deze cijns was vanaf 1709 betaald geworden in geld; sinds 1730 (wanneer het hof werd verkocht) niet meer betaald, gezien de koper Romanus van den Hende moeilijkheden maakte (Reg. Cap. 1727-40, 126 r., v.).

penningen volgens de selv. rek. daer van sijnde van daete 25 Aug. 1679 » (67).

Pastoor Cnudde schonk aan de H. Geesttafel van Haaltert, uitgezonderd tal van HH. Missen en allerlei schenkingen, al wat overbleef aan opbrengst van verkochte roerende goederen.

De rekeningen van de Armendis sluiten over het algemeen met een flink boni. Integendeel de rekeningen van 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741 sluiten met een tekort van respectievelijk 318 guld. 6 3/4 stuivers, 269-2-, 285-2-, 235-12 3/4, 245-12-, 273-10 1/4, 249-6-, 391-2. In die jaren heerste immers een algemene noodtoestand over de wereld, zodat de Paus voor de Vastentijd van 1741 toelating verleende vlees te eten « omwille van de grote armoede, hongersnood », enz. (Febr. 1741) (68). Het jaar 1754 sloot met een tekort van 486 gulden 18 1/4 stuivers.

H. Geestmeesters.

1454 Jan Bouwens & Jan van de Wiele, 1574 Petrus de Hont en Jan van den Storme, 1592 Adr. de Zadeleer en Joos van Landuit, 1595 Jan Sterck en Henricus Roelandt, 1609 Petrus Ruyssinck en Antoon Kiekens, 1611 Antoon Kiekens, 1612 Adr. de Sadelere, 1613 Petrus Steenberge, 1615 Joannes Reddant, 1616 Joos de Sadeleer, 1621 Petrus van den Steen, 1622 Joannes de Sadeleer, 1624 Egidius Rijdtant, 1626 Joannes van den Berghe, 1628 Livinus van Steenberghen, 1630 Joos Callebaut, 1631 Joos Bayens, 1632 Joannes Slachmulder, 1633 Joos Rijdtant, 1634 Joos Ruyssinck, 1635 Joannes van de Perre, 1636 Joos de Hont, 1637 Joos de Sadeleer, 1651 Petrus Lievens, 1666 Petrus Lievens, 1669 Joannes Lievens, 1670 Joannes Verhoeven, 1671 Joos de Nil, 1676 Jan Roels, 1677 G. Coppens, 1678 Pieter Coppens in Musschezele, 1681 Henricus van Landuit, 1710 Gillis Meganck, 1711 Joannes Vijverman f. Adriaens, 1728 Joannes Smet, 1729 Petrus Batens, 1730 Joannes de Schuttere, 1731 Egidius de Rouck, 1732 Adr. Lievens, 1733 Livinus de Vuylder, 1735 Gerardus Coppens, 1736 Frans Moortgat, 1738 Jaspas Londerzele, 1739 G. Coppens, 1740 Petrus Verpaelt, 1741 Petrus Meganck, 1742 Adr. Sterck, 1744 Joos van der Stockt, 1750 Joannes Callebaut f. Joannis, 1752 Adr. Redant, 1755 Frans de Sadelere, 1756 Eg. Vijverman, 1757 Petrus Baetens f. Petri, 1758 Adr. Troch, 1760 Jo-Bapt. Trogh, 1761 Nicol. Seminc, 1762 Joos de Pril, 1763 Livinus Callebaut, 1764 Nicasius van der Stockt, 1765 Livinus Peirlink, 1766 Joannes van der Eecken, 1767 Joos Coppens, 1768 en 1769 Joannes van der Eecken, 1770 Joos Renneboeg.

Na de verlekking van de armensteun zou de kerk haar liefdadigheidswerking evenwel niet stopzetten. Omstreeks de jaren 1840 ontstond in de parochie het kristelijk sociale werk der naastenliefde nl. het Genootschap van S. Vincentius à Paulo, dat zijn werking ten bate

(67) Deze fundatie was belast met een wekelijks Donderdag-Lof gedurende 6 maanden (Mei-1 Nov.), « met de benedictie van het H. Sacrament des Autaers voor ende naer elck Lof » (9 gulden voor pastoor en koster) + 5 gezongen Missen + 5 loven in het Oktaaf van H. Sacramentsdag (6 guld.).

(68) In 1739 werden publieke gebeden voorgeschreven gezien de voortdurende regen, die grote schade berokkende aan de vruchten (19/4/1739); id. in 1740, omwille « van de langdurige koude, met noorderwind, reeds o. 2 maand » (30/4/1740); id. « om de geweldige sneeuw, die vandaag viel en de koude regens, die bijna dagelijks vallen en het gebrek aan graan », daarom zullen gans de week solemnele gebeden gezegd worden (1/5/1740); het gure weder houdt nog steeds aan, op 13 Mei (Reg. Cap. 1724-40, 133 r., v.).

van de noodlijdenden verdubbelde gedurende de «hongerjaren» 1845-48, in samenwerking met de Openbare Onderstand.

Naast de armenzorg, stond op het voorplan de zorg om de wezen en ouden van dagen. Dank aan de edelmoedigheid van de parochianen; en op de eerste plaats dienen genoemd de juffrouwen Bernardine en Rosalie de Sadeleer die een gift van 13.000 goudfrank schonken, bracht pastoor De Pessemier hier een welingericht — en voor de periode van toen zelfs stijlvol — wezenhuis en ouderlingengesticht, het S. Jozefsgesticht, tot stand in 1890, dat werd toevertrouwd aan de toewijdende zorgen van de Zusters Penitenten van Opbrakel.

Het gesticht heeft thans een bevolking van ongeveer 80 personen, begoede en vooral min-begoede ouden van dagen.

Omstreeks 1925 werd door de Zusters van de H. Augustinus van het Hospitaal te Aalst een rusthuis, S. Annarust, ingericht door begoede oude mensen, dat een 20-tal personen herbergt.

11. Het onderwijs.

a. *Vóór de Franse Revolutie.*

De eerste vermelding over een school en de leerstof die er werd onderwezen treffen wij aan in het Wezenboek van Haaltert (blz. 172 v.), ten jare 1507. Hierbij ging een moeder de verbintenis aan haar twee wezekinderen gedurende 6 jaar te onderhouden «ende salse oec ter scolē doen tot zij beede connen haren Pater ende Ave Maria, den langhen Credo ende den corten Credo, zonder fraude ofte arghenlust». De schoolbagagie was dus zeker niet zwaar.

In het schepenboek van 1509 leest men dat aan «de scoolkinderen die den dienst van de voors. uitvaart helpen doen» 14 stuivers werden betaald.

Onderwijzen was veelal de taak van de koster, zoals blijkt uit de verslagen van de dekanale bezoeken, vanaf 1574. Uit dezelfde verslagen maakt men op dat het onderwijs werd gegeven gedurende de Wintermaanden, gezien de kinderen in de Zomerperiode meewerkten met hun ouders.

Volgens het dekanaal bezoek van 16 Augustus 1595 had de plaatselijke griffier Willem van Ertvelde een school geopend, die door hem goed werd bediend en waarin hij de jeugd kristelijk opvoedde. Na zijn dood werd deze taak voortgezet door de W^e van de griffier (Dek. Bez. 21/4/1598).

In 1619, bij de vereniging van de kapelanieën, werd aan de bezitter er van, o.m. ook opgedragen de jeugd te onderwijzen in de letteren en in de katechismus (69). Dit voorschrift werd evenwel niet nagekomen gedurende de 17^e eeuw, aangezien de kapelaan niet resideerde.

De koster Petrus Sonck gaf onderwijs met zeer goed gevolg (Dek. Bez. 1638), gedurende de Winter (Dek. Bez. 1628, 1633, 1634), naar het

(69) «juventutem tam in litteris quam in lectione catechistica exercent» (Paroch. Archief). Verder Dek. Bez. 1672.

voorbeeld van Aalst (Dek. Bez. 1637). Op dit onderricht werd jaarlijks toezicht uitgeoefend door de kanunnik-scholaster van Aalst.

In 1776 bekleeg de koster zich te Aalst over het feit dat M. Redant en N. Maerschallck zich verstout hadden een school te openen. Dit was in strijd met de wettelijke bepalingen (70).

b. Na de Franse Revolutie.

Gemeenteonderwijs.

De gegevens uit de periode vóór de wet van 1842 op het onderwijs zijn schaars. Er waren toen twee onderwijzers, nl. Karel van Gutte, gemeenteonderwijzer, en Domien Raes, die een private school leidde in de Ekent. Ten gevolge van de onderwijswet van 23 September 1842 ging de bekommring nu ook naar de arme kinderen. De gemeenteraad besliste in 1843 (71) dat 120 arme kinderen mochten genieten van het kosteloos onderwijs en de lessen volgen van voornoemde onderwijzers, die hiervoor een vergoeding ontvingen vanwege het gemeentebestuur (72).

Een ander initiatief werd genomen gedurende de crisisjaren 1845-48, veeleer in de vorm van technisch onderwijs, door het Nijverheidscomité (73) dat zich beijverde voor de weefkunst en hiertoe een huis huurde in de nabijheid van het Hagelkruis; voor de meisjes werd een uitweg gezocht in de kantnijverheid.

Reeds vanaf 1850 besprak de gemeenteraad de aankoop van grond voor de bouw van een school langs de Hoogstraat; een nieuwe raads-

(70) « Sijn gecompareert ter plaetse capitulaire den heer coajutor van den heer Pastor van Aeltert ende de costers van Aeltert en Kercsken, clae-gende dat niet tegenstaende d'interdictie door de meyer gedaen aen M. Redant en N. Maeschalck van niet voordr hun te verstaeten van schole te hauden, sij daer niet en verrandere. Waer op is geantwoordt dat men over die saecke de rechtsgeleerde sullen consulteren en is daer toe gecommiteert den heer scholaster Fonteyn... » (117 v.). Volgende vraag werd gesteld: « Binnen de prochie van Aeltert, Lande van Aelst sijn twee persoonen die aldaer publicque schole houden, sonder daer toe verlof te hebben verkregen van de heere scholaster, selfs niet van de Landt-Deken van het district ofte yan den heere Pastor van de selve prochie, niet tegenstaende dieversche vermaeningen blijven deselve persoonen schole hauden. — Quaeritur? Watter te doen staet om deselve persoonen het hauden van schole te doen staeken? — De scholaster moet optreden krachtens art. 1 van het plakaat van 31 Aug. 1608 (geemaneert ter executie van het synode van Mechelen), dat aen de scholaster of landsdeken of officier principael laat oordelen. Handelen tegen de voorschriften van dit artikel betekent een boete van 12 Carolus guldens voor 1^e; bij een 2^e 24 Carolus gulden en ten eeuwigen dage gebannen buyten de plaetse van hunne residentie. Treedt de officier niet op dan moet men zich wenden tot de Raad van Vlaenderen (16.12.1776) (Acta Capituli 1759-78, blz. 118 r., v.).

(71) In 1845, 185; in 1848, 150 arme kinderen in de school van Karel van Gutte; in 1858 bezoeken 64 arme kinderen de school, 130 in de Winter (Dek. Bez. 1858).

(72) Sept. 1859 volgde Bricout August Sterck, van Nederhasselt, op als hulp-onderwijzer. Bricout werd in 1869 vervangen door Jozef van Gutte, z. Karel, terwijl een leerling van de eerste afdeling, Bernard Verbiest, werd aangesteld als moniteur, hulp voor de hoofdonderwijzer.

(73) Dit comité was samengesteld uit de wevers Frans Verleé, Alexander de Pril, Domien Raes z. Frans en Jozef Callebaut.

beslissing hieromtrent volgde in 1860. Eindelijk in 1862, dank zij de stuwkracht van burgemeester Gustaaf van Meldert (74), werd de grond aangekocht en op 24 Augustus 1864 werden de gemeenteschool en het schoolhuis plechtig ingehuldigd, in aanwezigheid van 300 leerlingen. Nog in de loop van datzelfde jaar werd Avidia van Gutte, dochter van de gemeenteonderwijzer, benoemd als hulponderwijzeres voor de meisjes.

In 1867 volgde de inrichting van een school voor grotere jongens: in de Winterperiode dagelijks, uitgezonderd de Zaterdag, van 7 tot 9 uur 's avonds; later ook de Zondag vanaf 2 uur. Voor de volwassen meisjes werd een Zondagsschool ingericht van 3 tot 5 uur, met 200 leerlingen; eveneens in de kerk, waar zij leerden lezen en de katechismus aanleerden.

Karel van Gutte werd in 1870 als schoolhoofd opgevolgd door zijn zoon Jozef (75).

Ook de onderwijzeres van de meisjes Avidia van Gutte, gezien er 162 meisjes in één klas waren, kreeg in 1870 een hulponderwijzeres Maria Leonia van Gutte en in 1875 een tweede Marie Ursule van Gutte.

De «ongelukswet» van 1879 gaf het sein tot de inrichting van een eigen vrije school en leidde tot de ontvolking van de gemeenteschool. Deze school, die in 1878/79 nog onderwijs gaf aan 285 behoeftige schoolgaande kinderen, telde in 1879/80 nog slechts 70/80 leerlingen (w.o. 15 behoeftige jongens en 16 b. meisjes), met 6 leerkrachten en was in 1884 verminderd tot 50/60 ll., zodat de gemeenteraad besliste nog slechts twee leerkrachten (Jozef en Avidia van Gutte) te behouden. Inmiddels was ook de school voor volwassenen te niet gegaan, bij gebrek aan leerlingen. Het katholiek gemeentebestuur wenste de onbezette lokalen tot klassen in te richten voor het vrij onderwijs. Op 5 Februari 1894 werd door de gemeenteraad een beslissing genomen, waarbij de gemeentejongensschool, gezien er nog slechts 36 ll. waren, werd afgeschaft. De meisjesgemeenteschool met 44 ll. bleef behouden, ... tot 1899, wanneer de onderwijzeres pensioen nam. Op 16 September 1898 was door de gemeenteraad tot de regering een verzoek gericht om de gemeenteschool af te schaffen. De toelating hiertoe werd verleend op 29 September 1899, zodat de parochie sindsdien slechts vrij onderwijs bezit.

Vrij onderwijs.

Buiten de Zondagsschool voor meisjes was er op het dorp geen

-
- (74) Gustaaf van Meldert, zoon van de gemeenteontvanger, was tot 1860 gemeentesekretaris te Haaltert, nam alsdan ontslag, werd verkozen tot gemeenteraadslid en benoemd tot burgemeester. Hij behoorde tot de liberale strekking. Tot 1879 behield hij de meerderheid. Alsdan werd hij verslagen door de katholieken onder de leiding van advocaat Louis de Sadeleer. Deze werd evenwel niet tot burgemeester benoemd, al leidde hij de meerderheidspartij, maar gedurende de periode 1879-1883 was B. Roelants, dd. burgemeester.
- (75) Jan-Bapt. van Gutte was hulponderwijzer van 1870-1877, wanneer hij onderwijzer werd te Buggenhout en te Haaltert werd opgevolgd door Arnold Lodewijk van Gutte.

vrij onderwijs. In 1879 werd onmiddellijk met de opbouw van een vrije school aangevangen. Op 27 Augustus 1879 verleende Paus Leo XIII aan pastoor D. van Gansbeke en aan allen, die met hem samenwerkten tot de opbouw van een katolieke school, zijn Apostolische zegen. De parochianen droegen edelmoedig het hunne bij tot de opbouw (76). In December 1879 werd de school door de deken van Aalst ingewijd. Inmiddels waren voorlopige klassen ingericht in het fabriekje van de familie Van den Bruelle nabij het Hagelkruis, ten huize van Petrus Coppens, Brulstraat, en «in de Ester» op de Brul. Enkele juffrouwen zorgden voor de lessen tot wanneer de zusters Penitenten van Opbrakel zich vanaf 1881 gelastten met het onderwijs van 250 meisjes, de opvoeding van de wezen en de verzorging van de ouden van dagen. Karel Muel, gewezen onderwijzer te Waasmunster, werd gelast met het onderwijs van 150 jongens.

In 1881 telde de school 4 lagere klassen en twee bewaarklassen, met ongeveer 400 kinderen.

In 1905 werden 4 nieuwe klassen bijgebouwd; in 1914 kwamen er nog 4 lokalen bij: hetzij in totaal 8 lagere klassen en 3 bewaarklassen.

In 1955 telt de lagere school voor meisjes (Brulstraat) 6 klassen met ongeveer 190 leerlingen; de bewaarschool voor jongens en meisjes 3 klassen met ongeveer 170 leerlingen. — In 1946 werd een huishoudschool ingericht met voorbereidende afdeling, verdeeld over 4 klassen, met ongeveer 60 leerlingen.

Op 8 Mei 1904 werden op de wijk Ekent twee klassen ingewijd, één voor het lager onderwijs en één bewaarklas. De school werd geopend met 100 leerlingen en telde er het volgend jaar 132. In 1937 werden deze klassen opgetrokken, zodat er tans 2 lagere- en twee bewaarklassen zijn, met in 1955 respectievelijk o. 60 en 70 leerlingen.

Op 9 September 1939 werd een nieuwe school gewijd op de wijk Ede, met in 1955 één lagere klas en 30 leerlingen en een bewaarklas met ongeveer 50 leerlingen.

Vanaf 1884 werden de vrije scholen, zowel voor jongens als voor meisjes, aangenomen en sindsdien werd het kontrakt regelmatig vernieuwd.

De parochie bezat een bloeiende Zondagsschool voor meisjes tot omstreeks 1925, maar deze ging geleidelijk te niet en werd vervangen door aangepaste jeugdbewegingen.

De vrije jongensschool vond sinds 1896 een onderkomen in de lokalen van de vroegere gemeenteschool. In de zitting van de gemeenteraad, op 7 Jan. 1896, werd besloten de schoollokalen van de gemeente ter beschikking te stellen van het vrij onderwijs voor jongens. De school stond achtereenvolgens onder het bestuur van Philemon Muylaert (1896-1938), René de Smet (1938-1942) en Clement Boeykens (1942-). In 1924 werden 4 nieuwe klaslokalen bijgebouwd voor een schoolbevolking die in 1955 232 leerlingen bedroeg.

(76) Als voornaamste weldoeners staan vermeld: juffr. Delfine Schouppe, Constant de Sadeleer en Louis van Varenbergh.

III. DE VERHOUDINGEN TUSSEN PAROCHIE EN KAPITTEL.

Het S. Maartenskapittel van Aalst was begeber en schenker van de cure en de kosterij van Haaltert, gezien het in het bezit was van het patronaat der S. Goriksparochie te Haaltert. Dit had voor gevolg dat de pastoor er eertijds praktisch door het kapittel werd benoemd, later werd deze benoeming aan de aartsbisschop voorge dragen ter bekrachtiging. Gezien het kapittel in het bezit was van de parochietienden, had het ook verplichtingen zowel wat het levensonderhoud van de pastoor betrof als de grote herstellingswerken aan de kerk.

Begrijpelijker wijze ontstonden dikwijls moeilijkheden tussen de begeber en de pastoor, veelal om het zo menselijke, al te menselijke «slijk der aarde». De belangen van beide partijen stonden hierin diametraal tegenover elkaar: het kapittel stond er op slechts het allernoodzakelijkste, het hoogst nodige af te staan; terwijl de andere partij zoveel mogelijk trachtte los te krijgen en er zich steeds over beklaagde benadeligd te worden. Hieruit ontstonden betwistingen en processen.

1. Pastoor Van Welle en het kapittel (1580-1605).

In 1584 richtte pastoor Joos van Welle een verzoekschrift tot de deken van het kapittel, waarin hij zich bekloeg de parochie reeds vijf jaar te bedienen, hier graag te zijn, maar dat hij zou verplicht zijn weg te gaan, gezien hij er met zijn magere inkomsten onmogelijk kon leven. — Het kapittel deed zekere toegevingen voor het jaar 1585 (1).

Op 1. Augustus 1592 bekloeg de pastoor zich bij de aartsbisschop dat zijn inkomsten niet volstonden om te leven... en dat het kapittel van Aalst, in het bezit van al de tienden, hierin enige verbetering weigerde te brengen. De bijdrage in natura, die de kanunniken hem verschuldigd waren bedroeg nog geen 5 ponden groot, waarmee hij slechts 3 à 4 maanden kon leven (2).

2 Pastoor Schepens en het kapittel (1617-1639).

Na langdurige besprekingen en betwistingen kwam op 4 Juni een overeenkomst tot stand tussen pastoor Joos Schepens en de inwoners van Haaltert — vertegenwoordigd door burgemeester Paschier de Zadeleer en meier Marten de Walsche — van de ene kant en het Aalsters kapittel anderzijds, omtrent de kapelaan en diens verplichtingen: «dat den capellaen, dien tot Haaltert resideren sal

(1) Arch. Bisdom Gent: bundel Haaltert.

(2) ib.

nut ende bequaem moet wesen, wel ervaeren in den ghemeynen sanck om den pastoor aldaer te assisteren inden selven ende oock alle ander Godtlycke diensten». Verder moest hij op Zon- en Feestdagen de Vroegmis opdragen. Hij zou beschikken over twee kapelanieën, deze van S. Laureys (waaraan pastoor Schepens verzaakte) en deze van S. Niklaas, vrij door het overlijden van Jan van Nuffele. Zodra de kapelanie van O.L. Vrouw vrijkwam, zou deze met beide andere worden verenigd. Het kapittel wenste de versmelting van deze drie. Inmiddels werden aan de te benoemen kapelaan 50 gulden toegezegd; en gezien de bezitter verplicht was een wekelijkse Mis te celebreren, zou deze hem uit dezelfde kapelanie door het kapittel worden betaald (3).

Werd dit akkoord gesloten, de uitvoering zou evenwel nog lang op zich laten wachten.

3. Moeilijkheden bij benoeming en begrafenis.

Bij het overlijden van pastoor Schepens (1639) deden zich moeilijkheden voor omtrent de opvolging (4). Het Aalsters kapittel beweerde (3.2.1641) dat het in volle recht voorzien in het pastoraat van Haaltert. Het duidde Joannes van Velen (of Wel-len) — die zich aan het examen had onderworpen en aan de gestelde voorwaarden voldeed — aan en vroeg de aanstelling bij de aartsbischop.

«Het benoemingsrecht van de pastoor behoort aan het Aalstersch kapittel, het aanstellingsrecht aan de aartsdiaken van Mechelen», leest men in de benoemingsakt van pastoor van Assche, opvolger van Joannes van Velen (24.11.1645). Omtrent het aanstellingsrecht waren immers moeilijkheden gerezen tussen kapittel en aartsdiaken. Deze betwistingen herhaalden zich zowel bij de benoeming van Jan van Noeteren als van zijn opvolger Jacob Turnhout. Deze pastoor werd door het kapittel voorgedragen en door de aartsbisschop benoemd. De strijd ging om de investituur. Op 17 Januari 1703 besliste de ab. tegen het kapittel van Aalst, dat de aartsdiakonale aanstelling weigerde voor de pastoor van Haaltert. Het kapittel werd door de ab. verplicht voor de nieuwe pastoor de aanstelling aan de aartsdiaken te vragen.

Maar niet slechts om benoeming en aanstelling werd gestreden, ook om het begrafenisrecht van een overleden pastoor of kapelaan. Aanleiding hiertoe was de begrafenis van Joos Jouret, kapelaan te Haaltert († 1642), die tegen het recht van de deken van het kapittel in, door een «neutraal persoon» werd begraven. Het kapittel beriep zich op haar recht, zowel de pastoor te benoemen als de kapelanieën te begeven. Uit dat recht volgde een ander nl. de pastoor van Haaltert, evenals de residerende kapelaan, te begraven. De ab.

(3) ib.

(4) In 1621 verleende het kapittel aan kapelaan Joannes Segers de benoeming tot de kapelanie en stelde hem aan, zonder de toelating van de aartsdiaken. Bij het Dek. Bez. betwijfelde de deken dit recht.

bekrachtigde dit voorrecht, tegen het recht van de distriktdelen in, op 24 Oktober 1642. De ab. behield zich het recht voor de derde prebende te begeven, spijs dit door de gewoonte in onbruik was geraakt (5).

4. **Jacob van Turnhout en het kapittel** (1668-1692).

In het jaar 1673 was een proces aanhangig tussen het kapittel en de pastoor, ...omwille van de te geringe inkomsten van deze laatste. De uitspraken op 28 Juni 1673 en 31 Oktober 1676 waren in het nadeel van de pastoor. De pastoor ontving vanwege het kapittel op 9 Dec. 1673 (voor de jaren 1670, 1671, 1672) 361 gulden, zodat men hem nog 36 gulden schuldig was. De pastoor beweerde dat zijn goederen te weinig opbrachten. Uit verklaringen van verschillende huurders bleek dat de curegoederen evenveel opbrachten als deze van het kapittel en eveneens vrij waren van tienderechten.

De strijd herbegon in 1681, gezien de goederen niet verhuurd geraakten of aan te kleine pacht, daar «er een staet van disgouste gekommen is in het regardt van het hueren ofte pachten van de landen ende naementlick in het landt van Aelst ter cause van de onsekerheyt van den staet ende tumulten ofte devastatien, die daer uyt gevreesst woort». Dit schijnt algemeen: «Welck accident aen eenieder gemeen is, waarin de heerser (= pastoor) ook zijn deel moet dragen en niet op de hals moet schuiven van de kanunniken, die er ook onder lijden». Ten andere de pastoor — zo beweerde men — heeft een gedeelte van het cureland zelf slecht bewerkt; daarbij zo hij zijn land niet kan verhuren ligt het aan zijn «incompatibel humeur ende quaet fatsoen van leven ende handelen met de lantslieden; ...mits sijn roepen, tieren, kijven». Als laatste punt van verweer van het kapittel tegen de pastoor gold... dat hij in zijn huis zeven honden had! (6). In 1684 is dit proces nog aanhangig voor de Raad van Vlaanderen.

Een nieuwe bron van ruzie tussen de pastoor en het kapittel was de wederopbouw van de pastorie, na de brandramp van 1687!

In 1689 was de pastoor in een nieuw proces gewikkeld met het kapittel omwille van de inkomsten. De pastoor beweerde hierbij dat zijn zekere inkomsten 220 gulden niet overtroffen. Ten derde maal verloor hij het geding voor de Raad van Vlaanderen.

5. **Jan van Noeteren en het kapittel** (1694-1730).

In het begin schijnen de verhoudingen tamelijk goed. Maar in 1710 lag de pastoor in proces met het kapittel... om meer te krijgen (7).

Volgens de Acta Capituli (8) bestonden er moeilijkheden tussen de pastoor, baljuw, meier, burgemeester, schepenen van Haaltert

(5) Arch. Bisdom Gent: bundel Haaltert.

(6) Acta Capituli 1675-1754.

(7) Acta Capituli 1708-1716.

en het kapittel. Dit laatste besliste op 21 Juli 1719 de zaak (welke ?) voor de Raad van Vlaanderen te brengen.

6. Pieter Valck en het kapittel (1732-1742).

Deze pastoor, evenals zijn voorganger, deed beklag bij de aartsbisschop over de te geringe inkomsten hem door het kapittel betaald (29.1.1734). Deze klacht werd door de ab. aan het kapittel overgemaakt, dat op 5 Februari 1734 om een gedetailleerde uiteenzetting zijner inkomsten verzocht (9).

Een proces werd ingeleid door het kapittel tegen de pastoor, de wethouders en kerkmeesters van Haaltert nopens de restauratie «van de seybeuck ende reparatie van het dack van het choir der kercke». Immers op 27 April 1741 werden «vrij meesters, metser en timmerman der stede van Aelst» gelast met een onderzoek naar de toestand van het dak van de kerk en de pastorij, gezien de pastoor, de wethouders en kerkmeesters er hun beklag hadden over gemaakt bij het S. Maartenskapittel. Zij stelden vast dat een reparatie dringend nodig was. Op 18 April kwam de zaak van de herstellingswerken aan de Zuiderbeuck van de kerk voor de rechter: wie moet betalen kerk of kapittel? Uitspraak zou worden gedaan op 27 Juli, maar werd verschoven tot 5 September 1741. Op 27 Augustus 1741 richtte de Haaltertse partij zich tot de aartsbisschop. In hun betoog verklaarden zij het inzicht te hebben het dak van de «suyde beuck», waar steeds veel kosten aan waren, te herstellen «in een andere forme met een effen dack», vooral daar vaklieden vastgesteld hadden dat de schade niet te herstellen was. De pastoor had hiertoe het nodige materiaal aangekocht om het werk gedurende de Zomer uit te voeren, maar dit werd door het kapittel belet. De aartsbisschop zelf stelde ter plaatse een onderzoek in en beide partijen verklaarden zich akkoord de beslissing van de ab. te aanvaarden. Men zou «veranderen, behoorlijk hermaecken en voltrekken den selven beuck», onder een dak brengend, zoals de andere zijbeuk ten Noorden, op kosten van «de Fabrique der voorseyde parochie», evenals herstellingswerken aan het dak van het koor; hiertoe zou de kerkfabriek mogen een lening aangaan (25.1.1742) (10).

7. Constantinus Cnudde en het kapittel (1743-1781).

De verstandhouding tussen beide was in den beginne uitstekend. Aan de pastoor werden 100 pond groot of 600 gulden gegeven door het kapittel (dat hiertoe een lening aanging uit de «*massa capitulaire*») tot restauratie en reparatie van het «*curenhuys van Haaltert*» (11), volgens overeenkomst tussen pastoor en kapittel op 13 Augustus 1743 en goedgekeurd door de ab. op 29 van dezelfde maand

(8) Acta Capituli 1675-1754, 69 v.

(9) Acta Capituli 1727-40, 69 v.

(10) Acta Capituli 1740-58, 12 v., 14 r., 19 r., 31 r.-32 v.

(11) Een verdiep werd gebouwd met drie slaapkamers.

(12). De herstellingswerken waren immers als noodzakelijk erkend in 1733 (13). Gezien de uitgaven 35 gulden meer bedroegen, dan was voorzien, werden deze aan de pastoor boven de 600 gulden betaald.

Ook de kerk behoefde een dringende herstelling. Op verzoek van de deservitor Martinus Lettani verleende de ab. op 8 Juni 1743 de toelating een lening van 1000 gulden aan te gaan.

Aldus waren de moeilijkheden tussen beide partijen niet meer uit de lucht. Eerst om het herstel van de daken; daarna om de torenspits.

Een commissie-experten, door de kardinaal-Aartsbisschop afgevaardigd, oordeelde op 26 Juni 1748 dat herstellingswerken dringend nodig waren « aen het dack van den hooghen choor, aen 't lambriseren of blafoneren van den selven choor en zijbeuck naer het zuyden, aen het belfort en freijten van de voors. choor, aen den thoren en kerckhofmueren en deselve geschat te sullen draegen ter somme van 2975 guldens courant gelt » (14). De pastoor beweerde dat de inkomsten van de kerk onvoldoende waren om die lasten te dragen. Het kapittel oordeelde zich evenmin verplicht, gezien de vorige herstellingswerken (waartoe in 1746 bij de ab. een lening van 1000 gulden, binnen de 6 maand terug te betalen, werd aangegaan) naar het oordeel van de scholaster van het Aalsters kapittel, slecht waren uitgevoerd « à cause que les ardoises sont presque entièrement mal rangées et mal en ordre ». Het kapittel stelde evenwel voor de helft van de interest te betalen voor een kapitaal van 2000 gulden wisselgeld, ...kapitaal te lichten ten laste van de kerk van Haaltert. Dit voorstel werd op 6 Dec. 1749 door de kerkfabriek afgewezen. Gezien geen overeenkomst werd bereikt, deden de baljuw, kerkmeesters, burgemeester en schepenen een beroep op Zijne Eminentie, teneinde tot een minnelijke schikking te komen (6 Jan. 1750).

Te Mechelen kwam men op 9 Januari 1750 tot een akkoord tussen beide partijen: het kapittel zal tot uitvoering van de herstellingswerken 1000 gulden wisselgeld geven en bekwam het recht toezicht uit te oefenen op de uitvoering van de werken (15). Op 12 Mei 1751 waren een gedeelte der herstellingswerken uitgevoerd. Wat nog te doen bleef werd geschat op ongeveer 100 pond wisselgeld. Hiertoe verzochten de pastoor en het dorpsbestuur een lening

(12) Acta Capituli 1675-1754, 115 v.

(13) Acta Capituli 1727-40, 68 v. en volgende.

(14) Acta Capituli 1740-48, 66 r. — De onkosten worden verdeeld als volgt: aan het dak van het hoogkoor 1000 guld., aan het belfort 500 guld., aan het « lambreseren van den hooghen choor en eenen seyde beuck » 100 guld., aan « de freijten van den hooghen choor ende eenighe reparatien aen den toren » 175 guld., aan de kerkhofmuur, die geheel dient gerestaureerd 600 guld. Dit ontwerp werd opgemaakt door J.L. van der Gucht, meestermetser, Thomas van der Biest en Jan Verleysen, meubelmakers.

(15) Het kapittel verkreeg toelating een lening in de massa capitulair aan te gaan « tot reparatie en restauratie van de choor, belfort, etc. van de parochiale van Aeltert » (19/5/1750) (Acta Capituli 1740-48, 66 r., v.). — Aen de past. tot reparatie van belfoort van Haaltert 1166 guld. 12 st. ½ (30/10/1750) (Acta Capituli 1675-1754, 125 v.)

van 2000 gulden wisselgeld te mogen aangaan (22.5.1751). Die gevraagde toelating werd door de ab. verleend op 5 Juni 1751 en de kerk ging een lening aan bij het kapittel, af te betalen binnen de 20 jaar, hetzij jaarlijks 100 gulden en de interest.

De pastoor richtte op 9 Dec. 1763 een betoog tot de kiezerin «om bij te leggen de verschillen die 't sedert veele jaeren geresen syn tusschen die van het voors. Capittel ende de succesieve Pastoors van Aeltert, nopende de pastorele competitie». De pastoor meende dat hij te weinig betaald was voor zo 'n grote parochie, ...wijl het kapittel het tegenovergestelde beweerde. Een vergelijk werd bereikt en vanaf 1764 zou het kapittel aan de pastoor jaarlijks 200 gulden betalen. Deze overeenkomst werd goedgekeurd door hare majesteit op 14 Juni 1764 en door de aartsbisschop op 12 Juli 1764.

Het kapittel blijkt wijzer geworden, want daar de pastorijen van Haaltert en Kerksken dringend dienden te worden hersteld, «waartoe de tiendeheffers niet gehouden zijn» (meende men), maar om processen te voorkomen, zou men de pastoors hierin voldoening geven (2.8.1767) (16).

Grotere moeilijkheden daagden op omwille van de grote werken aan de torenspits.

Wie moest de torenspits onderhouden en herstellen? Het kapittel beweerde dat dit ten laste viel van de gemeente, gezien de kerk nog een schuld van 200 ponden wisselgeld had af te betalen. Om zich veilig te stellen raadpleegde het kapittel op 16 Oktober 1760 een advocaat te Gent, die diende te oordelen over de opportuniteit de kwestie voor de Raad van Vlaanderen te brengen. Naar de mening van deze jurist oordeelde de Raad meestal dat de herstellingen aan de kerk ten laste van de tiendeheffers waren; de toren evenwel viel te onderhouden door de kerkfabriek, tenzij deze onvermogen was. Een Mechels jurist was de mening toegedaan dat de «seer langhe opgaende naille ofte spille» te repareren was door de parochianen (17).

Het kapittel betrok het dorpsbestuur voor de Raad van Vlaanderen. Tijdens de procedure moest de gemeente bewijzen dat de tiendeheffers voorheen deze reparatie aan de spil hadden gedragen, maar aangezien zij dit bewijs niet kon leveren, verloor zij het geding (10.11.1763).

Na advies te hebben ingewonnen van advocaten te Mechelen, betrok het dorpsbestuur de kerkfabriek. Dit laatste gaf hiervan kennis aan de tiendeheffer, die «het betrek» ten zijnen laste nam, evenals alle onkosten hiermee verbonden, indien procuratie werd verleend. Aan die wens werd voldaan.

Na enige tijd te hebben geprocedeerd, eiste de gemeente van-

(16) Acta Capituli 1759-78, 62 v.

(17) Acta Capituli 1759-78, 25 r., v., 39 v., 40 r., 48 v., 54 r., 63 r., 64 r., v. — Eveneens een erg beschadigd verslag van Past. van Keerbergen in het par. archief te Haaltert.

wege de kerkfabriek de proceskosten, maar deze eis werd eveneens door de Raad afgewezen.

Het dorpsbestuur voorzag zich in beroep voor de Hoge Raad van Mechelen, zowel tegen het vonnis in het voordeel van de tiendeheffer (10.11.1763) als van de kerk (23.3.1765). Bij sententie van de Hoge Raad op 25 Mei 1765 werd het vonnis gewijzigd in het voordeel van meier, burgemeester en schepenen van Haaltert.

Ten einde verdere proceskosten te besparen, bood de tiendeheffer aan alle onkosten van het proces af te betalen (18) en alle herstellingswerken uit te voeren, nl. de torenspits af te breken en een dak op het klokkenhuis te bouwen en voor de toekomst werd bepaald dat « alle reparatiën aenden thoren ten hunnen oncost oft ten oncost van de fabricq » zullen gedaan worden.

De gemeente aanvaardde dit voorstel en de Hoge Raad keurde de overeenkomst goed op 20 Oktober 1767.

Hierop werden door het kapittel werklieden gestuurd om de torenspits neer te halen en een kap te plaatsen. Maar deze vonden de toren gesloten, ...want enige tijd te voren had de dienstdoende kerkmeester de toren laten herstellen.

De werklieden brachten bij het kapittel hierover rapport uit en de deken stuurde een notaris bij de kerkmeester om de sleutel, die werd geweigerd, op te eisen. De deurwaarder, gezonden door de Hoge Raad, liep dezelfde weigering op. Inmiddels was de toren volledig hersteld door de werklieden aangesteld door de kerkmeester.

Wanneer de kerkrekening in 1769 werd voorgedragen werd, gezien het verzet van de vertegenwoordiger van het kapittel en van de pastoor, de uitgave tot het herstel van de torenspits uit de rekening verwijderd. In de kerkrekening van 1770 waren de reparatie-onkosten opnieuw opgenomen. De pastoor weigerde te handtekenen tot na het dekanaal bezoek, spijs dat de wethouders reeds hun handtekening hadden geplaatst. Ten slotte betaalde de kerkfabriek de uitgave.

In 1772 beklagde de kerkfabriek zich dat nog 300 gulden ontbraken tot volledig herstel van de schade aan de toren.

Op 22 Februari 1769 moest het kapittel verschijnen voor de Hoge Raad te Mechelen, in gevolge een beslissing van 4 Februari, omwille van moeilijkheden met de kerkmeesters van Haaltert (Jan van Houck) en van Kerksken (Guill. Meganck) (19).

Ook tussen dorpsbestuur en kapittel waren de verhoudingen soms minder hartelijk. Niet slechts in de kwestie van de torenspits,

(18) De proceskosten voor de gemeente bedroegen 335 gulden 11 st. 10 oorden.

(19) Acta Capituli 1759-78, 69 r.

maar eveneens om belastingsredenen. Zo werd het in Juni 1674 aangemaand de quote over hun tienden binnen Haaltert te betalen. Tot driemaal toe diende de aanmaning herhaald en betaalde het kapittel 1 gulden per bunder als «contributie van de waegens gedestineert tot het leger van de Majesteit» (17.7.1674) (20). In Februari 1712 twistte men over de nieuwe meting.

(20) Acta Capituli 1875-79, 16 r

IV. LEVENSBIZONDERHEDEN OVER DE PASTOORS EN HUN ZORG OM KERK EN KERKELIJK LEVEN.

GUILLERMUS is de oudste pastoor van S. Gorikskerk te Haaltert van wie de naam ons bewaard bleef. Hij bestuurde de parochie in 1330.

Ruim honderd jaar later, in 1464 en nog in 1483 werd de zielzorg waargenomen door **LIVIEN VAN DE NORTGATE** (1).

In het renteboek van de kerk wordt « heere **ADRIAEN SCUTTIJZER** » in 1503 als « prochiaen » aangegeven.

Omstreeks 1510 wordt, volgens De Potter en Broeckaert, in hun « **Geschiedenis van Haaltert** », **JAN DE PREYS** aangegeven als pastoor van deze parochie.

PIETER VAN DEN HENDE komt als « prochiaen » voor in de schepenboeken van Haaltert, ten jare 1518, 1525, 1537, 1543 en staat ingeschreven als gildebrouder van de S. Jorisgilde te Aalst in 1517 (2). In zijn taak werd hij bijgestaan door **Heinric Braems**, « capelaen van Haaltert » (3).

Als pastoor van Haaltert overleed omstreeks 1567 **CLAUDIUS MEGANCK** (4).

JOOS DE GRAECKERE, vermeld in 1568 en 1575, is een pastoor waarvan wij, door de dekanale bezoeken van 1574, reeds iets meer afweten dan de naam. Hij werd op deze parochie benoemd in de laatste maanden van 1567 en volbracht er zijn taak tot ieders voldoening; was door zijn voorbeeldig leven voor zijn parochianen, waaronder er ongeveer 730 Paashouders waren (bij zijn benoeming in 1567 was hun aantal 660) (5), een aanwakkerer tot het goede. De kerkelijke dienst in de parochiekerk, die over voldoende ornamenten en vele relikwieën beschikte, werd door hem goed verzorgd. Iedere Zondag predikte hij en droeg, als gevolg van zijn verplichtingen, 's Zondags en op de feestdagen de H. Mis op (6).

Zijn pastoraat viel samen met de troebele periode van het opkomend protestantisme, die ook zijn parochie bedreigde, al had hij, naar eigen getuigenis, met de ketters geen last. Temeer maakte hij

(1) Cfr. J. DE BROUWER, **Het Kollegiaal Kapittel te Haaltert**, blz. 25.

(2) DE POTTER en BROECKAERT vernoemen vóór 1536 Jacob Guffroy; uit de schepenboeken van Haaltert blijkt evenwel dat Pieter van den Hende toen nog in dienst was.

(3) Schepenboeken 1517, 1518 (Par. Archief).

(4) P. GOETSCHALCKX, **Bijdragen tot de Geschiedenis**, II, blz. 193.

(5) **Poillé du diocèse de Cambrai en 1567**, in A.H.E.B., p. 304, jg. XXVIII, 1900. (Kerksken telde toen o. 170 Paashouders).

(6) Dit naar de gewoonte van die tijd.

kennis met de oorlogsgebeurtenissen (7) : van 1567 tot 1570 verbleven hier « Spanjaerden en andere volcke van oorloghe » (8), met de hiermee verbonden zware oorlogslasten (9).

Samen met pastoor De Craekere staat in 1574 als « sacerdos mercenarius » of hulp priester aangegeven **Joos van Welle**, geboortig van Haaltert.

Voornoemde **JOOS VAN WELLE**, magister in theologie en kerkelijk recht, volgde voornoemde De Craekere op te Haaltert in 1580. Was zijn pastoorschap bij de aanvang een zegen voor de parochie, het zou evenwel zo niet blijven.

De herder stond voor een zware opgave. Werd de parochiekerk in 1582 niet afgebrand, zoals dit op andere plaatsen in het Land van Aalst wel het geval was, toch had zij veel te lijden gehad onder de verwoestingen van de geuzen zodat zij in puin dreigde te vallen. Het lood was van de daken gehaald; de beelden, de altaren en de relieken vernietigd; de klokken geroofd, zodat een oud klokje voorlopig dienst deed. De pastorij, evenals tal van woningen, was door de soldaten neergebrand. Een nota bewaard in het parochiaal archief vermeldt voor Haaltert en Kerksken « neghethien soo twintich brauwerijen inden troubele tijden bij den brant vergaen zijnde » (10) en waarvan

(7) Op 17 Juni 1572 werden inwoners van Haaltert nl. Dierick van Branteghem verplicht met de wagen van Robbrecht Eechoute, met drie paarden bespannen, en Hans van Welle, met de wagen van de W. Jan de Zadeleer, met twee paarden bespannen, de troepen van de hertog van Modena te volgen tot Bergen in Henegouwen (Schepenakt 15/7/1572) (Schpb. v. Hlt.).

(8) Van 5 Sept. 1567 : 80 Spaensche ruyters met peerden, verbleven één dag en nacht (80 gulden); de 20 Sept. 1567 logeerden hier 1 dag en nacht 50 Spaensche voetknechten (25 gulden); in Jan. 1568 : 80 Spaensche ruyters en peerden logeerden alhier gedurende 17 dagen (1632 gulden); in Dec. 1569 : 2 groepen van ieder 250 Duytsche voetknechten, die er vernachten (250 gulden); in Febr. 1570 gedurende 3 dagen en nachten een vendel Waelen ende voetknechten (375 gulden) (In totaal : 2462 gulden) (Schepenakt van 27 Jul 1572 : « Oncosten ghedaen bij de Spaegnaerden ofte andere volcke van oorloghe tzedert darriveren van den hertoge van Alva binnen dese Nederlanden ») (Schpb. v. Hlt.).

(9) Meier en schepenen van Haaltert en Kerksken verklaarden dat de oorlogskosten sedert de aankomst van hertog Alva in de Nederlanden tot heden (27/5/1574) voor deze dorpen 1052 pond 8 schellingen 4 penningen groten bedroegen, ten gevolge van de « placcaeten ende belastbriefven ». — Daarbij kwam de last van de soldaten nl. het « onderhout van het peerdtvolcke twelck aldaer gehelegghen heeft onder de capitain Montero » ... en waarvan Aalst deed betalen 18 pond 11 schell. 6 penningen groot. Benevens de kosten van inkwartiering, enz. ten bedrage van 22 pond 3 schell. 4 penn. groot. De totale onkosten beliepen 193 pond 3 schell. 2 penn. groot (Schepenakt van 27 Mei 1574) (Schpb. v. Hlt.). In 1582 moest het dorp een lening aangaan van 32 pond gr. Vlaams, opdat « de prochie bevrijdt ende onlast werde van cost ende schade », te betalen aan « die van de stede van Ghent alsdoen rebelle ». Dus brand-schatting.

(10) Deze brouwerijen waren in het bezit van : Anthonis de Hont inden Brulle, Daniel Bayens aende kercke van Haaltert, Adr. de Zadeleer inden-zelven Brulle, Pr. Vernaelen aen de Plaetse binnen Haaltert, Pr. van den Berghe aen de selve plaetse, Willem de Coninck op de Borch, Jan Varman, Jan de Pau ten Eeckent, Jan Vernaelen ten Eeckent, Jacop Varman ten Eeckent, Joos de Zadeleer op de Hoochstraete, Adr. Scherlinck ten Eede, Pr. Coppens in tHaet te Culsbroeck te Haaltert, Gillaem Eyse-

in 1616 nog slechts één was heropgebouwd door Jacques Roelants (11). De troepen van zijne majesteit deden het niet veel beter : zij vernielden de doop- en huwelijksregisters en namen de boeken van de pastoor mee.

Al deze miseries hadden de verarming van de bevolking tot gevolg, zodat de herstellingswerken aan de kerk hierdoor werden vertraagd (12). Uit de dekanale bezoeken van 1592 en 1596 blijkt dat nog weinig werd hersteld en dat de kerk slechts over één altaar, nl. het hoogaltaar beschikte, waaraan kon worden Mis gelezen.

Op 21 April 1598, nadat hij met het klokje het volk in de kerk had samengeroepen, nam de pastoor, in aanwezigheid van de deken en het dorpsbestuur, ontslag, gezien zijn besproken gedrag; zijn onmatig gebruik van drank, zodat hij, naar de bewering van de kerkmeesters, « in zijn sermoenen dickwijls onbehoorlicke propoosen ghebruyckt ». Daar een plaatsvervanger onvindbaar was, bleef hij in dienst tot 1605. Inmiddels liet hij in 1598 de allernoodzakelijkste herstellingswerken uitvoeren aan de kerk, maar tot bij zijn definitief aftreden bekommerde hij zich weinig om de versiering en de beeldenrijkdom er van (13).

Eindelijk werd een bevredigende oplossing gevonden voor het netelig probleem van het pastoorschap te Haaltert. Einde 1605 werd **JOANNES VAN BRACKELE**, pastoor te Nieuwerkerken, aangeduid om tevens deservitor te zijn alhier. Deze werd door het volk zeer geprezen, maar men beklagde er zich over geen eigen pastoor te hebben.

Haaltert kreeg ten slotte een eigen pastoor, die weinig in de smaak viel van het volk. Het was een monnik van de S. Pietersabdij te Gent, frater **ANTONIUS GUDWALIUS VAN BAVELGEM**, die op 6 Mei 1611 door de deken van het kapittel werd benoemd. Hij had de zorg over een bevolking van 400 Paashouders (14), evenals tijdelijk

ren Baert te Kerxken ande plaetse, Jacques Vardeert te Lucht ande Eerbaen, Joos Coppens te Kerxken ten Boeckent, Reynier van de Perre in tselve Kerxkene.

- (11) Op 26 Maart 1628 werd aan J. Roelants door de poortbaljuw van Aalst verboden nog te brouwen, gezien de stad van Aalst een oktrooi had verkregen op Febr. 1628. De schepenen en ingezetenen van Haaltert gingen op 29 Maart 1628 hiertegen in beroep, zich steunend op het volgende : « dat binnen de stede van Aelst maer alleenen en sijn drij brauwewerijen, dat oock moeilijk ware onze prochie daerof gedient te worden, soo om cleyn als om groot bier, draef, giest als andersins inden hoogst, inde Vastene datter soo menich schaemel huysgezin geen melck ensijn hebbende, soo om uytvaert als kinderbedden, dat ons voorsijde insetenen alle geen peerden noch wagens sijn hebbende ».
- (12) In 1614 was de bevolking nog zo arm, dat zij de in 1582 aangegane lening tot betaling van de brandschatting aan de Gentenaars, niet konden betalen. Bij uitspraak van de Raad van Vlaanderen werden zij hiertoe verplicht en voldeden hieraan op 15 Dec. 1615.
- (13) De deken merkt in 1596 hieromtrent op « talis qualis », « om zo te laten » ! Evenmin bekommerde hij zich om de aankoop van een nieuw Romeins missaal als om de registratie van de kerkgoederen, spijs bedreiging met interdikt of boete.
- (14) De 730 Communicanten van 1575 waren verminderd tot 400, wat aantoonde dat de bevolking ten gevolge van de troebelen ongeveer met de helft was verminderd.

voor de inwoners van Kerksken (15). Hij bewoonde de pastorie, herbouwd nabij de kerk. De pastoor nam de zielelast zorgvuldig waar voor een verarmde bevolking, die nog steeds gebukt ging onder de oorlogslasten.

Bij besluit van het S. Maartenskapittel werd aan de aartsbisschop voorgesteld de pastoor van Haaltert Ant. van Bavelghem te vervangen, gezien drie vier goede kandidaten beschikbaar waren (21/4/1617). Zo was men immers overeengekomen. De ab. ging op het voorstel in, op voorwaarde dat men de kandidaten zou naar Mechelen sturen, opdat men daar zou kunnen oordelen over hun bekwaamheid. Op 28 April 1617 werd Joos Schepens, sinds twee jaar pastoor te Kerksken, hierheen gestuurd, en op 29 April stemde de ab. met de overplaatsing in. Pastoor Van Bavelghem verzaakte aan zijn cure en op 5 Mei werd **JOOS SCHEPENS**, Aalstenaar, door de deken van het kapittel, tegen het recht van de distriktdeken in, tot pastoor te Haaltert aangesteld (16).

Joos Schepens leren wij in de dekanale bezoeken kennen als een ontwikkeld en rechtschapen man, godvruchtig en nederig, waakzaam in zijn bediening, regelmatig onderwijzend en predikend.

Het herstel en de verfraaiing van de kerk nam hij ter harte.

Naar de tijdsdevotie richtte de pastoor in 1620 een altaar op t. e. van de H. Anna (17).

Naast grote herstellingswerken aan het dak van de kerk in 1621, werd ook voor een klok gezorgd (18).

De zware oorlogslasten (19) stremden tijdelijk de uitvoering van

(15) Door het overlijden van de ziekelijke pastoor van Kerksken, die « praeter expectationem vitam protrahabat », werd een priester gevonden die als pastoor tijdelijk beide parochies zou bedienen.

(16) Acta Capituli 1605-1626, 80 v., 81 r., 82 r., v., 83 r. — Op 2 Juni 1617 werd de gewezen pastoor van Haaltert verplicht aan het kapittel nog 40 flor. af te betalen, inmiddels werd hij door de huidige pastoor in bewaking gehouden.

(17) Dek. Bez. — Dit altaar wordt later niet meer vermeld. — Begin van de 17^e eeuw werd op verschillende plaatsen de H. Anna een altaar toegewijd, o.m. te Aalst, Erembodegem (1636), Herdersem, Lede, Meldert, S. Maarten te Aalst.

(18) « bet. Arent Wauters int vesten van de clocke ende verhanghe 3 P. 18 schell. », « bet. Arent Wauters in het ophanghen van de clocke 3 P. 17 schell. », « aen Gillis van Lierde van het maecken van het clockhooff 24 P. », « in het haelen van de reepen 14 schell. » (K. Rek. 1621) — « bet. aen Pr. de Bruyne van 8 pont clockspijse tot 5 schell. het pont », « bet. voor een clock 19 p. 7 schell. 9 gr. » (K. Rek. 1623).

(19) In 1622 werd het Land van Aalst belast met een miljoen gulden krijgsbelasting. Haaltert-Kerksken werd hierin aangeslagen voor 2742 gulden 15 stuivers. De eerste helft te betalen op 14 Dec. 1622; de andere helft later.

In 1628 is het « passagie en repassagie van volcke van oorloghe » in de streek van Aalst, o.m. « Spaensche soldaten, die verleden Winter ghelegghen hebben in garnisoene binnen der stede van Aalst en Geeraertsbergen ». Dit betekende voor Hlt.-K. een extra-belasting van 3155 ponden 18 schell. 4 penningen te betalen op Lichtmis 1629 (Bij beslissing van 14 Nov. 1628). Het jaar was nog niet ten einde, of op 27 Sept. 1629 werd een nieuwe krijgsbelasting geheven « voor de garnisoenen in

nieuwe werken. Maar ook hieraan zou men zich weten aan te passen. In 1627 werd een godslamp en een zilveren pixis voor het Allerheiligste aangekocht; in 1630 een nieuwe schilderij voor het altaar van O.L. Vrouw; in 1634 werkte de pastoor plannen uit tot aankoop van een nieuwe preekstoel, gezien de oude zeer vervallen was, maar vooraf werd de toren, die dreigde in te storten spijs de grote uitgaven, in 1635 hersteld, evenals de pastorie die onbewoonbaar was.

Inmiddels was de parochie gestegen van ongeveer 400 communicantes tot 513 of 850 zielen (1638). Om het geestelijk leven zijner parochianen te bevorderen riep hij de paters Predikheren om hier de Broederschap van de Rozenkrans in te richten (1629). Deze confrerie kende een zo grote bloei dat de pastoor er aan dacht bomen, eigendom van de H. Geesttafel, te verkopen om het geld aan te wenden tot reparatie en vergroting van de kapel van O.L.Vrouw. Ziekte zou evenwel verhinderen dit plan uit te werken.

In zijn parochiale taak werd de pastoor in 1622 bijgestaan door kapelaan **Joannes Seghers**, voor wie hij een nieuw huis liet bouwen. Vanaf 1628 tot 1642 († Okt.) stond hem ter zijde kapelaan **Joos Jouret**, die om zijn eenvoud, godsvrucht en dagelijks celebreren van het H. Misoffer bij de bevolking graag was gezien. Hij onderwees de Katechismus, evenwel met weinig succes.

De pastoor overleed in 1639 en werd, volgens zijn uiterste wilsbeschikking, begraven in de kapel van O.L.Vrouw in de kerk van Haaltert.

Zijn opvolging bracht wat gekibbel mee tussen de aartsbisschop en het kapittel van Aalst. De ab. benoemde **JOANNES VAN VELEN** tot pastoor te Haaltert op 19 December 1640. Het kapittel schreef op 10 Januari 1641 aan de ab. dat de kanunniken bij voorkeur de pastoor van Kerkken, Balthasar Schellinck, voor die plaats hadden verkozen. De ab. antwoordde (24/1/1641) dat hij, volgens het Concilie van Trente, en niet het kapittel bij het instellen van een consursus oor-

Vlaenderen » van 617 Gulden 2 stuivers door het dorp te betalen binnen de 8 dagen !

In 1630 zat het dorp met drie Italiaanse compagnieën opgescheept. Eveneens inkwartiering in 1631 te Aalst en omgeving, waarin Hlt.-K. als aandeel 2723 ponden 7 schell. 11 pen. par. (op 163.859 pond 2 schell. par.) hadden te betalen (24/12/1632).

In 1633 ging het niet beter : op 23 Aug. 1633 kreeg het dorp een aanslagbiljet van 983 pond 12 schell. par. (binnen de 6 maand te betalen); op 13 Dec. 1633 volgde een nieuwe kriegsbelasting van 1654 pond 4 schell. par. De lasten werden steeds groter : op 14 Juni 1634 werd een bedrag ingevorderd van 2723 pond 1 schell. 11 pen. par.; op 7 Aug. 1635, 1704 pond 3 schell. 9 penn. par.; op 7 Juli 1636, 2245 pond 11 schell. 3 penn. par.; op 9 Dec. 1636, 3321 pond 16 schell. 2 penn. par. met daarbij nog een extratie van 1406 pond 16 schell. 3 penn. par. voor de forten van S.-Margriete, Wintdam, Callo en Verrebroek. — Daarbij het komen en gaan van troepen ! Op 24 Aug. 1638 eiste men 2153 pond 10 schell. par. en nog dat zelfde jaar 5385 pond 5 schell. par.; op 4 Aug. 1639, 2806 pond par. en op 7 Nov. 24 pond 1 schell. 2 penn. ($\frac{1}{2}$ onmiddellijk, de andere $\frac{1}{2}$ binnen de twee maand) ... (Par. Arch.: Krijgspapieren).

deelde, wie de meest geschikte kandidaat is, die hij dan voordraagt « non approbandum, sed jam approbatum ». Slechts op 11 Februari 1642 erkennen de deken en het kapittel de benoeming van Joannes van Velen, priester van het bisdom Luik, en benoemen hem, gezien hun patronaatsrecht, tot pastoor.

Slechts enkele jaren verbleef van Velen hier als pastoor, want reeds in 1645 nam hij ontslag en het kapittel benoemde op 24 November 1645 tot zijn opvolger **NICOLAAS VAN ASSCHE**, die op 3 December werd aangesteld.

Over de eerste jaren van zijn pastoraat is ons weinig bewaard. Uit de kerkrekening van 1658 blijkt dat de aartsbisschop er op bezoek kwam en er de kerk en de arm- en kerkrekeningen visiteerde (20). In 1658 had de pastoor opnieuw miseries met de Franse bezettingstroepen, evenals in 1663 (21).

In 1659/60 liet de pastoor voortdurend herstellingswerken uitvoeren aan de daken van kerk en toren (22). Ook werd gedacht aan alles wat tot meer luister van de eredienst kon bijdragen. Zo liet hij in 1659 een baldakijn maken voor de H. Sakramentsprocessie (23), kocht in 1661 twee koperen kandelaars en in 1662 twee zilveren ampulle-

(20) « bet. aen Vander Brulle over theringhe tsijnen huijse ghedaen bij sijn hoochweerdicheijt den biscop van Mechelen in visiteren van kercke en armen... tsamen VIII P. XII schell.; Jacques Roelants heeft ghelevert tot behoefte vanden voorsch. Aerdtbiscop twee vaten en half haver en 25 eyeren; mitsgaders betaelt binnen Ghendt over advijs gheldt ter causen van de kercke ende armen VII P. IIII schell.; item de heer pastoor over theeringe 18 P. » (K. Rek. 1658).

(21) « Alvoren eenen taux van date 10 July 1663... te betalen voor een rekening die de parochie nog te betalen heeft van 1658 nl. 90 ponden 35-9-7... « de betaeling te doen ten comptoire van dheer Jan Bapt. Mercx in twee paymenten deene tAlderheiligen ende dander te Kerstmis 1663, ten laste van de ontblooters van den ougst van het selve jaere, op pene van executie inghevolghe van tprovisionel reglement ».

« Item ten tweeden noch eenen anderen taux van date 15 Sept. 1663... nl. 400.000 guldens, waarvan 110.000 guld. deel door de heeren « slants van Vlaenderen », bepaald voor het Land en de Stad Aalst, waarin het deel van de parochie 1359 pond 15 schell. 10 penn... « in drij payementen, deerste ghereet, dtweede t'Alderheylighen ende tderde Kerst naestcommend; wel verstaen dat desen taux moet betaelt worden bij de ontblooters van den ougst van den jaere 1663 » (Par. Arch.).

(22) « bet. over levering van bert tot het dekken van de toreken 34 P. 6 schell.; over levering van schallien 62 P. 10 schell. + 7 P. 12 schell.; over nagelen 9 P. 6 schell. + 4 P. 4 schell.; over 9 vaten calck 3 P. 12 schell.; aen Lauwereys Paesschiers over verdienden aerbeyt int deken van de kercke met leveren van stoploot 155 P. (K. Rek. 1659); « schallien gekocht voor 16 P. — geleverd van Brussel tot Haeltert 4 P. 16 schell. par.; aen schalliedekker, arbeid en lood 37 P. 12 schell.; tot drinckebier tot twee potten schaeghs 2 P. 17 schell.; aen Jan Michiels over de leveringhe van een rolle tafelloot weghende een hondert dertich pondt tot vijff schell. groot tpondt 29 P. 10 schell. » (K. Rek. 1660); « aen Joos Paschiers over sijnen arbeyt verdient int deken vande kercke ende toren 141 P. 14 schell.; van 4500 schallien 117 P. gr.; over geleverd lood 133 P. 3 schell.; gr. » (K. Rek. 1662).

(23) Aen Joos Schockaert bet. 46 P. 1 schell. 6 gr. voor levering van de stof tot het maken van den hemel.

kens (24). Verder werd in 1664 het S. Pietersaltaar vernieuwd en herbouwd en werden twee klokken hergoten (25).

De parochie groeide van 525 communicanten (1642) tot 677 (1667).

De in 1667 overleden pastoor werd in 1668 opgevolgd door **JACOB VAN TURNHOUT**, ° Lier, die de zorg over de parochie waarnam tot bij zijn overlijden op 10 Augustus 1692. In de dekanale bezoeken wordt hij genoemd als een goed man en zeer ijverig voor zijn kerk, al diende die netter te zijn. Dit legde de pastoor evenwel ten laste van de koster! In een betoog, bij een proces van 1681, wordt hij minder gunstig belicht: « incompatibel humeur ende quaet fatsoen van leven ende handelen met de lantslieden, ... mits sijn roepen, tieren, kijven ».

De pastoor kwam in een parochie waar de grootste verslagenheid heerste, ter oorzaak van de pestepidemie, die geen enkele familie spaarde en sommige zelfs volledig uitroeide. De vele slachtoffers deden het aantal paashouders, bijgevolg ook van de inwoners, gevoelig teruglopen van 677 in 1667 tot 650 in 1669, ja tot 600 in 1672 en 1683; slechts in 1689 bereikte men de 700 en in 1690 730 communicanten.

Veel aktiviteit blijkt hij niet te hebben aan de dag gelegd, buiten het witten van de kerk in 1670 (26) en het oprichten van een altaar t. e. van de H. Laurentius ter vervanging van dit t. e. van de H. Petrus omstreeks 1685, nadat de oorlogsmoeilijkheden voorbij waren (27). Te Pamel ontving de pastoor relikwieën van de H. Laurentius, die door de ab. werden goedgekeurd. In 1686 liet hij door Jan van Cleef een schilderij maken voorstellend de martelie van S. Laureys (27b). Voor de biechtstoel aan het O.L.Vrouwaltaar samen met de toog van S. Laureys betaalde hij 102 flor.; voor de kas, het beeld en de troon van dezelfde 84 flor.

In 1689 waren er twee klokken en werd de derde verwacht vanwege het kapittel; maar in plaats van de komst van de derde klok in 1690 was de kleine klok gebarsten.

In 1692 drukte opnieuw de oorlog, zodat de kerkrekening niet werd voorgedragen... en dit voor een lange periode!

(24) De twee kandelaars 10 P. 12 schell. gr.; zilveren ampullekens gerepareerd door Guiliam van Wambeke 12 P. 10 schell.

(25) « bet. aan Gillis van Lierde van de grote clocke te hanghen 9 P. 4 schell.; id. van de cleen clock te hanghen 49 P. 12 schell.; bet. an Gillis Viroen van het brenghen van de clockspijs 4 P. 10 schell.; bet. an Jacq. de Pape over dachuren int thangen vande clocken 14 P. 4 schell.; bet. an Adr. de Bruckere van waere int gieten van de clocken 2 P. 14 schell.; bet. an de clockgieter op rekening van 't gieten van de clocke 150 P.; verteert bij het gieten van de klokke 3 P. 12 schell.; verteert bij het schuren van de klokke ½ P. 8 schell. » (K. Rek. 1664).

(26) voor het werk 36 P. + 9 P. voor de kalk + 6 P. voor lijm en zwartsel. Hij kocht ook voor 4 P. 14 schell. bloempotten.

(27) Ten gevolge van de oorlog werd aan de W. Ben. van den Steen « over het tiendeken ten Eede den helft kwijt geschonken en moeten slechts 16 gulden worden betaeld » in 1685. Hetzelfde voor Adr. Ruysinck « ter causen van oorloghe » in 1684 (Register inhoudende akten van verpachting der thienden van Haeltert en Kersken 1669-1772, Par. Arch. Haal-tert).

(27b) Dit schilderij, waarvoor 60 Flor. werden betaald, werd door Z.E.H. Buckens, die het liet herstellen, van de ondergang gered. Cfr. *Het Land van Aalst*, jg. III, 1951, blz. 53.

Joannes Louwen was deservitor op de parochie van 1692 tot 1694, wanneer **JAN VAN NOETEREN**, ° Leuven, door de aartsbisschop, op S. Jansdag 1694, « via concursu », als deservitor werd aangeduid. In 1695 bezat hij zijn collatio vanwege het Aalsters kapittel, maar er ontstond een moeilijkheid betreffende de aanstelling, die zowel door het kapittel als door de aartsdiaken werd opgeëist. Aldus bleef hij slechts als deservitor of « bedienaar » de plaats bekleden, tot wanneer het kapittel de aanstelling vroeg op 29 December 1703. Deze aanstelling vond plaats op 8 Januari 1704.

De Martelie van S. Laureys (1686).

Het rapport van de deken over deze pastoor is in 1708 niet zeer vleierend, gezien hij de parochie soms voor 8 dagen verliet. Toch blijkt hij een zeer werkzaam priester te zijn geweest, die zowel

voor het godsdienstig leven van de parochie als voor de verfraaiing van de kerk oog had.

Zijn eerste werk, in 1694, was de herstelling van de Confrerie van de H. Rozenkrans. Doch met weinig succes bij de parochianen.

De klokken, die gebarsten waren, liet hij hergieten in 1695 (28). «De middelbare ende de kleijne klokke gekocht de 14 Mei 1696; de middelbaere weegt 1900 pont, de cleyne 225 pont» (29). In de kerkrekening over de jaren 1696 tot 1704, staat de verkoop van een klein kloksken aan de kerk van Ottergem voor 169 gulden.

Onvermoeid gaat hij verder om te herstellen, te vernieuwen en aan te vullen. In 1696 betaalde hij voor het torenuurwerk te Lokeren 239 gulden 15 stuivers; in 1697 te Antwerpen voor een purper kasuvel en wit damast met schilderij voor een standaard 74 gulden 15 st.; op 19 Jan. 1702 werd metser Van Gucht 338 gulden betaald voor het opmaken van de kerkmuur en in datzelfde jaar betaalde hij voor een nieuw O.L. Vrouwbeeld met klederen 74 gulden 15 st.; in 1711 werd een nieuwe kelk aangekocht voor 63 gulden en te Aalst een zilveren monstrans gans verguld, voor 158 gulden 16 1/2 stuivers; in 1712 werd de toren hersteld (69 gulden) en liet hij een nieuwe haan plaatsen (9 gulden). verguld met dukate goud (12 gulden); in 1713 volgde de aankoop van 10 koperen kanderlaars; in 1714 kocht hij twee zilveren kronen voor het Kind Jezus en O. Lieve Vrouw voor 96 gulden 16 1/2 st. en liet een beeld van de H. Anna snijden (58 gulden 19 st.) en schilderen (23 guld.).

Het legaat van Benediktus van den Steene f. Jans, wonende in de Boekent, van 400 gulden «tot het maeken van eenen nieuwen hooghen autae» (testament van 2 Mei 1711), werd tot dat doel aangewend in 1714 (30). Later kwam op dit hoogaltaar een schilderij van het Laatste Avondmaal en het beeld van S. Gorik.

Niet slechts een nieuw hoogaltaar, ook een nieuw dokzaal werd gemaakt, wijl een nieuw portaal werd gebouwd (1715).

Nog datzelfde jaar werd een troon besteld voor het Maria-beeld (100 flor.), liet men het altaar in de kapel marbreren en de relikwie van S. Laurentius vergulden (72 flor.), en verder «marberen d'autae van S. Laurentius en de twee casse van O.L. Vrouw en S. Anna» (200 flor.).

Een nieuwe klok, de tweede, werd aangekocht t. e. van O.L. Vrouw:

« Sancta Maria, ora pro nobis.

Joannes van Noteren, pastor.

Gillis Scaillé heeft mij gegoten bij order van
burgemeester en schepenen van Haeltert. Anno 1716 ».

(28) «bet. aen de clockgieter tot Mechelen» (16 Jan. 1696) over het hergieten van 2 klokken 376 gulden 5 stuivers; hangen van de klokken 24 gulden; halen van de klokken 23 gulden (K. Rek. 1696).

(29) Nota in «Cataloge ofte register van... de H. Roosekrans» (Par. Arch.).

(30) bet. voor transport van 6 pilaren van Antwerpen 12 guld. 7 st.; het ander werk van den hoogen autae is gemaakt tot Ninove; aen beeldhouwen en schrijnwerken van den hoogen autae bet. 754 guld. 16 1/2 st. (K. Rek. 1714).

Onverpoosd werkte de pastoor door. In 1717/18 liet hij het Noordelijk deel van de kerk vergroten en verfraaien (3000 gulden), het altaar van O.L. Vrouw vernieuwen en in marmer zetten (400 gulden). In 1719 kwam het hoogaltaar (600 guld.) samen met de portalen (330 guld. 16 st.), aan de beurt.

In 1720 werd gezorgd voor de grootste klok, gesteld onder de bescherming van de parochiepatroon :

« Ter eeren Godts ende den H. Gaugericus, patroon van Haeltert, ben ick gegoten ten koste van de kerck door Ignatius de Cock int jaer 1720 ».

Jenne Lievens, echtgenote van Jan Sterck, « jont ende geeft aen de kercke van Haeltert de somme van vijfthien pont groot courant gelt tot het maecken van eenen Rooden Standaert ofte vaene ter eeren van het Alderhylichste Sacrament hetwelck sy testatrice van nu af wil doen maecken ende stellen in de voorsyde kercke ende de noodighe penninghen daertoe behandighen ». In dit testament, aangegaan voor pastoor Van Noteren op 24 Oktober 1718, bepaalt deze vrouw « dat haer lichaam zal ingehaald worden tot op denhoek van de straet met het vaen van het Alderhijlichste Sacrament »...

In 1722 werden de kerkpilaren gans hersteld (27 pond groot), nieuwe vensters gestoken langs de Noordkant, een nieuw buitenportaal gebouwd en een mooie koorkap aangekocht (ongeveer 23 pond groot).

In 1723 kwam het S. Laureysgestoelte (65 guld. 16 st.) aan de beurt; in 1724 een nieuwe witte koorkap met tunieken (344 gulden); in 1725 een antependium, waarin 4 of 5 « spiegels » in verschillende kleuren (10 pond groot).

Na een werkzaam leven, dat veel bijdroeg tot verrijking van de parochiekerk, nam pastoor Van Noeteren ontslag in 1730 en trok zich terug in het klooster der Celestijnen te Heverlee, waar hij in April 1748 overleed. Onder zijn pastoorschap was het aantal paashouders vermeerderd van 600 (1695) tot 900 (1730).

Als zijn opvolger legde **PIETER VALCK** zijn benoemingsbrieven, ontvangen van de aartsbisschop, voor aan het kapittel en vroeg de toewijziging van de cure van Haeltert. Op 20 Juni 1732 ging het kapittel hierop in, nadat hij gedurende twee jaar deservitor was geweest.

De pastoor zette het verfraaiingswerk van zijn voorganger voort. Mooie antependia werden in 1736/37 aangekocht (31), wyl de kerk in een nieuw wit kleed (32) werd gestoken. Hierop wer-

(31) « bet. over 't coopen van de stoffe (roodt en witte met goude blomme), goude franje, goude galon tot het maken van 't antependium 259 g. 5 3/4 st. + 10 gulden voor het maken » (K. Rek. 1736); « voor 't maken en versieren van 6 kandelaers te Brussel 78 gulden » (K. Rek. 1737); « voor een kerkmeesterskist 81 guld. » (K. Rek. 1739).

(32) « fijnen calck, lackmoes ende lijm tot het witten van de kercke 20 guld. 1 st.; aen arbeid voor het witten van de kerk 86 guld. 17 1/2 st. (K. Rek. 1737).

den grote herstellingswerken, die dringend noodzakelijk waren, gepland en op 25 Januari 1742 werd hiertoe een overeenkomst afgesloten tussen de kerkmeesters van Haaltert en het kapittel tot het veranderen en hermaken van de zijbeuk. De herstellingswerken aan het koor werden geleid door het kapittel, dat hiertoe werklieden had gestuurd, die een derde van het timmerwerk van dit koor afsmeten. Dit deel werd door de kerkmeesters vernieuwd en hiervoor betaalden ze ongeveer 600 gulden. Uitgezonderd de plafonnering, waartoe het geld ontbrak, waren deze werken grotendeels voltooid, wanneer de pastoor op 21 September 1742 overleed.

CONSTANTINUS ROMANUS CNUDDÉ, ° Nederzwalm werd eerst afgewezen gezien in de benoemingsakt geen melding werd gemaakt van de rechten van de aartsdiaken. Brieven in «forma» volgden en, op 17 Januari 1744 aangeduid als opvolger van Petrus Valck, werd hij op 10 Februari aangesteld; op 26 September legde hij, in overeenstemming met de statuten van het kapittel, in de kapittelzaal van S. Maarten, de eed af.

Het eerste werk dat de pastoor te doen stond was het delgen van een schuld van 1000 gulden, door de deservitor Lettani aangegaan, tot voltooiing van de herstellingswerken. Hij bekwam vanwege de aartsbisshop in 1748 dan ook slechts met moeite de toelating een derde biechtstoel te laten vervaardigen, op voorwaarde dat de kerkrekening gunstig sloot. Immers belangrijke werken dienden uitgevoerd aan het dak van het hoogkoor... en aan de toren. De strijd om de uitvoering van deze werken, vooral van de torenspits, zal vele jaren duren.

Toch liet de pastoor de kleinste klok hergieten in 1750:

«D. R. Cnudde, pastor,
ter eeren Godts ende den H. Laurentius,
bij orders van Burghem^r ende schepenen van Haeltert,
ben ick gegoten door Marinus Wirinck, anno 1750.
Fiat voluntas tua».

Wat zijn voorganger aan herstellingswerk had aangevangen zou hij afwerken: de koren werden geplafonneerd in 1750/51 (33) en de kerkhofmuur grondig hersteld in 1752/53 (34). In 1753 werd eindelijk de derde biechtstoel, waartoe konditioneel in 1748 toelating werd verleend, aangekocht (67 gulden). Een processiebalda-

(33) bet. aan schaliewerk 138 gulden; aan bomen, latten, gezaagd hout 185 gulden; aan kalk 104 gulden; voor arbeid in het blafoneren van S. Laureyschoor 68 gulden; voor arbeid in het blafoneren van het hoogkoor 132 gulden; voor arbeid in het blafoneren van het O.L. Vrouwkoor 84 gulden; over 't timmeren van 't belfroit van de thoren 225 gulden; voor boomen 129 gulden; voor timmerwerk in 't hoogkoor 145 gulden; over het timmeren van de voude van d'hoogechoor 288 gulden; over het witten van de kerk 80 gulden (K. Rek. 1751, 1752).

(34) bet. over het maken van de kerkhofmuur: aan de metser 152 gulden, aan de steenkapper 42 gulden, voor 267 decksteen 200 gulden, 18.800 coreelsteen 108 gulden en het aanhalen hiervan 26 gulden (K. Rek. 1753); nog over arduinstein van de kerkhofmuur 208 gulden (K. R. 1754).

kijn werd besteld in 1754 (35) en in 1758 een nieuwe vergulde kelk, werk van Willix, zilversmid te Aalst (146 gulden 4 st.), die in 1760 eveneens een grote zilveren ciborie, «wegende in zilver 59 oncen 11 engelsche en 16 asen», smeedde voor 301 gulden.

Naast herstellingswerken aan de lijkdeur in 1760 (36), gelastte de pastoor zekere Orion met het kuissen en vernieuwen van de marmer van het hoogaltaar (76 gulden).

Vanaf 1660 tot 1667 duurden de moeilijkheden en processen omwille van de torenspits, die ten slotte ten laste van de kerkfabriek werd hersteld, ten einde de spits te kunnen redden (37).

Alhoewel reeds zeventig jaar, zette de pastoor zijn aktiviteit onverdroten verder. In 1770 werd een nieuwe kelk betaald uit het rapportgeld van de kerkmeesters en liet de pastoor het altaar van «S. Laureys vernissen, marbreren en vergulden» (55 guld.); in 1771 kwam de nieuwe bevoering van het koor aan de beurt, waarvoor op 21 Januari 1772 374 gulden 6 stuiver 1 1/2 oord werden betaald; op 7 Juli 1772 leverde de schrijnwerker Jozef Peetermans een nieuwe kommuniebank. Het jaar daarop volgde het herstel van de bevoering der kerk, het sluiten van de twee zijbeuken en het bouwen van een nieuw portaal achteraan in de kerk, tot het plaatsen van een nieuw orgel.

Voor dit orgel, vervaardigd door J. Rochet te Nijvel in 1774, deed de pastoor een omhaling in de huizen van het dorp, wat niet in de smaak viel van alle inwoners, want van de 355 gezinnen waren er 30 die weigerden iets bij te dragen (38) en 67 waren hiertoe te arm.

In 1777 liet de pastoor het kerkhof, dat te hoog lag en aldus nadeel berokkende aan de kerkmuren, afvoeren.

Voor 515 gulden 5 st. werd in 1779 reparatiewerk aan het dak van de kerk uitgevoerd; twee wijwatervaten werden aangekocht (12 gulden); in 1780 betaalde hij aan Petrus Sack-Leclerk te Brussel 246 gulden 5 st. voor het garnieren van een missaal en liet, op kosten van de kerk, de vensters van het hoogkoor vernieuwen (39).

In de loop van het pastoraat van Constantijn Cnudde steeg het aantal communicanten van 1000 tot ongeveer 1550 bij zijn overlij-

(35) 173 gulden; voor 't snijden van de vazen 2 gulden 2 st. per stuk (K. Rek. 1755).

(36) gemaakt de lijkdeur: de metser 23 gulden, de steenkapper 34 guld., planken van de deur 41 gulden, timmerman judocus Muylaert over het maken van dezelve 34 gulden 13 st.; van verdere arbeid 11 gulden 12 1/4 st. (K. Rek. 1760).

(37) bet. aen Jan van Daele te Moorsel 100 gulden voor reparatie aen de kerktoeren, aen de schaliedekker 78 gulden + 68 gulden, voor bert aen de toren 12 gulden 16 st. (K. Rek. 1769).

(38) «Em. van den Hende... op de Motte refuseert te contribueren»; Pr. Trau-verlé, gewezen watermulder te Geetegem «gerefuseert met brutalitijdt» (Giftenboekje voor het orgel). — Pr. Meganck schonk op 25 Aug. 1774 12 gulden 12 st. «ende van d'orgel te haelen tot Nijvel doet hij gratis met synen waghen».

(39) De uitgave bedroeg 1000 gulden.

den op 24 Juli 1781 (40). Bij het pastoreel werk werd hij ter zijde gestaan door een onderpastoor, sinds 1759 door **Joannes van den Borre**, ° Meerbeke-bij-Ninove; in 1774, omwille van zijn hoge ouderdom, kreeg de pastoor een coadjutor, **Egidius Goossens**, ° Geet-Bets, die in 1776 onderpastoor werd en in 1778 pastoor te Aspelare, als coadjutor werd deze in 1776 vervangen door **J. J. van Keerbergen**, die in 1778 onderpastoor werd; **Ignatius Frans Merckx**, ° Herlinkhove-bij-Ninove, volgde hem als coadjutor op in 1778.

Nog een feit uit het pastoorschap van E.H. Cnudde kan even vermeld worden. Op 2 Augustus 1774 richtte de pastoor een verzoekschrift tot de aartsbisschop van Mechelen om de toelating te bekomen het kerkwijdingsfeest, dat gevierd werd op het feest van de H. Laurentius (10 Augustus), over te plaatsen op de laatste Zondag van Augustus, wanneer de plechtigheden van de wijdingsverjaardag worden gevierd. De pastoor oordeelde dat te weinig volk, gezien het vele werk ten gevolge van de oogst, nog de Mis bijwoonde, sinds het feest van S. Laurentius geen geboden feestdag meer was. De ab. stemde er op 6 Augustus in toe dat voortaan het kerkwijdingsfeest (officium et solemnitatis) zou gevierd worden op de vierde Zondag van Augustus (41).

JAN JOZEF VAN KEERBERGEN, ° te Brussel 1 Augustus 1751, onderpastoor alhier, werd als pastoor aangesteld op 6 Juli 1782. Deze jonge pastoor was zeer stipt in zijn werk, uitpluizer van het archief,... vooral van de rekeningen. Uit zijn nagelaten nota's en brieven blijkt dat hij niet volledig vrij te pleiten is van geldzucht. Op 18 Mei 1792 werd hij tevens benoemd tot aartspriester van het distrikt Aalst. In het begin van het jaar 1799 werd hij aangehouden, te Gent opgesloten en op 14 Pluiose j. VI veroordeeld tot deportatie. In 1801 werd hij in vrijheid gesteld. Bij de oprichting van het bisdom Gent (3 Dec. 1801) kwam Haaltert tot dit bisdom te behoren. Op 13 Augustus 1802 verzocht de pastoor zijn parochie als hoofdplaats van het distrikt aan te duiden, in de plaats van Herzele, dat zover is afgelegen. In ruil werd hij op 20 Dec. 1802 benoemd en op 3 Januari 1803 aangesteld als pastoor van S. Maarten te Aalst; op 8 Juni 1803 volgde zijn benoeming tot deken van het dekenaat Aalst. Hier bleef hij werkzaam tot bij zijn overlijden in 1808.

Vooreerst kocht de pastoor een nieuw tabernakel, bij testament geschonken aan de kerk van Haaltert door zijn voorganger: nl. een gift van 300 gulden, naast een bezetting van vele Missen en een schenking aan de Armendis.

Buiten de betaling van een vergoeding voor het blussen van de toren (42), gaat de bekommerning van de nieuwe pastoor naar

(40) 1300 Communicanten in 1762, 1400 in 1768, 1450 in 1773 wanneer er 355 gezinnen zijn (ten Ede 49 gez., ten Bruel 67 gez., kant van Kerkken 17 gez., op de Plaets 92 gez., ten Ekent 72 gez., Boekent 46 gez., Gote-gem 12 gezinnen) (Giftenboekje van het orgel).

(41) Par. Archief Haaltert.

(42) Op 10 Sept. 1783 bet. aan Jozef Willems over het blusschen van de toren van Haaltert 24 gulden (K. Rek.).

de bouw van een «curenhuys» (43), dat hij dringend nodig oordeelde.

Het herstel van de brandschade aan de toren bood een geschikte gelegenheid tot reparatie van toren en kerk (44); in het koor liet hij een houten zoldering steken en een nieuwe sakristie werd gebouwd, beide op kosten van de kerk.

Bij de veiling van de goederen der afgeschafte Karthuize te S. Martens ten Bos (= S. Martens-Lierde), kocht de pastoor er de houten muurbeschotten voor de parochiekerk (500 gulden); voor 8 schilderijen «staende in de voorgemelde boiserie van het Carthuijzers klooster» betaalde hij 125 gulden (45). Deze muurbeschotten werden geplaatst in het koor van de kerk, die hij liet witten in 1785 (46).

Steeds maar opnieuw waren aan de kerk herstellingswerken nodig (47).

In 1790 bestelde de pastoor een nieuwe preekstoel te Aalst bij meester-schrijnwerker J.J. Hofmans (48). Deze werd geplaatst op 17 Februari 1791. Inmiddels was J.B. Bogaerts, beeldhouwer te Aalst klaargekomen met het beeldhouwwerk (49) en leverde beeldhouwer De Coen de drie bestelde medaillons (50).

Dit zou het laatste monument zijn, waarmee de kerk vóór de Franse Revolutie werd verrijkt, een nieuw ornament, aangekocht tegen 1100 gulden in 1793, niet te nagesproken.

Reeds vanaf 1792 begonnen de oorlogsmiseries onder de vorm van speciale belastingen. Op 15 November 1792 betaalde de pastoor, als aandeel in de «emprunt du clergé» ten voordele van het Oostenrijks

(43) De bouw van de nieuwe pastorie kostte 4063 gulden 15 stuivers; hiervan diende jaarlijks een gedeelte (nog 2770 gulden te betalen) afbetaald uit de tienden.

(44) bet. over het maken en doen vergulden van den haen op den thoren 23 gulden 8 st., over het repareren van het dak van de kerk en van de thoren 29 guld. 11 st. + 12 guld. 4 st. + 48 gld. + 6 guld. 10 st. (K. Rek. 1784); aen schalièdekker Fr. De Bie voor werken aan het dak van de kerk 203 gulden 3 st. 2 o. (K. Rek. 1785).

(45) Verder betaalde de pastoor «42 gulden 13 ½ st. aen belastingen voor het transporteren van deese boiserie» + 35 gulden voor het vervoer + 59 gulden 6 st. voor het plaatsen ervan in de kerk door meester D'Hoose (K. Rek. 1785).

(46) 69 gulden 10 st. (K. Rek. 1785).

(47) Reparatie aan de kerkmuren in 1788 door Nicolaes Redant 11 guld. 5 st. + 9 guld. 15 st. 2 o. voor 1700 coreelsteenen; ... id. door Cornelis de Looze 7 guld. 15 st. + 11 gulden voor 2000 careelsteenen. — Aan Quarrier over 2 steunpilaren aan de ingang van de kerk 180 gulden (K. Rek. 1789).

(48) bet. 481 guld. 17 st. 6 o. over loon + 94 guld. 5 st. 6 o. voor het hout + 171 guld. 2 st. 9 o. voor het plaatsen ervan aen D'Hoye.

(49) bet. 31 Maert 1791 aen J.B. Bogaerts, beeldhouder ter Aelst 226 flor. 17 st. 3 o. over beeldhouwwerk aen den voornoemden predikstoel bij hem gesneden ende gemaakt.

(50) bet. aen beeldhouder de Coen over het sneiden van 3 medaillen dienende tot sieraed van de cuyp van denselven predikstoel 52 gulden 13 st.; bet. 19 guld. 9 st. 16 o. aen Niclaes Bedeaux, steenkapper voor eenen geslepen trap tot de preekstoel; bet. op 23 April 1791 aen sieur De Mette tot Aelst over aeveringhe van schrijnhout voor de predikstoel 86 guld. 13 st. 6 o.; bet. voor lood 21 gulden 9 st. (K. Rek. 1792).

leger 500 gulden (51); op 7 September 1794 waren het de Fransen, die 600 gulden cour. eisten, binnen de 24 uren te betalen (52). In 1795 werd een nieuwe contributie geëist van 464 gulden 19 stuivers. Maar dit alles was nog slechts een voorspel van wat de inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk tot gevolg zou hebben. In 1796 werden de kerkelijke goederen verbeurd verklaard en de tienden afgeschaft, als voorbode van de openlijke kerkvervolging in 1797, wanneer het kruis van de kerktoren werd neergehaald en de kerk, vanaf de maand September, gesloten voor de eredienst.

De pastoor en onderpastoor weigerden de eed van haat aan het koninkdom en van trouw aan de republiek, zodat zij verplicht waren onder te duiken.

Inmiddels groeide het verzet tegen de dwangmaatregelen en de verplichte legerdienst, tot wanneer een reactie losbrak bij het volk. Eerst trokken de dienstweigeraars zich terug en verscholen zich, om ten slotte de strijd aan te binden tegen de verdrukker in 1798. Ook Haaltert had zijn aandeel in de Boerenkrijg, die ontbrandde in Oktober. Een viertal verkenners uit het dorp. Jan Baptist en Michel Muylaert, Jan van der Poorten en Frans Iliano werden in de nacht van 22 op 23 Oktober, op hun tocht van Lebbeke naar Haaltert, in de Molenstraat te Aalst aangehouden, gezien zij niet van de nodige papieren waren voorzien. Reeds van in de morgen luidde de stormklok in vele dorpen van het Aalsterse en 's avonds te 11 uur werden de inwoners van Haaltert en elders opnieuw tot de strijd opgeroepen, zodat Aalst door de opstandelingen was omgeven. Een aanval door een driehonderdtal boerenkrijgers ingezet, werd afgeslagen. Een groep van 200 « brigands » van Ninove, versterkt door mannen van Haaltert, Nieuwerkerken en andere gemeenten, drong op de middag van 26 Oktober, onder de toejuichingen van de bevolking, de stad binnen langs de Geraardsbergsestraat. Ook deze aanval werd door de Franse ruitertij afgeslagen, met een verlies van 6 doden, verschillende gewonden en 3 gevangenen vanwege de aanvallers. Te 3 uur was de rust hersteld. Tevergeefs deden de brigands, te 7 uur op 27 Oktober, een nieuwe poging om de stad, die inmiddels versterking had gekregen van een compagnie voetvolk, in te nemen. De volgende dag trokken zij zich op Haaltert terug, waaruit zij, na korte weerstand, door de Franse zuiveringsoperaties werden verdreven. In de nacht van 1 op 2 November brandde de strijd nog even op en in de morgen werd voor de laatste maal de stormklok geluid « voor altaar en haard » (53). Nog dezelfde maand werden de klokken uit de toren

(51) Ten einde deze som te kunnen betalen leende de pastoor een som van 300 gulden tegen 4 ½ %; de overige 200 gulden ontving hij van de Pastoor van Moorsel, zijn voorzaat in de landsdekenij van Aalst, tegen 4 % (Par. Rrch. Haaltert).

(52) Om te kunnen voldoen aan deze contributie werd een partij land verkocht groot 5 dagw. 26 r. (op Kerksken) en een andere van 3 dagw. 44 r. (insgelijks op Kerksken), « geen ander middel hebbende om seffens te voldoen (ib.). »

(53) De namen van een zestal « brigands » bleven bewaard: Jan Lamier, Adr. Dooreman, Marinus Buyt, Jan Standaert, J. Bapt. Sterck en Jac. Smet, evenals deze van een verklikker Jaak van den Berghe, z. Petri, 60 j. oud « spillemaeker van stile ».

gehaald.

Of de parochiale geestelijkheid hierin een actieve of passieve rol heeft gespeeld, is ons onbekend. Begin 1799 werd de pastoor aangehouden en te Gent opgesloten, zodat de zielzorg in het geheim verder door de onderpastoor Frans Hermans werd waargenomen, tot wanneer, vanaf het begin der 19^e eeuw, de vrijheid werd herwonnen, de kerk heropend en de pastoor naar zijn parochie terugkeerde.

In het parochiaal apostolaat voor de 1550 paashouders van 1782 tot 1680 aangegroeid in 1796, werd de pastoor ter zijde gestaan door **Ignatius Frans Merckx**, Ninovierter, die van coadjutor van E. H. Cnudde, tot onderpastoor werd benoemd in 1782 en deze taak waarnam tot 1787, wanneer hij pastoor werd te Linkebeek-bij-Brussel; **Ferdinandus van den Schrieck** verving hem en bleef hier tot 1790, om pastoor te worden te Onkerzele, in opvolging van E. H. Frans van den Haute, die ontslag nam (54); **Frans Hermans** was onderpastoor te Haaltert van 1790 tot 1804.

Dat het leven van pastoor Van Keerbergen niet zonder verdienste geweest is voor de parochie, blijkt uit de waardering van de kerkfabriek van Haaltert, die bij zijn overlijden in 1808 besliste hem, op kosten van de kerk, een eeuwigdurend jaargetijde te doen.

Gedurende deze onzekere tijden verbleven eveneens op het dorp E.H. Nicodemus van den Bruelle (frater Ludovicus), naar zijn geboortedorp teruggekeerd uit het klooster van de reguliere kanunniken te Melle, bij de afschaffing van deze orde door Jozef II, inwonend bij zijn broeder, de baljuw van Haaltert; evenals Petrus Joannes Cromphout (frater Fredericus der Capucienen), later onderpastoor alhier.

EGIDIUS GULIELMUS DE CRICK, ° Geraardsbergen op 16 December 1751, werd als opvolger van pastoor Van Keerbergen benoemd op 17 Vendemiaire j. XI, legde op 8 Nivose j. XI in de katedraal te Gent de eed van trouw af aan het keizerrijk en werd op 14 Januari 1803 tot pastoor aangesteld. Bij besluit van 19 Mei 1803 behoorde de parochie tot de dekenij Aalst, vrederegerecht Herzele.

De nieuwe pastoor, voorheen monnik — frater Robertus — van de afgeschafte S. Adriaansabdij te Geraardsbergen, was gedurende enige tijd onderpastoor te Aalst, waar hij in Oktober 1798 door de Fransen werd aangehouden en op 16 November te Rochefort ingescheept voor het eiland Ré, alwaar hij in ballingschap leefde tot 21 Februari 1800 (55).

Te Haaltert, waar hij een vervallen kerk (56) aantrof, was hij

(54) Frans van den Haute was een oud-onderpastoor van Haaltert. F. van den Schrieck overleed in 1834 als pastoor te Wieze.

(55) Petrus VAN NUFFEL, *Alostum Religiosum. Beelden en Schetsen uit de Besloten Tijd*. Aalst, 1911.

(56) « Onze kerk is in eenen soberen en allerslegtsten staet selfs dat op 3 differente plaetse het water komt te loopen soo langst het dak als de mueren », aldus de meier Ruyssinck op 18 Germinal j. X, wanneer hij eveneens verklaarde dat de kerk plaats bood voor « rond de 2000 menschen ». — Op 7 Pluviose schreef hij « rond de 1500 menschen » (Ra. Gent, Franse Republiek, nr 363).

zeer ijverig om de materiële en morele schade door de Franse Omwenteling teweeggebracht te herstellen.

In deze taak werd hij terzijde gestaan door onderpastoor Frans Hermans, die in 1804 werd opgevolgd door **Joannes Josephus Barreau** (fater Adrianus in S. Adriaansabdij te Geraardsbergen). Pas na een jaar werd hij op 14 Mei 1805 tot pastoor benoemd te Waarbeke, en opgevolgd door **Petrus Joannes van Cromphaut**.

De pastoor, die de zorg had voor 2050 zielen in 1804, viel als slachtoffer van zijn toewijding op 13 December 1810, evenals zijn onderpastoor. De dissenterie maakte immers zeer veel slachtoffers, zodat de opvolger van pastoor de Crick aan de bisschop de toelating vroeg in stilte de zieken te mogen berechten en onverwijld een onderpastoor te sturen, gezien hij anders onder de last moest bezwijken.

Bij testament (13 Juni 1810) schonk hij aan de kerk en de armen van Haaltert, na verschillende andere legaten, het overige van zijn vermogen (57).

Magister **JOZEF VAN DEN EYNDE** (58) werd hier als pastoor aangesteld op 6 December 1810 en zou deze taak waarnemen tot 5 Januari 1848, wanneer hij overleed in de ouderdom van 90 jaar. Hij komt ons voor als een toegewijd priester, die «sterk van lichaam en geest», op 80 jarige ouderdom nog de vergroting van de kerk ter harte nam. In zijn laatste levensjaren leren wij hem kennen als iemand die leidde met ijzeren hand, gemakkelijk dreigend met vervolgingen, o.m. tegen hen die op het dokzaal kwamen zonder toelating (59), evenals

-
- (57) De pastoor schonk aan de kerk van Haaltert allerlei voorwerpen afkomstig uit de afgeschafte S. Adriaansabdij: 1 roden kasuifel + dalmatiek, 1 zijden roden kasuifel, 6 alben met kant, altaardwalen, twee benediktievelums, enz., «een kleed met den mantel van O.L. Vrouw op den Autaar met zilvere bloemen omzet en een gaude blom op de borste», «twee dito kleederen voor het Kindeken Jezus en nog twee andere kleederen voor het zelve dito Kindeken». Dit op voorwaarde van twee eeuwigdurende jaargetijden: één voor Francisca de Crick en één voor de pastoor (23 Aug. 1805) (Par. Arch.: Fundatiën).
- (58) Pastoor van den Eynde werd geboren te Brussel, 10.10.1758, was magister «in artibus», baiccalaureus in de theologie, werd priester gewijd op 5 Juni 1784 te Mechelen, achtereenvolgens coadjutor in Den Berg (of S. Niklaas ten Berg) van 1785 tot 1788 en deservitor aldaar gedurende 4 jaar 7 maand, waar hij, spijs veel tegenwerking, met grote toewijding werkzaam was, naar de getuigenis van E.H. Sterkendries, pastoor te Wespeleer; op 5 Juni 1792 aangesteld tot deservitor te S. Ulrikskapellen, op 27 Maart 1793 te Westrem, op 2 Mei 1793 als onderpastoor op O.L. Vrouw-Berchem gedurende 1 jaar 3 maand; daarna gedurende 1 jaar voortvluchtig in Duitsland en na zijn terugkomst, zonder vaste woonst, bediende hij verschillende parochies: S. Niklaas ten Berg, Kampenhout, Perk en Elewijt gedurende 18 maand; verder gedurende 2 jaar te Leuven, op 8 Nov. 1800 deservitor te Diegem, op 21 Okt. pastoor te Waarbeke, op 1 Febr. 1805 pastoor te Merelbeke, op 14 Okt. pastoor benoemd te Haaltert en er overleden op 5 Januari 1848. Begrafenisplechtigheid op 16 Januari 1848.
- (59) Op 27 Januari 1839 besliste de kerkfabriek, gezien er klachten waren nopens het dokzaal: 1/ Alleen de koster, zangers en blaasbalkbediener zijn toegelaten; 2/ Men zal 'n slot op de deur maken, waarvan de koster de sleutel zal bezitten; 3/ Desnoods zal men de ongewensten gerechtelijk vervolgen (Reg. van Beraadslagingen 1826-72).

tegen dezen die de aan hen voorbehouden beuk in de kerk niet innamen (60).

Uit de eerste jaren van zijn verblijf te Haaltert is ons weinig bekend. In 1817 stichtte hij de Broederschap van de Gedurige Aanbidding, waardoor veel werd bijgedragen tot een grotere verering van het Allerheiligste. In de twintiger jaren werden vooral kleinere en grotere herstellingswerken uitgevoerd (61).

In 1827 besliste de kerkraad, gezien de rekening sloot met een batig saldo van 1064 gulden 65 cents, het geld te gebruiken om een grote klok te laten gieten en later de twee bestaande kleine klokken te laten hergieten. Met de klokspijs van deze klokken, het geld van de kerk en een inzameling zou men twee grote klokken laten maken, één van 700 en één van 900 pond (62). Dat deze omhaling, zoals trouwens tegenover andere door de pastoor uitgevaardigde maatregelen eveneens blijkt, niet bij iedereen in de smaak was gevallen, leert ons de beslissing van de kerkfabriek op de 1e Zondag van Juli 1827, «ten einde te beraadslagen wegens dusdanige personen, die in de bekostiging der grote klok niet willen geven hebben en ook andere die volgens hun fortuin niet gegeven hebben» (63). Was het de invloed van de strijd met het Hollands Bestuur of het gebrek aan politiek beleid van de zijde van de pastoor, die hiertoe aanleiding gaf?

Een overeenkomst werd afgesloten met klokgieter James Bastien,

(60) In Nov. 1842 nam de kerkfabriek volgende beslissing: «Overwegende dat de kerke van Haeltert op heden door hare gedane vergrooting, enz... moet het mansvolk van 't vrouwvolk gescheiden, waar het sinds jaren het gebruik was dooreen te staen en te zitten. Dit besluit wordt toegepast vanaf 27 November 1842: de mannen S. Laurentiuspand + $\frac{1}{2}$ van de middenbeuk; de vrouwen O.L. Vrouw-pand + $\frac{1}{2}$ van de middenbeuk. — Tussen beide een scheiding van twee blauwe steenen». — En opnieuw is er sprake van vervolging der «tegenstrevers» (id.).

(61) J.B. Matthijs ontfangen 14 gulden en 7 oorden over 11 $\frac{1}{2}$ dagen gewit te hebben aen de kerk in de maend Julie 1820 (16/7/1820); dakwerk en kuisen van de kerk, 126 guld. 8 st. (1820); vernieuwing van 3 altaren, schilderijen, enz. 2500 fr. (1822); aen M. de Pau, kunstschilder in Aalst, over reparatiën aen de kerkschilderijen 37 guld. 80 Cts (27/3/1824); over het witten van de kerk 6 guld. 52 Cts (14/5/1825); aen Sr Michaël Monpays, huyschilder te Aychem 90 guld. 5 Cts (29/5/1825); aen Mr Frans Jeremias Delmotte, orgelmaker in Ootegem bij Kortrijk 111 guld. 43 Cts (1/9/1825); voor de zerk van wijlen Gulielmus Cricke, pastoor in Haaltert 70 guld. 29 Cts (29/10/1825); aen Mr F. Melaerts, zilversmid in Aalst, voor een zilveren ampulle-schotel 54 guld., voor een zilveren wijwaterborstel 49 guld., voor twee zilveren boeksloten 13 guld. (6/12/1825); aen Mr Delmotte, meester orgelmaker te Ootegem 60 guld. (18/5/1826). — De raad besliste «het gestoelte van Dhr J. Bapt. van den Bruele, omdat het aldaer belemmering brengt, weg te doen bij zijn overlijden». Dit besluit werd uitgevoerd in Dec. 1829.

(62) Eveneens om geld bijeen te krijgen werd beslist twee van de vijf zilveren kelken, eigendom van de kerk, d'ene ter waarde van 79 gulden 88 cts, d'andere van 64 gulden, te verkopen.

(63) Hierom besloot de kerkfabriek: 1^e de kleine klok zal gratis luiden voor alle inwoners; 2e de twee klokken zullen gezamenlijk gratis luiden voor degene, die geheel hun aandeel volgens de verdelingsstaat (berekend op de plaatselijke belasting) betaald hebben; 3e die hieraan (2e) niet voldoen zullen betalen volgens een bepaald tarief.

« te Damblaine (dép. des Vogues), verkiezende domicilie bij Bernard van Landuyt, herbergier te Haaltert » (64).

Naast de allernoodzakelijkste herstellings- en opknappingswerken (65), ging de bekommring van de pastoor en de kerkfabriek naar **de vergroting van de kerk**, welke vele jaren voorbereiding en besparing vroeg. De bevolking was immers van 2300 zielen in 1812 tot 3500 aangegroeid in 1837. Te vergeefs was sinds vele jaren beroep gedaan op de financiële tussenkomst van staat en provincie. Volgens de fabriekraad beschikte de kerk slechts over 1000 Fr. (66); de omhaling bracht 5000 Fr. op (67) ... en de uitgaven werden geschat op 16.750,87 Fr., volgens de vergrotingsplannen van de Dendermondse architect Johan Beeckman, die in 1838 zonder gevolg naar de Bestendige Deputatie waren gestuurd geworden (68). Deze laatste oordeelde dat een derde Mis de moeilijkheid van het plaatsgebrek zou oplossen. De raad wees deze oplossing van de hand, gezien de kerk slechts ruimte bood voor een parochie van 2000 parochianen. De raad drong aan en vroeg een provinciale toelage van 10.000 Fr., desnoods verdeeld over 1840/41. Op 16 Februari 1840 en op 16 Januari 1841 werd opnieuw aangedrongen om geldelijke steun bij de vergroting, die toch werd doorgevoerd.

De onkosten van de vergroting werden aanzienlijk verhoogd ter corzake van de wijziging aangebracht aan het oorspronkelijk plan door het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen, de verdere nodige afbraak, als van dokzaal, orgel en orgelkast, zodat de raming 33.745,87 Fr. (69) bedroeg. De toelating tot uitvoering van deze werken werd verleend bij K. Besl. van 9 November 1841.

Gezien de meerdere uitgaven steunde de gemeenteraad het verzoek van de kerkfabriek om grotere toelagen, dat evenwel steeds

(64) Aan dhr J. Bastein: 1039 gulden 97 cts (op 28 Juli 1827) + 428 gulden 57 cts (op 20 Aug. 1828) + 91 gulden 64 ½ cts over het hangen van deze klokken.

(65) Aan Mr van der Poorten over de levering van een koorkap 55 g. 67 c. (17/5/1828); 2 kassen voor de beelden van O.L.Vr. en de H. Gaugerius 300 Fr.; « over arbeidloon van 't zagen van eikenhout voor den calvaire 5 g. 78 ½ c. » (21/12/1828); « aan vier nieuwe maagde kersten 25 g. 12 c. » (24/8/1828); aankoop van een tapijt 84 Fr. 10 c. (8/4/1830); aan P. de Pau, schilder te Aalst, voor het vernissen van de kerkschilderijen à 5 Fr. 't stuk = 45 Fr. + voor het verdoeken, kuisschen en retoucheren ener schilderij 53 Fr. (6 Okt. 1829); herstelling van het dak van de kerk en van de kapel van O.L.Vr. 112 guld. 15 st. 1 o. (1829); bet. voor een missaal ongebonden bij Moretus te Antwerpen 15 guld. 90 cent, voor het binden van dat missaal, Spitaels te Aalst 25 Fr. (1829).

(66) « sinds 15 jaar wordt gewerkt voor die vergroting », aldus de kerkfabriek op 8 Dec. 1837.

(67) Op 9 Jan. 1839 besliste de kerkfabriek de vergroting toch te doen en hiertoe een omhaling te houden.

(68) Reeds toen werd een uitgave voorzien van 24.000 Fr. (+ 1200 Fr. voor de architect).

(69) De inkomsten waren verdeeld als volgt: giften van de inwoners 500 Fr., gift van de gemeente 908,79 Fr., toelage van Rijk en Provincie 10.600 Fr., geld van de kerk 7.864 Fr. — Het tekort van 4.000 Fr. werd gedelgd door een lening (K. Besl. 15.4.1843).

opnieuw werd afgewezen (70).

Bij de vergroting van de kerk in 1844 werd het orgel afgebroken, grondig hersteld en heropgebouwd door de orgelmaker Petrus van Petegem van Gent (71), die van de gelegenheid gebruik maakte om een veroordeling uit te spreken over het werk van zijn voorganger.

Dit was het laatste werk dat de oude pastoor tot een goed einde bracht.

Verschillende medewerkers hadden hem gedurende ongeveer 40 jaar ter zijde gestaan in het apostolaat op de parochie. Vooreerst vanaf 1811, **Frans de Clippele**, ° Steenhuize, die zeer ijverig en voorbeeldig werkzaam was geweest; pastoor benoemd te Erondegem, werd hij opgevolgd door **Lievèn van Acker**, ° Evergem, die op 16 Maart 1822 vertrok naar Berchem en werd vervangen door **Constantinus de Clercq**, ° Zonnegem, tot 1826, wanneer hij te Wieze werd benoemd. Van 1826 tot 1830 **A. F. Banniers**, ° Dendermonde, voorheen onderpastoor te Bellem en vanaf 1830 onderpastoor te Zegelsem. Zijn voorganger aldaar **Petrus Calebaut**, ° Nieuwerkerken, verving hem op 19 Januari 1830 te Haaltert en verbleef hier tot 1835, wanneer hij tot pastoor werd benoemd te Hofstade. Als opvolger staat vermeld op 7 Juni 1835 **Karel-Louis Timmerman**, ° Aalst 22.8.1810, voorheen (9/3/1834) onderpastoor te Lovendegem, en die hier slechts één jaar werkzaam was en Jezuïet werd. Van 10 Oktober 1836 tot Oktober 1840 **Theodoor van Herzelen** (72), ° Lede, die alsdan onderpastoor werd te S.-Niklaas-Waas en op 26 Oktober 1840 als opvolger kreeg **Ludovicus de Stoop** (vroeger onderpastoor te Zomergem), die in 1844 benoemd werd te Petegem-Oudenaarde. Zijn opvolger op 16 Mei 1844 was **Frederik de Meyer**, ° Nokere, in 1849 overgeplaatst naar Denderhoutem.

In gevolge een verzoek van de gemeenteraad, van 1845, hier een tweede onderpastoor te benoemen, werd door de bisschop een

(70) Dit verzoek werd gedaan op 15 Juli 1841. De voorgaande verzoekschriften van 8/12/1837 en 9/6/1839 werden herzien, dit gezien de beslissing van de Prov. Raad (22/7/1840) slechts 2500 Fr. toe te kennen, evenals de Staat.

In Nov. 1844 diende nog een schuld gedelgd van 5.373,08 Fr. De raad vroeg een toelage aan de Kamers van Volksvertegenwoordigers; Juli 1845 nieuw verzoek aan de Minister van Justitie (afgewezen op 21 Mei 1846). derde verzoek aan de provincie, gesteund door de gemeenteraad 22/5 en op 16 Juli 1846 verworpen in de Algemene Zitting; vierde verzoek op 30 Juli 1846 aan de provincie, gezien de gemeente niet kon helpen, maar verplicht was aan de Openbare Onderstand 3000 Fr. te geven « om 1500 arme mensen te ondersteunen », — afgewezen op 10/9/1846.

(71) De hersteller schreef er volgend jaarschrift in: « Petrus van Peteghem Gandensis hoc organi opus exacte atque enixe refecit » = 1844. — De rekening van Van Peteghem begint met de woorden « Vernieuwing en verandering aen d'orgel van Haaltert welke noyt van begin hunner oorsprong gedogt hebben »: 1060 gulden 3 st. (gewerkt van 14 Juni 1843-22 Juli 1844).

(72) Hij schreef in 1845 de geschiedenis van « Het Mirakuleus Beeld van O.L. Vrouw van Lede gezeid de Nood Gods », waarvan een 2^e druk verscheen in 1865, 'n 3^e in 1875, 'n 4^e in 1895 en de laatste in 1926

coadjutor benoemd op 10 April 1846: **Jan de Roeck**, ° Ninove, verbleef hier tot 1849, wanneer hij werd aangeduid voor Waarschoot.

KAREL JOZEF VERSCHULDEN, Ronsenaar, was de opvolger van de oude Van den Eynde en werd aangesteld als pastoor te Haaltert, zonder de wijk Boekent, die bij Kerksken werd gevoegd, op 15 Februari 1848. Voorheen was hij pastoor geweest te Idegem. Deze pastoor, die niet als vrijgevig werd aangezien (73), had de zware last te dragen van de opbouw van een nieuwe kerk en trad soms «manu militari» op tegen sommige misbruiken (74).

Vóór de brandramp droeg hij niet alleen bij tot verfraaiing der oude kerk, maar was ook zeer actief om het godsdienstig leven bij de parochianen aan te wakkeren. Zo stichtte hij in Juli 1868 de Broederschap van het Goddelijk Hart van Jezus en liet de Kruisweg kanoniek inrichten, in de kerk op 19 Mei 1868 en in de kapel op 20 Sept. 1868, door de Minderbroeders Recoletten van Gent.

Nog vooraleer de kerk van haar schuld was afgeraakt, werd in 1851 een nieuwe troon aangekocht voor het O.L. Vrouwebeeld (1100 Fr.), in 1852 twee eiken kasten voor de beelden van de H. Anna en de H. Laurentius (450 Fr.) en in 1853 een altaartapijt en drie mahoniehouten koorzetels (1200 Fr.). De schuld was in 1854 afbetaald, zodat in April werd besloten over te gaan tot de buitengewone herstellingswerken binnen de kerk en vernieuwing der altaren (2100 Fr.). Naast de vernieuwing van het mooiste Misornament (1000 Fr.) en de aankoop van vier geplatineerde lantaarnen (450 Fr.), werd in 1856 een som van 1500 Fr. uitgeschreven voor twee biechtstoelen, waarvan het plan en de uitwerking de namen dragen van Karel en Benediktus de Kock, van Schendelbeke-bij-Geraardsbergen. Deze biechtstoelen werden, ter vervanging van de oude, geplaatst, op 20 April 1858, naast de twee kleine altaars, samen met muurbeschotten, vanaf de genoemde biechtstoelen tot bij de altaren (400 Fr.).

De aankoop van een harmonium in 1860 (460 Fr.), werd gevolgd van de aankoop van een grote klok, wegende 1760 Kgr. (8200 Fr.), in 1861, van een wit kasuifel (500 Fr.) in 1862, en nogmaals van twee biechtstoelen in 1863 (2400 Fr.), om in 1864 over te gaan tot de nodige herstellingswerken aan de muur van het voorhof en de tuin van de pastorij (1200 Fr.) en de hekkens van het kerkhof (940 Fr.).

In 1865 werden 9 schilderijen in het koor verdoekt en vernieuwd (1150 Fr.), wyl in 1868 een baarkleed en antependium werden aangekocht (953,27 Fr.), evenals de kruisweg, die uit de brand-

(73) An pastor est prodigus aut avarus? negative, species tamen avaritiae (Dek. Bez. 1858).

(74) Op 9 Juni 1850 kregen de 4 klokluiders van de pastoor hun ontslag, daar zij «bij de begraving van de arme lieden te dikwijls onbetamelijk en onvoldoende luiden» (dit spijs de vermaning van April 1849) en werden andere benoemd.

ramp werd gered; 'geschilderd door Jos. Meganck van Aalst (1500 Fr.) (75).

Een grote onherstelbare ramp teisterde de parochie op 9 Februari 1869 wanneer de kerk afbrandde, ten gevolge van bliksem-inslag op de toren. Weinig (76) werd uit de brandende kerk gered, gezien pastoor Verschelden verklaarde dat de brand niet zou voortwoeden. Helaas ook de brandweer van Aalst bleek onmachtig, niet het minst bij gebrek aan water.

Tijdelijk — gedurende een drietal maanden — werd de H. Mis opgedragen in de gemeenteschool (77). Inmiddels werd een voorlopige houten kerk opgetimmerd, waarin de geplande H. Missie doorging (78).

Na beraadslaging en onderzoek, werd besloten de puinen van de oude kerk af te breken en door een nieuwe te vervangen. Het plan werd opgemaakt door de jonge architect Ferdinand de Noyette (79), van Gent, en werd door de gemeenteraad goedgekeurd op 27 April 1869. Een Koninklijk Besluit van 30 November 1869 bekrachtigde deze goedkeuring.

Het bestek beliep tot 141.750 Fr. (80). De opbouw werd bij openbare aanbesteding toegewezen aan H. Michiels van Aalst voor 154.750 Fr., die tevens instond voor het opruimen van het puin. Met de afbraak werd een aanvang gemaakt op 19 Decemeber 1859; het steken van de grachten der fundering begon op 18 Januari 1870 en op 8 Februari legden pastoor en burgemeester de eerste steen.

(75) Op 14 November 1868 vond op het dorp een gebeurtenis plaats, die voor de latere ontwikkeling van uitzonderlijk belang zou blijken, nl. de inhuldiging van het spoor Denderleeuw-Kortrijk, met een halt te Haaltert. Bij deze plechtigheid was ook de muziekmaatschappij van Haaltert, **de Verenigde Vrienden**, van de partij, samen met een talrijk publiek van de gemeente en het omliggende.

De moderne tijd deed verder zijn intrede met « de onderaardse riolen in het behuise gedeelte, langsheen den steenweg van Aalst naar Geeraardsbergen » en het plaatsen van lantaarnen « in den dorpskring ». — Tot voor enkele jaren herinnerde hieraan, de gekende herberg in de nabijheid van het gemeentehuis, « de Groene Lantaarn ».

(76) Uit de brand werd slechts gered: de kruisweg, een biechtstoel, de kornuniebanc, de liturgische gewaden, evenals het kruisbeeld van de Kalvarie. — De Maatschappij voor Algemene Verzekeringen te Brussel betaalde 37.617,40 Fr.

(77) Rek. Joz. Muylaert: « gewerkt in de gemeenteschool, aan het afbreken van den outaer, het toezetten der scheimuur, en reparatiën aan de houten kerk... 32,25 Fr. » (12.5.1869).

(78) De opbouw van deze houten kerk kostte ongeveer 4500 Fr. — « geleverd aan de slapers in de haute kerk: 6 ellen voor bedezak à 8 st. de elle 4,36 Fr.; 6 ellen voor 2 lakens à 10 st. de elle 5,45 Fr.; nog 3 ellen voor lakens à 10 st. de elle 2,72 Fr. » (K. Rek. 14 Jan. 1870); « 1 sage voor de slapers in de kerk 6,50 Fr. » (K. Rek. 28 Jan. 1870).

(79) De architect overleed voor de afbouw van de kerk; het werk werd voortgezet onder toezicht van Modest de Noyette, zwager van Ferdinand.

(80) De kerk kon tussen komen voor een som van ong. 10.000 Fr. + 2000 Fr.; de gemeente voor 33.492,60 Fr. + 5750 Fr. en ging hiertoe een lening aan bij het Gemeentekrediet. Het overige werd gedragen door Staat en Provincie. — De kerkfabriek werd gemachtigd, op 22.11.1873 een lening aan te gaan tegen 4 %, terugbetaalbaar in 36 jaar, vanaf 1874, tegen 500 Fr. 's jaars.

Bij de sluiting van de H. Missie werd door Z.E.H. C. de Blicck, pastoor-deken van Aalst, de grote steen, achter het hoogaltaar, plechtig gewijd.

Op 23 September 1872 werd de kerk, met luisterrijke plechtigheden, door Mgr Bracq, bisschop van Gent, geconsacreerd.

Het grote werk van de heropbouw voltooid, nam de pastoor in 1873 wegens ziekte ontslag en ging op rust naar Ronse, alwaar hij overleed in 1878. Als afscheidsgeschenk schonk hij aan de kerk het hoofdaltaar, zonder het retabel (2700 Fr.).

Als onderpastoors hadden naast deze pastoor gestaan **Felix Clerbaut**, ° Zandbergen, die in 1852 werd opgevolgd door **Isidoor Lecler**, ° Gent, op zijn beurt in 1858 vervangen door **Arseen van Wassenhove**, ° Aigem, die hier meehielp bij de heropbouw van de kerk en te Haaltert bleef tot 1872, wanneer hij werd vervangen door **Petrus van Wambeke**, ° Gent.

DESIDERIUS VAN GANSBEKE, ° S.-Maria-Oudenhove 1827, kreeg als opvolger van pastoor Verschelden, op 7 Augustus 1873, de zware taak in te staan voor een aangepaste meubelering in de neo-gotische kerk. De grootste moeilijkheden stonden hem evenwel te wachten ter oorzaak van de plaatselijke politieke toestand. Sinds 1864 was Gustaaf van Meldert, voorheen gemeentesekretaris alhier, vertegenwoordiger van de «liberale gedachte», als overwinnaar uit de verkiezingsstrijd gekomen en tot burgemeester aangesteld. Door een van zijn aanhangers (81) wordt de pastoor ons voorgesteld als «een heilig man»,... die zich verzet tegen de vrijheidsgedachte, wil dat de mensen bukken voor het geloof en «den domper zet op» de moderne vooruitgang. In deze, door de politieke strijd verscheurde gemeente, waarin de liberalen (82) een onbevochten meerderheid behielden tot 1879, wanneer de katholieken onder de leiding van de jonge advocaat Lodewijk de Sadeleer (83) het pleit wonnen met één stem meerderheid en sindsdien die meerderheid ook zouden bewaren, moest Van Gansbeke het parochiaal

(81) Victorien VAN DE WEGHE: **Het Leven Door**.

(82) Voor Haaltert gaat het om kerkelijk liberalen, zoals blijkt uit de gedichten van voorn. Victorien van de Weghe, ° Haaltert 9.1.1834, tevens romantisch Vlaamsgezind, vrijheidslievend en zelfs sociaal voelend. De dichter bezingt de lof van taal en volk en getuigt voor de liberale antiklerikale geest. Had, als beroepsmilitair, zijn verblijf te Brussel. Vanaf 1868 vertaalde luitenant Van de Weghe, samen met luitenant Van Acker, de reglementen en verordeningen van het leger.

(83) Het was nog ten tijde van het «gekend» stemmen. Op de wijk Boekent nam zekere Piet X. een stembriefje van de liberalen; de katholieken beloofden hem zijn huis, zo hij voor hen stemde. Zijn zieke zuster, wonend in de Kattestraat, had een stembriefje van de katholieken. Vooraleer naar de stemming te gaan, bezocht hij, vergezeld van liberale vrienden, zijn zuster, waar hij het briefje in het geheim omruilde. Op het laatste ogenblik, wist hij zijn «bewakers» te verschalken, wipte de poort van Karel Redant, naast de herberg «Het Kanton» (waar het stembureau was), binnen en vergezeld van leden van de andere partij, bracht hij zijn stem uit voor de katholieke lijst. Deze laatste bekam de meerderheid met één stem op de lijst van burg. van Meldert.

leven uitbouwen en de nieuwe kerk bemeubelen. Ten volle heeft hij zich aan die taak gewijd, die nog werd verzwaard door de opbouw van een katholieke school in 1879 (84).

In 1874 werd het altaar van O. L. Vrouw gebeeldhouwd door K. Lippens evenals het beeld — en trouwens al de kerkmeubelen —, opgericht, dank zij de vrijgevigheid van de juffrouwen Marie en Delphine Schouppe (4150 Fr.); het altaar en beeld van de H. Laurentius was een gift van Constantinus en Angeline de Sadeleer (4150 Fr.).

In de loop van datzelfde jaar schonk burgemeester Gustaaf van Meldert twee geschilderde koorvensters (3200 Fr.), uitgevoerd, evenals de overige van latere datum, door de firma Van Crombrughe te Gent. De doopvont, uit het atelier K. Lippens, is een gift van Frans Hunninck, winkelier op het Dorp (500 Fr.), terwijl de ijzeren afsluiting er omheen werd uitgevoerd door Jacobs van Ninove (950 Fr.) en ten dele betaald door Jozef van den Steen, Ede.

In 1875 kreeg de parochie, dank zij de opbrengst van een omhaling onder de parochianen (12.400 Fr.), haar drie prachtige klokken, gegoten te Leuven in de gieterij van Severien van Aerschodt. Op 25 Februari 1878 was de klokgieter volledig afbetaald.

De grootste klok woog 1899 Kgr en had een diameter van 1,43 m. De versiering bestond uit guirlanden aan de hals van de klok, waartussen apostelbeeldjes in bas-relief, verder een Kruisbeeldje en een Madonna. Deze klok, toegewijd aan O.L. Vrouw, droeg als opschrift:

B.M.V. (= O.L.Vr.)

Veteribus incendio combustis pulchrior.

Patrinus : O.H.G. van Meldert.

Matrina : Angelina de Saedeleer.

Pastor : D. van Gansbeke.

me fudit Lovanai Severinus van Aerschodt 1875.

De tweede klok, toegewijd aan de H. Laurentius, woog 1194 Kgr en droeg als opschrift:

- (84) De scherpe tegenstelling tussen de twee politieke partijen leidde soms tot betreurenswaardige voorvallen. Zo werd het huis van de gemeentesekretaris Reynaert (lib.) met drek ingesmeerd. Door wie? «Peéinne» (= vrouw van de Peeënbrander), echtgenote Amedée Allemand werd hiervan beschuldigd. De katholieken (Felix Lauwereys, vader van Charles, Benoit van Landuyt, vader van Jozef) brachten de beschuldigde in het geheim bij Benoit Roelants, Ekent, dd. Burgemeester, waar zij werd opgesloten in een verzegelde kamer. Dezelfde nacht werd het huis opnieuw besmeerd. Een proces volgde, waarbij de katholieken — het was onder het liberaal bestuur 79-83 — werden veroordeeld, ... omdat zij de kamer onwettelijk hadden verzegeld! — Het proces kostte aan A. Allemand meer dan 30.000 Fr. — De overlevering wil dat de schuldigen allen schielijk overleden, zonder de laatste HH. Sacramenten. Ook binnen de kerkmuren werden de plaatselijke liberale mandatarissen niet immer ontzien. Zo dheer van Meldert, die een plaats had vooraan in de kerk, moest de vernedering ondergaan dat bij zijn niet-herkiezing als burgemeester, de suisse met zijn pijl de hoed van de kommuniebank wipte.

Laurentius

Veteribus incendio combustis pulchriores.

Patrinus : J.B. van Londersele.

Matrina : Delphine Schouppe.

Pastor : D. van Gansbeke

me fudit Lovanii Severinus van Aerschodt 1875.

De kleine klok, die de naam droeg van de patroon van de parochie de H. Gaugericus, woog 934 Kgr en had als opschrift :

Gaugericus

Concurente voto de Haeltert, rursum voco.

Patrinus : Jacobus de Sadeleer.

Matrina : Joa Petronella Nicolas.

Pastor : D. van Gansbeke.

me fudit Lovanai Severinus van Aerschodt 1875.

Datzelfde jaar schonken Jacques de Sadeleer en J.Bapt. van Londersele, ieder een biechtstoel, plan en uitvoering van K. Lippens, (2400 Fr.) en liet de pastoor, samen met juffr. Delphine Schouppe, een geschilderd koorvenster plaatsen (1600 Fr.).

Het volgend jaar kwam de kommuniebank, geschenk van mulder Livien de Graeve (1000 Fr.) en juffrouw Delphine Schouppe (900 Fr.), aan de beurt, samen met de sakristiekasten (1700 Fr.) en kleine giften (85).

Begin 1877 werd de predikstoel, eveneens vervaardigd in de werkplaatsen K. Lippens te Ledeberg, geplaatst (86); en einde van dat jaar, op 29 Oktober 1877, werd het orgel, aanbesteed op 1 Mei 1875, vervaardigd door de firma Vereecken van Gijzegem, plechtig ingehuldigd (14.000 Fr.). De voorkant met de buitenversiering, naar ontwerp van Modest de Noyette, werd voor 7000 Fr. uitgevoerd door K. Lippens. Dit was een gift van de parochianen (87).

Nog vóór de aanvang van de schoolstrijd, die alle krachten op dit terrein samenbundelde, liet de pastoor het retabel van het hoogaltaar vervaardigen (6000 Fr.), waarvan de helft werd betaald door de pas-

(85) Het H. Hartbeeld, werk van de Firma van Rusbroek, beeldhouwer te Gent (200 Fr.), werd geschonken door notaris Petrus Arents; het beeld van O.L. Vrouw en van de H. Aloysius waren giften van de parochianen; het beeld van de H. Jozef, gift van Theresia Ferdinanda Cosijns, echtg' de Sadeleer; terwijl de wijwatervaten, giften waren van Frans van Varenbergh, « suisse » en van een onbekende.

(86) De predikstoel werd geschonken door Dr Arents (× Petronella Nicolas) 2000 Fr., Wwe Charles Arents, geb. Christine Meuleman 2000 Fr., Edw. de Troch, geneesheer te Haaltert (× Marie van den Hole, die in 1878 de ijzeren afsluiting omheen de preekstoel schonk) 2000 Fr., Edw. van den Herreweghe, apoteker te Aalst (× Angeline van der Maeren) 1000 Fr., Juffr. van der Maeren, groot-juffer van het begijnhof te Aalst, 1000 Fr.

(87) Reeds vanaf 1872 werden met dat doel omhalingen gedaan in de kerk onder de Zondagmissen, waarbij de pastoor opmerkte dat « alle brave inwoners dezer gemeente hierin vergelden, uitgezonderd Mr de Burgemeester en zijnen aanhang ».

toor en de andere helft door de kerkfabriek. De sluiting van de H. Missie bood de gelegenheid tot de wijding van een Missiekruis op 11 Mei 1879.

Gedurende een paar jaren gaat de belangstelling van de katholieke bevolking naar de oprichting van de vrije katholieke scholen, welke reeds in December 1879 door de deken van Aalst werden ingewijd. De edelmoedigheid van de parochianen kende als het ware geen grenzen (88). Naast de vrije school, opgericht langs de Brulstraat, werd in Juli 1881 een aanvang gemaakt met de opbouw van het klooster, dat in 1882 was voltrokken en een tehuis bood aan vier religieusen van de orde van de H. Franciscus te Opbrakel, die een grote invloed op de geestelijke ontwikkeling, vooral van de meisjes, zullen uitoefenen.

Het laatste groot werk van deze ijverige pastoor was de bestelling van de Kalvarieberg en van het koorgestoelte, op 8 December 1881 (89). Slechts 55 jaar oud, overleed pastoor Van Gansbeke, op 30 Oktober 1882. In alle omstandigheden had hij mogen steunen op de toegewijde medewerking van zijn onderpastoor, **Petrus van Wambeke**. Zodat de gedachtenis van deze beide mannen nog gedurende tientallen jaren in ere bleef bij de parochianen van Haaltert.

EUGEN DE PESSEMIER, ° Oudenaarde 13 Januari 1832, achtereenvolgens: subregent aan het kollege te Geraardsbergen 1855, onderpastoor te Steendorp 1858, te Moerzeke 1861 en te Zomergem 1868, pastoor op de Klinge 1879 en benoemd te Haaltert op 8 November 1882. Het was een pastoor van zijn tijd en voor zijn tijd. Onze tijd zou hem als een eigenaardige pastoor van ten lande aanzien, al paste hij nog zo wonderwel in de levensgewoonten van vóór de Eerste Wereldoorlog. Guitig en rondborstig van aard, zodat hij aan eenieder de waarheid — ook de harde — mocht zeggen, tevens vrijgevig tegenover de armen. Deze pastoor stelde in de praktijk wat menig jubelschrift, bij de inhaling van een nieuwe pastoor, als ideaal voorstelt: « op de preekstoel kort en goed, in de biechtstoel zacht en zoet, voor 'n korte Mis zijn wij gewis » (90). Spottend joviaal kon hij best met zijn parochianen over de baan, ook wanneer hij reeds oud was geworden en het roer van de parochie praktisch in handen liet van zijn onderpastoors.

Hij voltooide wat zijn voorganger had aangevangen. In December 1882 werden de twee nieuwe koorgestoelten geplaatst (5113 Fr.) en in de volgende jaren zal hij de verfraaiing van de kerk voortzetten.

(88) Als voornaamste weldoeners worden vermeld: o.m. Juffr. Delphine Schouppe, Mr Constant de Sadeleer, Hr Louis van Varenbergh.

(89) Aangekocht dank zij een gift van Marie de Wolf, echtg^e Kamiel Dierickx (3000 Fr.). Het ontbrekende werd door de kerkfabriek bijgelegd.

(90) Als anekdote ter illustratie van de spoed waarmee hij de H. Mis opdroeg en dit ook van zijn onderpastoors verlangde: bij de aankomst van onderpastoor Ronsse maakte hij hem dit wijs door de woorden: het was is te duur, vergeet dat niet! — Wat de « haast » betreft moest hij het evenwel toch afleggen tegen de oud-missionaris Arents.

Advokaat Lodewijk de Sadeleer (91), ter uitvoering van het legaat van zijn overleden vader Constant, schonk aan de kerk twee geschilderde koorvensters (2600 Fr.). terwijl in de loop van hetzelfde jaar 1883 de aankoop volgde van allerlei kleinere benodigdheden en verfraaiingsvoorwerpen (92). De twee roosvensters van de kruisbeuk, met beeltenis van Jezus en Maria, werden in 1884 geschonken door de We Charles de Troyer, geb. Philothea Cochez en haar dochter Florine (3000 Fr.). In 1885 schonk juffr. Mathilde Arents de twee laatste koorvensters (3000 Fr.). Het volgend jaar werd de kleine zitting voor de kerkmeesters geplaatst in het O.L. Vrouwkoor, en in 1896 verplaatst rechts van de predikstoel, geschonken door de kinderen De Loose, van het stampkot (800 Fr.). De venster van het O.L. Vrouwkoor, voorstellend O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen en de H. Agnes, is een geschenk van juffr. Delphine Schouppe (750 Fr.).

In 1887 liet de pastoor boven zijn biechtstoel in de kruisbeuk drie vensters in grizaille plaatsen (1000 Fr.). De andere volgden in de eerst volgende jaren (93).

Inmiddels waren naast de kleinere lasten, als een paar inbraken in de kerk (94), de zorgen van de pastoor gericht op de bouw van

-
- (91) Geboren te Haaltert 6 Okt. 1852, advokaat bij het Hof van Beroep, speelde een vooraanstaande rol in het politiek leven als vertegenwoordiger van de katholieke partij, eerst als prov. raadslid van O.-Vlaanderen, later als lid en voorzitter van de kamer van volksvertegenwoordigers, senator, minister van state; om zijn verdienstelijk werk voor het land in de Verenigde Staten van Amerika gedurende de oorlog 1914-18, werd hij na de oorlog in de adelstand verheven, met de rang van baron. Overleed te Brussel, 6 Mei 1924.
- (92) Een gotisch vergulde monstrans, in ruil voor een oude zilveren, vervaardigd door August de Canter-Cardon, Gent (1300 Fr.); een gotisch zilveren ciborie (650 Fr.); een gotische godslamp in koper, gift van juffr. Delphine Schouppe (200 Fr.); zes gotische kandelaren voor het hoogaltaar + 2 voor de misdienaars + 6 voor de zijaltaren, van de firma Bressers; gotisch wierookvat met schelp; 40 koperen confrerielantaarnen (215 Fr.); twee gotische konsollen voor het beeld van het H. Hart en van O.L.Vr. (80 Fr.); twee gotische piëdestallen voor de misdienaarskandelaars (75 Fr.); gotische kanonborden (32 Fr.); 22 gotische kroonkandelaars voor de verlichting van de kerk (660 Fr.); 3 nieuwe kasuifels, twee witte en een purpere (219 Fr.). Dit alles in 1883. In 1884 twee zwarte kasuifels (90 Fr.). In 1885 een vergulde gotische kelk, geschonken door de pastoor.
- (93) In 1888 werd één venster geschonken door juffr. Rosalie de Sadeleer, wonende op het begijnhof te Aalst (335 Fr.); drie door de familie Jozef Copens-Van Sande bij de eremis van hun zoon Philemon (1000 Fr.); in Juni 1895 een venster, gift van Delphine en Jozef van den Steen (335 Fr.); in 1898 een venster, gift van Rosalie en Amelie Peirlinck; in 1899 drie vensters, respectievelijk geschonken door juffr. Victorine de Gendt (350 Fr.), de gebroeders Domien van Houck, pastoor te Moorsel en Gustaaf van Houck, pastoor te Roborst (350 Fr.) en Jozef de Backer (350 Fr.); in Juli 1904 schonk de W^r Frederik de Sadeleer 2 vensters (675 Fr.). Blijkbaar waren de meeste vensters reeds in grizaille, zodat de pastoor het voorbeeld gaf en twee vensters schonk op het tweede verdiep (600 Fr.), en nog twee in 1909 (600 Fr.).
- (94) In de nacht van 5 op 6 Dec. 1887 werd, langs de ondersakristie, ingebroken. De dieven oogstten slechts een magere buit: een kader met 25 koperen verzilverde kruisjes van de overleden kongreganisten, een

een wezenhuis en een gasthuis voor de ouden van dagen. Het plan werd opgemaakt door architect Jules Goethals, van Aalst en het bestek beliep ongeveer 40.000 Fr. De eerste steen werd gelegd op 15 Oktober 1889. Een milde gift van 13.000 Fr. van Juffr. Bernardine en Rosalie de Sadeleer, d. Jozef, verdient een bijzondere vermelding. Het S. Jozefsgesticht klaar, werd in 1892 een aanvang gemaakt met de opbouw van de boerderij. Gedurende het verloop 1893 kreeg de vrije school een verdieping (o. 6000 Fr.). De kapel van het klooster werd gewijd op 30 Maart 1897. De pastoor schreef in het « Liber memorialis » dat de onkosten ongeveer 100.000 Fr. beliepen.

Ging de voornaamste belangstelling, en tevens de uitgaven, gedurende een vijftal jaren naar caritatieve doeleinden, vanaf 1894 (95) werden de werken ter verbetering en versiering voortgezet. Een plankenvloer werd gelegd boven het geplafonneerde gewelf van de midden- en kruisbeuk, evenals van het koor (o. 2000 Fr.) en datzelfde jaar schonken de kinderen van Jaak de Sadeleer een geschilderd venster voor het S. Laurentiuskoor, voorstellende de H. Jozef en de H. Gorik (750 Fr.).

Op 25 Augustus 1895 werd het triomfkruis, werk van de Gentenaar J. Niclaus, gift van de pastoor en van een parochiane (200 Fr.), opgehangen.

Tot nog toe was de kerk niet geschilderd. Dit uiterst moeilijk werk werd uitgevoerd van Mei 1896 tot einde Januari 1897 door Remi Goethals van Gent (4000 Fr.). De nodige herstellingswerken, die hiermee gepaard gingen, kostten ongeveer 4000 Fr. In de loop van datzelfde jaar werden nog drie nieuwe koorzetels aangekocht, evenals twee gepolierde wijwatervaten voor de zijingangen van de kerk; tevens werd de kruisweg vernieuwd.

In 1897 plaatste Remi Baeten, smid te Haaltert, de smeedijzeren afsluiting naast de ingang van de kerk (493 Fr.); de tweede aan de overzijde in 1901 (500 Fr.).

De eeuwwisseling ging gepaard met de schenking van verscheidene beelden (96) en het herstel van het groot venster uit de kerk-

verzilverde koperen kroon van het beeld van de H. Anna en de schalen van kerk en armen met ongeveer 20 Fr. — Een nieuwe poging tot inbraak, in de nacht van Kermiszonag op -maandag 1890, bracht de dieven niet verder dan tot in de sakristie.

(95) In 1893 liet de pastoor het beste ornament vernieuwen.

(96) Buiten herstellingswerken aan de oude reliekkasten van S. Gorik en S. Laurentius en van de oude zilveren kronen van O.L.Vr. en het Kind Jezus in 1897, werden verscheidene beelden aangekocht: o.m. dit van de H. Aldegundis (85 Fr.), het Missiekruis (werk van Matthias Zens) in 1898, de beelden van het H. Hart van Jezus en Maria, gift van de kinderen Benoit van den Bruete (800 Fr.), twee plaasteren beelden (werk van Hofmann) van de H. Gaugericus en de H. Laurentius, gift van juffr. Vict. de Gendt (400 Fr.); in 1901 een Piëta, geschonken door de W^r Fans Reynaert, gewezen sekretaris, een H. Familie, gift van Jan Lauwereys-Coppens, een beeld van de H. Antonius, geschonken door de W^r Coppens-Meganck. — In 1898 schonk de W^r Charles de Troyer en dochter Florine een zilver-verguldde monstans (400 Fr.).

toren, dat in het voorjaar 1899 ten gevolge van de stormwind groten-deels was vernield.

De vloed van schenkingen zou nog slechts enkele jaren duren : in Oktober 1901 schonk juffr. Victorine de Gendt een derde biecht-stoel (820 Fr.); in 1905 werd boven de doopvont een geschilderd ven-ster geplaatst, uit het werkhuis van Achiel Ysabie, te Gent, gift van Philémon van Londerzele-Buckens (800 Fr.) en, het volgend jaar, aan de overzijde een venster in brandglas, voorstellend de martelie van de H. Laurentius, geschonken door de kinderen van Benoit van den Bruelle.

Inmiddels liet de pastoor in 1902 de huizen bouwen voor de onder-pastors (27.653 Fr.) en werd op de wijk Brul een kapel opgericht ter ere van de H. Jozef en geschonken door de bewoners van de wijk.

Op 8 Mei 1904 werd de vrije bewaarschool ten Ekent ingewijd (8000 Fr. + 1145 Fr. voor de grond), terwijl in 1905 nieuwe klassen werden bijgebouwd voor de lagere school voor meisjes (12.000 Fr.).

De opgesomde aktiviteit van de pastoor wijst vooral op materiële zorgen, zijn kommer op caritatief gebied, zijn zorg om de opvoeding van de jeugd; maar ook het louter geestelijk welzijn van zijn paro-chianen ging de pastoor ter harte. Zonder te wijzen op de H. Missies, die regelmatig werden gehouden, werd in 1898 de Broederschap van de wekelijkse Kruisweg opgericht en begin 1903 de Broederschap van het Allerheiligste Hart van Jezus.

In 1906, werd de kleine klok, in 1905 gebarsten, hergoten, met de opbrengst van de omhaling (876,40 Fr.) ter gelegenheid van het vijf-tigjarig priesterjubileum van de pastoor. Deze klok draagt als op-schrift :

Gaugericus

« Peter : Jacobus de Sadeleer.

Meter : Joa Petronella Nicolas.

Eug. de Pessemier Pastoor

Door De paroChianen Van haeLtert aLLeen gansCh herstelLD
(= 1906).

De pastoor, die voor vooruitgang was, liet in 1907 de petroleum-verlichting vervangen door acetylène licht (o. 1300 Fr.).

Als een laatste gift, vóór de oorlog 1914-18, vermelden wij in 1912 een gift van de familie Benoit van den Bruelle, nl. twee rijk gebor-duurde vanen van het H. Hart en van het H. Sacrament (1600 Fr.).

De pastoor was oud geworden. De laatste jaren van zijn leven had hij de leiding van de parochie overgelaten aan zijn onderpas-tors. Als zijn helpers in het parochiewerk noemen wij : na de overplaatsing van Petrus van Wambeke als pastoor naar Moortsele op 27 November 1889, werd deze vervangen door **Leo Emmanuel Dutry**, ° Gent, die in 1892 onderpastoor werd te Deinze. Zijn opvol-ger was de gewezen-onderpastoor van Nokere, **Frans Souffriau**, ° Outer, die vijf jaar later onderpastoor werd te Geraardsbergen. Deze werd opgevolgd door **Jozef Geerts**, ° Onkerzele, voorheen on-

derpastoor te Laarne en in 1900 tot pastoor te Orroir bevorderd. Na hem kwamen hier **Constant de Smet**, ° Vurste, die in 1904 onderpastoor werd te Ronse-S.Hermes. Op 27 Augustus 1901 werd een tweede onderpastoor benoemd: **Octaaf van Herrewegen**, ° Schaarbeek, leraar aan het S. Jozefsgesticht te Sint-Niklaas (Waas) en op 24 Okt. 1904 onderpastoor benoemd te Laarne. **Frans Pauwels**, ° S.-Gillis-Waas, onderpastoor te Nukerke, was te Haaltert van 1904 tot 1911, wanneer hij pastoor werd te Waterland-Oudeman. **Prosper Ronsse**, ° Eine 1874, subregent aan de bisschoppelijke normaal-school te S.-Niklaas 1899, onderpastoor te Oost-Eeklo 1901, was van 18 Oktober 1904 tot 14 Oktober 1924 onderpastoor te Haaltert, wanneer hij pastoor werd te Oombergen, in 1929 te Leeuwergem en in 1933 te Scheldewindeke († 1947). **Alfons Huybrecht**, ° Gent, onderpastoor te Gent-S. Martinus, stond hier als onderpastoor van 1911 tot 1924, wanneer hij pastoor werd te Bambrugge, later te Serskamp.

De pastoor, door jong en oud bemind, overleed bij het einde van de Eerste Wereldoorlog, op 2 Nov. 1918.

AUGUST VAN DER MYNSBRUGGE, ° Overboelare 20 Juni 1861, werd na gedurende drie jaar soldaat te zijn geweest, priester gewijd in 1888, was achtereenvolgens leraar aan het kollege te Oudenaarde, onderpastoor te Asper en te Eeklo, van 1910 tot 1918 pastoor te Gent-S. Coleta en werd op 11 November 1918 pastoor benoemd te Haaltert. Gedurende 25 jaar wijdde hij zich toe aan het geestelijk welzijn van de parochianen en zou slechts op rust gaan wanneer hij, omwille van ziekte, oordeelde zijn taak niet ten volle meer te kunnen vervullen, op 14 Juli 1943 († Haaltert, 23 Jan. 1951).

Deze pastoor was een godvruchtig priester, stichtend door zijn voorbeeld, ijverig en stipt in dienst van de kerk, goed en trouw bij ziekenbezoek, mild bij werkelijke nood, maar steeds wantrouwend, zodat hij de naam had — in tegenstelling met zijn onmiddellijke voorganger — niet vrijgevig te zijn. In zijn omgang met de mensen wat hoekig, streng, ja «soms hard». Uit zijn legerdienst had hij een militair voorkomen bewaard, wat veelal ontstemde. Was integenstelling met pastoor De Pessemier: traag bij het H. Misoffer, predikte lang... en maakte zich nu en dan wel eens erg boos.

Een gedeelte van zijn aanvankelijke mislukking in de parochie, volgde uit het feit dat hij zich volledig wenste afzijdig te houden van de dorpspolitiek, wat hem steeds door de aan het bewind zijnde katholieke partij werd ten kwade geduid, zo werd hij niet slechts van sympathie voor de tegenpartij verdacht, maar zelfs beschuldigd, zodat men het virus van het liberalisme in zijn familieboom meende te moeten vaststellen. Die tegenstelling heeft hij nooit volledig weten weg te cijferen, althans bij de oudere politiciers, al bracht de tijd hierin wel enige mildering.

De pastoor was van mening dat het werk van de priester op de eerste plaats in de kerk was. De zorg om de kerk en het parochieleven drukte dan ook haar stempel op heel zijn werk en zijn leven.

Hij wou meeleven en doen meeleven, ook al mocht hij hierin niet immer lukken, zowel omwille van zijn « gestrengheid » als ten gevolge van het onbegrip bij velen (97).

De nadelige gevolgen van de oorlog herstellen was de eerste bekommerning van de pastoor. Herdenken, maar vooral herstellen. Ter herdenking werden op 20 Mei twee gedenkstenen ingemetseld achteraan in de kerk, ter nagedachtenis van de 25 gesneuvelde, de 9 opgeëisten en de éne doodgeschotene (omhaling 1175,12 Fr.). Herstellen werd betracht door de H. Missie van 20 tot 30 September 1919. Bij deze gelegenheid schonken Hr en Mw Ben. van den Bruelle-vander Schueren het orieluik van O.L. Vrouw van Bijstand (750 Fr.).

Eerst zou hij de kerk voorzien van nieuwe ornamenten (98).

Een grondige opfrissing van de kerk volgde in 1920 (1350 Fr.) en in 1921 werden vier elektriske lusters opgehangen in het hoogkoor: twee, een gift van burgemeester Karel Lauwereys-Bettens (1466,40 Fr.), twee andere, een gift van Hr Gustaaf Coppens-de Sadeleer (1530,10 Fr.). De aankoop van 450 nieuwe stoelen volgde in 1923, evenals een kleiner beeld van het H. Hart (700 Fr.), terwijl juffr. Victorine van den Bruelle in 1926 de kransen rond het beeld van het H. Hart en van O.L. Vrouw (5648,30 Fr.) schonk en de pastoor het beeld van de H. Theresia van Lisieux aankocht (298 Fr.).

In Oktober 1924 kreeg de nieuwe onderpastoor opdracht een Communiebond ter ere van het H. Hart in te richten voor de mannen.

De pastoor oordeelde dat de parochie ook een parochiehuis nodig had. Daartoe werd op 24 Februari 1930 een gedeelte van de hofstede van wijlen Mathilde Arents (akt 10.3.1930) aangekocht voor de prijs van 60.000 Fr. en tot kring en zaal heringericht (99). De steun van de bezittende klas was hierbij zeer gering, maar de pastoor zette gelukkiglijk door!

In 1931 liet de pastoor grondige herstellingswerken uitvoeren aan de torenspits; in 1935 werd een vierde biechtstoel, vervaardigd door de gebroeders Van Impe (3400 Fr.), evenals de elektriske verlich-

(97) De figuur van pastoor Van der Mynsbrugge vond ik niet slecht getekend. in het werk van Marsel HUNNINCK, **Haven zonder Baken**, blz. 154. Brussel, 1943. « Rond de kerk, wonen in ons dorp de meest-welstellende mensen. « De deftigste » zegt men bij ons. Niet altijd is dat woord echter in zijn eigenlijke beteekenis op te vatten! In ieder geval, daar woont de « élite ». En midden die « élite »: onze pastoor! Hij is ruw en oud en zijn geburen schimpen op hem, omdat hij hun wijn niet wil komen proeven. De arme mensen zwijgen van hem, maar allen, rijk en arm, jong en oud, zijn eenstemmig akkoord op één punt: « Onze pastoor is een botterik! » — Ongeweten, echter ongezien en mild, helpt hij de mensen die het noodig hebben. Maar die zwijgen dan. Moeten zwijgen... ».

(98) In 1920 een volledig stel rood (1060 Fr.), groen (460 Fr.), een purpere kasuifel (205 Fr.); in 1922 een zwart ornament en baarkleed, geschonken door de W^v van Londerzele-van de Perre (3150 Fr.); in 1929 volgde de herstelling van het wit ornament door de Zrs van het Crombeen (10.152,70 Fr.).

(99) Als bijzondere schenkers staan vermeld: Mr Leon Cosijns van Meerbeke, vrederechter E. Baeten van Herzele, juffr. Bovijn van Eeklo, ieder met 5000 Fr.; Mgr de bisschop met 15.000 Fr.; verder omhalingen bij de parochianen door de onderpastoors.

ting omheen het beeld op het O.L. Vrouwaltaar (2500 Fr.), betaald door juffr. Vict. de Gendt.

Het gouden jubelfeest van de pastoor, op 10 Juli 1938, was voor vele parochianen een gelegenheid om uiting te geven aan hun dankbaarheid tegenover de zielenherder, die het beste van zijn leven geofferd had voor het welzijn zijner parochie. Gezien de pastoor elk persoonlijk geschenk weigerde, werd de omgehaalde som 22.115,10 Fr. aangewend tot modernisering van de elektrische verlichting in de kerk (15.751,40 Fr.) en het plaatsen van luidsprekers (6.096 Fr.). Bij deze viering waren de straten omheen de kerk, evenals de kerk zelf, vooral dank zij de zorgen van onderpastoor Claus, prachtig versierd. De pastoor zelf schonk, ter herinnering aan deze heugelijke dag, aan de kerk een prachtig gouden ornament (13.000 Fr.).

Op 8 September 1939 werd de nieuwe wijksschool ten Ede ingewijd.

Minder gelukkig was het jaar 1940, wanneer grote stormschade aan het dak en aan de vensters werd aangericht. En verder de oorlogsmiserie...

Vooraf, naast een zware ziekte die deze ijzersterke man, met soldaten allures, doormaakte, trof hem diep het weghalen van de mooie klokken op 6 Juli 1943. Op 14 Juli volgde zijn ontslag.

Bij zijn taak werd pastoor Van de Mynsbrugge terzijde gestaan door voornoemde onderpastoors Ronsse en Huybrecht. Deze laatste, onder inkoop van de pastoor, deed omstreeks 1920 een poging om op de parochie het patronaat in te voeren, in de gebouwen van de latere S. Annabakkerij, die evenwel niet centraal genoeg gelegen waren. De eerste hield het bij een zeer bloeiende Zondagsschool voor meisjes, Op 22 Januari 1924 kwam als onderpastoor **Albert Coppens**, ° Lede 1884, voorheen onderpastoor te Erpe, die hier verbleef tot 1932, wanneer hij pastoor werd te Ename († 1941); op 31 December 1924 **Octaaf Lammens**, ° Ronse 1886, voorheen coadjutor te S. Antelinks, onderpastoor te Haaltert tot 1929, wanneer hij pastoor werd te Petegem-Deinze en werd opgevolgd door **Jozef van der Cruyssen**, ° Gentbrugge 1896, leraar in S. Martensinstituut te Aalst, en hier onderpastoor tot 1935, wanneer hij in dezelfde hoedanigheid naar Melle-centrum trok. Als opvolger van A. Coppens werd op 4 Mei 1933 benoemd **Gaston van Crombrughe**, ° Deftinge 1897, voorheen onderpastoor te Singem, werd op 10.1.1946 pastoor te Wel-den. J. van der Cruyssen werd opgevolgd door **Marc Claus**, ° Ronse 1901, onderpastoor te Overboelare, die vooral zorgde voor een luisterrijke versiering van de kerk bij verschillende omstandigheden, bleef hier tot 1949, wanneer hij het pastoraat aanvaardde te Pollare.

FLORENT BUCKENS, ° Sint-Maria-Horebeke 11 September 1885, onderpastoor te Viane van 1909 tot 1914, aalmoezenier in het Belgisch leger 1914-19, opnieuw onderpastoor te Viane van 1919 tot 1921, onderpastoor van de O.L. Vrouwekerk te Oudenaarde van 1921 tot 1932, pastoor te Nederename van 1932 tot wanneer hij op 14 Juli 1943 tot pastoor werd benoemd te Haaltert.

De pastoor kwam op de parochie terwijl de oorlog nog ongenadig voortwoedde en nog honderden arbeiders, verwijderd van hun gezin, in de vreemde leefden. Midden al die miserie was het nodig de mensen een hart onder de riem te steken en dienden zij hun toevlucht te zoeken bij God. Daarom werd op initiatief van de nieuwe pastoor, vanaf 3 September 1943 iedere Vrijdag — en dit tot het einde van de oorlog — een plechtige H. Mis opgedragen voor vrede en om bescherming.

De laatste klok werd weggehaald op 8 November 1943. Zodat de parochie nu zonder klokken was, gezien een kleinere van elders werd geweigerd.

Het naderend einde van de oorlog was ook niet zonder bedreiging. Op 14 Juni 1944 vielen een tiental zware bommen op de kouter te Mussenzele, evenwel zonder erge gevolgen. Vanaf 24 Juni 1944 verrichtte het S. Vincentius à Paulo-genootschap hier goed werk ten bate van hen, die het meest leden onder de gevolgen van de oorlog. Maar eigen miserie werd, als gevolg van de bevrijding op 3 September 1944, die ook hier de wet van rechtvaardigheid en naastenliefde onder de voet liep, spoedig vergeten, om dienst te bewijzen aan hen, die hun haardsteden moesten verlaten: in Januari 1945 aan een vijftigtal vluchtelingen uit Knokke en in Februari aan een vijfhonderd geëvacueerden uit Nederlands-Limburg.

De oorlog voorbij, liet de pastoor er geen gras op groeien, om de parochie opnieuw in het bezit te stellen van haar schone klokken. De oproep tot dat doel, op 4 November 1945 tot de parochianen gericht, bracht 280.000 Fr. op. Drie nieuwe klokken werden onmiddellijk besteld bij de firma Michiels, te Doornik, voor 295.336 Fr.

De grote klok, die 2000 Kgr weegt, in toon ré, draagt als opschrift:

Mijn naam is Maria
De stervling die mij hoort,
Telt mee den vluggen tijd;
Tevreden of verstoord,
Mijn luiden jaagt elk voort
Naar eigen eeuwigheid.

Peter: E.H. August van der Mijsbrugge.

Meter: Marguerite Lauwereys.

Leden van den kerkraad:

Robert Bauwens, Benoit Coppens, René van den Steen, Victor van den Haute, Joseph Roelants, Joseph Hendrickx, Arthur van der Burght, Omer Meganck, Fritz Muylaert.

De tweede klok, 1250 Kgr wegend, in toon mi, draagt als opschrift:

Om samen God te loven,
Hier zongen wij weleer:
De vijand kwam ons rooven,
En Haaltert bracht ons weer.

Peter: Robert Bauwens.

Meter: Germaine Scheerlinck.

De kleine klok van 860 Kgr, in toon la dièze, met als opschrift:

Over leven, over dood

Vaart mijn bronzen stem;

'k Juich in vreugd, in storm in nood;

Gloria en Requiem.

Peter : Bon Paul de Sadeleer.

Meter : Bar^{ones} Paul de Sadeleer.

Deze klokken werden op 10 Augustus 1947 plechtig gewijd. Op deze heugelijke dag werd een klokken-cantate, waarvan de woorden waren gedicht door Gery Helderenberg (alias Z.E.H. Buyl) en de muziek van Renaat Mores, orgelist van S. Maarten te Aalst, uitgevoerd door een koor van meer dan honderd mannen en vrouwen.

Inmiddels werd flink gewerkt aan de verdieping voor het parochiaal leven. In 1946 kwam de Bond van het H. Hart tot nieuwe bloei, dank zij de ijver van onderpastoor Fonck. Deze opbloei leidde tot een huldebetoging t.e. van het H. Hart, ter gelegenheid van het zilveren jubileum van deze mannenbond. De straten en huizen waren prachtig versierd, wanneer Mgr Calewaert de bondsvlag kwam wijden. Bij deze plechtigheid werd een spreekkoor uitgevoerd.

De parochie was andermaal in feest op 8 Augustus 1948 wanneer Eerwaarde Broeder Denis de Schepper, vicaris generaal van de Kongregatie van de Broeders der Kristelijke Scholen, in zijn geboortedorp, zijn gouden kloosterjubileum herdacht.

Bij het einde van ditzelfde jaar liet de pastoor het orgel grondig herstellen door Anneessens, orgelmaker te Menen, die een aanbod deed van 41.776 Fr. De onkosten werden grotendeels vergoed met een legaat van E.H. Prosper Ronsse (38.917,50 Fr.).

In de loop van 1951/52 werden grote herstellingswerken uitgevoerd aan de toren en het kerkgebouw. Beliep het bestek 176.319 Fr., de aanbesteding bereikte 314.882,50 Fr., zonder de verdere bijkomende herstellingswerken voor 143.550 Fr. Het totaal der uitgaven voor de herstelling van de toren beliep 613.342,50 Fr., waarvoor een staatstoeelage van 189.522,83 Fr. werd verleend, een provincietoelage van 61.334,25 Fr. en 399.285,97 Fr. ten laste kwam van de gemeente.

De bevolking, die met spijt de van oudsher zo gevierde « Vlasmis » had zien verkwijnen en verdwijnen, begroette in 1954 op 16 Mei de herleving ervan door de Zomerbegankenis t.e. van de H. Aldegundis, alsdan door de pastoor voor de eerste maal ingericht.

En nog zal de pastoor niet op rust gaan, maar zijn droom zou hij tot werkelijkheid maken : die prachtige kerk, met haar katedraalstijl, en haar grootse toren met mooi klokkengelui, mocht ook wel een klokkenspel dragen, dat de vreugde over het dorp zou uitzingen. Een beiaard zou er komen ! En de pastoor reeds op jaren, schonk, met behulp van parochianen, aan Haaltert een beiaard die 44 klokken (100)

(100) De grootste beiaardklok, gen. O.L. Vrouw ter Heyden (165 Kgr), de tweede H. Aldegundis (115 Kgr), verder O.L. Vrouw van Brantegem (53 Kgr); de vijf kleinste wegen 10 Kgr. — Het handklavier heeft 48 toetsen en het voetklavier 22. Evenals de grote klokken werden deze klokjes gegoten te Doornik door Michiels. Het geheel werd uitgewerkt onder advies van meester Staf Nees, stadsbeiaardier te Mechelen en bestuurder van de Beiaardschool aldaar.

telt en op 2° Paasdag (11 April) 1955 door Mgr Calewaert; midden grote belangstelling, werd gewijd.

« Dan zal de beiaard spelen !... »

Voor het eerst op de Zomerbegankenis t.e. van S. Aldegundis heeft de beiaard, door meester Staf Nees bespeeld, zijn blijde tonen over Haalttert uitgezonden !

In zijn pastorele taak werd de pastoor terzijde gestaan, na de promotie van G. van Crombrughe, door **Victor Fonck**, ° Borsbeke 1914, leraar te Ronse, die hier onderpastoor was van 1946 tot 1951, wanneer hij overgeplaatst werd naar Ronse-S. Hermes. M. Claus werd in 1949 opgevolgd door **Louis Bosteels**, ° Aalst 1920, leraar aan het kollege te Ninove. Fonck werd op 31 Dec. 1951 vervangen door **H. Moortgat**, ° Buggenhout 1919, voorheen onderpastoor te Kieldrecht. Aan deze laatste dankt de parochie haar mooi Lutgardisheem (1953) voor de vrouwelijke jeugd; aan onderpastoor Bosteels het O.L.Vr. van Lourdesheem (Nov. 1952) voor de jongens.

A A N H A N G S E L : **De Koster.**

De laagste in rang van de parochiebedienaars is de koster, helper van de parochiepriester. Vóór de Franse Revolutie viel het benoemingsrecht van de koster te Haalttert onder de bevoegdheid van het kapittel.

Bij zijn benoeming moest de koster de eed van onderdanigheid zweren (101) en tevens één gulden betalen voor de kas van het kapittel en 10 stuivers aan de sekretaris voor het opstellen van de benoemingsstukken.

In 1574 was de kosterij in het bezit van **Livien de pauw**, geestelijke, maar werd bediend door **Joos de Pauw**. In 1604 werd de kosterij bediend door **Lieven Arens** of **Arijs**, die in November 1611 werd opgevolgd door **Petrus Sonck**, die tevens school hield naar het voorbeeld van Aalst. Gedurende tweehonderd jaar bleef de kosterij nu in het bezit van de **familie van Sinay** en gaat steeds over van vader op zoon. In 1650: **Nicolaes van Sinay**, « op zijn stede in den Brul », « coster ende landmeter ». Na hem volgde zijn zoon, even-

(101) « Ick N. belove aen den Paus van Roomen, aen den Doorlucht. ende Hoochw. Heere Archbisop van Mechl., aen den Proost, Deken ende Capittel van Aelst, aen den Pastoor van Haelttert alle gehoorsaemheyt ende ghetrauwighijdt, daerenboven dat ick mijn officie, ende verbintenisse in alles, soo in den Goddelycke diensten met sanck ende handersints, als inde administratie van de H. Sacramenten met overock, licht ende belle, daer sulckx sal behooren te gheschieden volgens de synode van Mechelen ghetrauwelyck ende neerstelijck sal volkomen, mitsgaders dat ick inde schole der jonckhijdt in de deucht, christelijcke leerinche ende goede manieren sal trachte op te brenge en leeren lesen ende schrijven, daertoe ghebruyckende gheapprobeerde boecken, ende dat ick de goederen ende rechten van myne ceusterije sal bewaren ende de ghene verloren sijn sal make soo veel in mij is te vinden ende weder te cryghen soo helpe mij Godt en alle sijne heylighen » (Statuta ecclesiae collegiatae Sanctorum Gaugerici et Martini..., 1673, Titulus III, cap. 18um, blz. 11).

eens **Nicolaes** genoemd. In 1730 werd de zoon van deze laatste, **Jacobus** benoemd. Zijn zoon **Gaspar Frans** volgde hem op in 1759 en vervulde tevens de taak van schoolmeester. Vanaf 1795 was koster **Joannes** en op 31 Mei 1811 overleed in dezelfde functie **Dominicus van Sinay**. Deze laatste werd opgevolgd door zijn zoon **Ludovicus**, nog minderjarig.

Midden de negentiende eeuw werd de kosterij bediend door **Jan Baptist Vercruyssen**, die in 1882 werd opgevolgd door **Armand Jooris**, bekwaam orgelist, overleden 30 Maart 1928. Zijn zoon **Paul** werd tot koster benoemd op 18 April 1928.

V. HET PAROCHIELEVEN.

1. Godsdienstonderricht en godsdienstbeleving.

De grondslag van het godsdienstig leven bij de moderne mens is grotendeels gesteund op zijn godsdienstkennis, uitgegroeid tot godsdienstovertuiging. De moderne tijd vraagt een meer gefundeerde overtuiging dan in het verleden, wanneer de mensen ten grotendele geloofden uit traditie. De mensen stelden zich vroeger veel minder problemen en kenden de geloofswijfels niet die men vandaag de dag aantreft. Voor de massa was trouwens het moreel leven in overeenstemming met hun kristelijk geloof. En zij geloofden blindelings — het protestantisme zal hierin een crisis verwekken —, wanneer de kerk, in casu de pastoor, het hen voorhield.

Dat de geloofskennis, ja zelfs de kennis van gebeden, zich tot weinig herleidde, vooral in de periode vóór de opkomst van het protestantisme, blijkt uit een paar regels in het Wezenboek van Haaltert, ten jare 1507, waarbij een moeder zich verplichtte haar twee wezenkinderen school te laten lopen, tot wanneer zij het Onze Vader, het Weesgegroet, de lange en de korte Credo kenden. Was ook het onderricht in de kerk niet tot een minimum herleid, wanneer men weet hoe door het Konsilie van Trente (1563) werd gehamerd op de plicht de kristelijke lering te onderwijzen en de gelovigen in de katekismus (in 1566 uitgewerkt) en de zondaghomelie (= verklaring van het evangelie) voor te lichten.

Naar het verslag van de dekanale bezoeken van 1574 kwam de pastoor van Haaltert deze verplichting na en predikte hij iedere zondag. Later werd de hand hieraan gehouden, opdat deze verplichting zou worden nageleefd en predikten de pastoors regelmatig. Begin van de 17^e eeuw gold als algemene regel: katekismusonderricht (1) de zondag in de eerste Mis gedurende de zomerperiode, in de Vespers gedurende de winter; omstreeks 1630 gegeven door de paters Jezuïeten van Aalst (2). Einde van de 17^e eeuw predikte de pastoor meestal in de eerste Mis, omwille van het veel volk en onderwees de katekismus na de Vespers. Vanaf het midden van de 18^e eeuw kwam er opnieuw een wijziging: de katekismus werd gegeven iedere zondag en op de geboden feestdagen van 1 tot 2 uur, aan de hand van de Mechelse katekismus. En onder de Missen? Hierin schijnt de onderrichting weggevallen, zodat een nieuw voorschrift van 13 juni 1778 deze verplichting in herinnering bracht.

- (1) Uit de kerkrekeningen, bewaard vanaf 1600, blijkt dat de Armendis jaarlijks 12 pond par. of 6 gulden schonk voor de katekismusprijzen: « over de beldekens ende prijzen van den Catecismus 12 p. par. » (K.Rek. 1660, 1661); « om de prijzen te coopen en te distribueren in de catechismus 16 pond par. » (K.Rek. 1665, 1670).
- (2) Ook in andere parochies in de omgeving van Aalst treffen wij de Jezuïeten aan, omstreeks 1630, o.m. te Hofstade en te Lede.

Na de Franse Revolutie werd er «gewoonlijk» in de Zondagmissen gepredikt, en gaf de onderpastoor katechismusonderricht van 1 tot 2 uur, waaruit later de zondagsscholen, die een grote bloei kenden op het einde van de 19^e en begin van de 20^e eeuw, zullen ontstaan.

Naast het gewoon godsdienstonderricht, kende men vanaf het midden der 17^e eeuw de «stationes» of predikaties gehouden hetzij door de Karmelieten, hetzij door de Kapucienen, hetzij door de Jezuïeten van Aalst. Deze «stationes» zijn te vergelijken met onze Passiesermoenen en Hoogdagpreken. Zij werden gehouden op Passiezondag, Pasen, de maandag en de woensdag van de Kruisdagen, het feest van S. Laurentius, het feest van S. Gorik, de tweede zondag van de Advent, de zondag onder het Oktaaf van Driekonigen en Septuagesimazondag. Deze dagen schijnen niet onveranderlijk geweest te zijn, want in 1774 worden volgende «stationes» vermeld: De Goede Week, Allerheiligen, Palmzondag, Pasen, Sakramentsdag, Patroonfeest, Kerkwijdingsfeest en de eerste zondag van oktober vóór het feest van de H. Rozenkrans.

De godsdienstbeleving komt tot uiting zowel in het trouw kerkbezoek als in het sakramenteel en het zedelijk leven.

De H. Mis werd op zon- en feestdagen regelmatig bijgewoond en op deze regel zijn in de 16^e en 17^e eeuw over het algemeen geen uitzonderingen, zelfs al woonden sommigen nog zover van de kerk (3). Wanneer er twee missen waren, en dit was algemene regel, werd de eerste opgedragen in de winter te 7 uur en in de zomer te 6 uur, de tweede respectievelijk te 10 en te 9 uur. Vanaf de 19^e eeuw werden drie HH. Missen opgedragen.

De geleidelijke ontrouw aan deze verplichting kent haar beginstadium vanaf het einde van de 19^e eeuw, veelal ten gevolge van de scherpe politieke tegenstellingen, later onder de groeiende onverschilligheid bij de ontvoogde massa. Voor de jaren 1950-52 vertonen de statistieken een verhouding van ongeveer 60 % regelmatige mishoorders tegenover ongeveer 40 % onregelmatige en afzijdigen.

Als sakramenteel leven komt vooral in aanmerking de Paasbiecht en -kommunie. Hierop waren geen uitzonderingen in de 17^e en 18^e eeuw. In de dekanale bezoeken van 1592 wordt een man, die zijn Pasen niet hield, gezien hij in ruzie leefde met zijn broeder, speciaal genoemd, ofwel iemand die zijn Paasplicht in een andere parochie (tegen het kerkelijk voorschrift in) volbracht. Verder naderden de vroomsten tot de Sacramenten op de Hoogdagen.

De Franse Revolutie blijkt meer weerslag gehad te hebben op de godsdienstpraktijk dan wel het protestantisme. Zo waren er in 1818 1800 Paashouders en 14 die dit verzuimden. Die niet elk jaar met Pasen werden bereikt, namen hun verplichtingen opnieuw op ter gelegenheid van een H. Missie. Zo in 1851, 1858, 1870, 1875. Steeds luidt het verslag in het Liber Memorialis: «allen gingen te biecht en te communie». De politieke strijd blijft niet vreemd aan het feit dat men vanaf 1879 een andere maatstaf moest gebruiken: «zeer

(3) Einde 16e, begin 17e eeuw, wanneer er slechts één Zondagmis was, waren velen hierdoor verhinderd de H. Mis bij te wonen.

veel volk » (1879), « allerbeste uitslag » (1890), « goed gelukt » (1919, 1927, 1935, 1951).

Naast de Paaskommunie kwam geleidelijk in gebruik het meer, later, door de dekreten van Paus Pius X, het veelvuldig kommuniceren. Het aantal uitgereikte HH. Kommunieën dat in 1886 26.500 (of 7 per inw.) bedroeg, vermeerderde tot 29.200 in 1893, 1897, tot 35.200 in 1899, om geleidelijk te klimmen tot 42.000 in 1911, tot 46.200 in 1913; na de Wereldoorlog 1914-18 groeide dit aantal tot 63.000, waarna opnieuw een vermindering valt waar te nemen tot 1934, waarin 64.000 Kommunieën werden uitgedeeld voor een bevolking van o. 5000 inwoners (of 13 per inw.); dit aantal bleef ongeveer stationnair tot bij de Tweede Wereldoorlog, wanneer dit aangroeide tot 68.000 in 1941, tot 71.000 in 1942, ja tot 93.000 in 1944 (of 17 per inw.), gevolgd van een gevoelige vermindering tot 77.000 in 1945, 64.000 in 1946, 80.000 in 1947, ... 65.000 in 1954 (of 11 per inw.). Men merkt in deze getallen onmiddellijk dat andere factoren, als zijn vermindering van geloofsleven en geloofspraktijk, een remmende invloed hebben uitgeoefend op de weldadige invloed van de dekreten van de H. Paus Pius X.

Wat het zedelijk leven betreft, waarover nog breedvoeriger zal worden uitgewijd in het hoofdstuk over de demografie, merkt men ook hier de lijn, die wordt aangetroffen in de meeste streken van het Vlaamse land. Het geboortecoëfficiënt bereikte vóór de Franse Revolutie 35 tot 37 ‰; in de 19^e eeuw was dit coëfficiënt aan schommelingen onderhevig, maar het jaarlijks geboortecijfer blijft meestal boven 30 ‰ en gaat tot 35 ‰. Een inzinking vertoont zich na de Eerste Wereldoorlog, waarin onder invloed van de geboortebeperving, het geboortecijfer over de jaren 1925/27 daalde tot 24,3 ‰, om verder in dalende lijn het coëfficiënt 20,1 ‰ te bereiken over de jaren 1950/52.

Naast de geboortebeperving, wijzen nog een paar andere zaken op het toenemend verval van het zedelijk leven, meestal vanaf de periode na de Eerste Wereldoorlog. Opvallend is, dat het aantal verplichte huwelijken proportioneel niet heeft toegenomen, al zal ieder onbevooroordeeld kenner van onze tijd, toegeven dat bij de huwelijksvoorbereiding meer vrijheid gelaten wordt dan in de vorige eeuw, gekenmerkt door « het vensteren » van verliefden en verloofden, wat soms wel een gedwongen huwelijk tot gevolg had. Ook de buiten echtelijke kinderen waren voorheen talrijker dan in onze moderne tijd, wat weeral niet betekent dat gehuwden zich nu meer dan vroeger houden binnen de perken van de huwelijkstrouw. In 1947 werd hier de eerste echtscheiding uitgesproken (4) en het eerste louter burgerlijk huwelijk afgesloten. Beide vonden sindsdien enkele navolgers, wat niet uitsluit dat de onregelmatige gezinnen talrijker zijn.

In 1803 verheugde de pastoor er zich over dat onder zijn « godvruchtige en lauwe gelovingen » de plaag van het vloeken of dronkenschap niet bestond, wat elders wel het geval schijnt te zijn geweest (5). Zoals het veelal het geval is, bracht de beproeving, nl. de

(4) Twee in 1947, 2 in 1949, 1 in 1950, 2 in 1951.

dissenterie, die in 1810 veel slachtoffers maakte, een levendigere godsdienstzin bij het volk te weeg. Maar dit bleef niet duren. Er werd gehamerd tegen «de dansplaa», die, naar het oordeel van de pastoor, in 1818 was verminderd. Het zou evenwel nog vele jaren duren vooraleer die kwaal was uitgeroeid, evenals het herbergbezoek door de vrouwen. Dit laatste misbruik werd als afnemend aangegeven in 1877, vooral gezien de kongreganisten met uitsluiting uit de O.L. Vrouwkongregatie werden bedreigd.

2. Broederschappen en godsdienstige verenigingen.

Het godsdienstig leven van een parochie vindt men ook in zekere zin weerspiegeld in de broederschappen of godsdienstige verenigingen, die wel een tijdspiegel zijn voor een bepaalde streek, maar tevens het parochiaal milieu hebben beïnvloed. Hierin speelt de houding van de parochiale geestelijkheid voorzeker een belangrijke rol.

Begin van de 17^e eeuw verspreidde zich over de verschillende parochies van het aartsbisdom Mechelen **de Broederschap van de H. Rozenkrans**, die te Haaltert werd ingericht onder pastoor Joos Schepens, in 1629 (6). Deze confrerie telde in 1630 170 leden (op 470 paashouders) en groeide de volgende jaren zeer aan. Wanneer pastoor Van Noeteren in 1694 een nieuw register aanlegde, stelde hij vast dat er slechts weinig belangstelling voor bestond (7). De broederschap werd nogmaals hersticht in 1774, met als vrije bijkomende verplichting voor de broeders in de processie een flambeeuw te dragen (8). Deze broederschap bleef haar weldoende invloed uitoefenen gedurende gans de 19^e eeuw, en zou slechts vanaf de Eerste Wereldoorlog, ten gevolge van de moderne tijd en de uithuizigheid, het vroom gebruik zien afnemen dagelijks in de huiskring het rozenhoedje te bidden.

In 1791 werd in alle parochies van het aartsbisdom **de Confrerie van het H. Sacrament of van de Gedurige Aanbidding** ingesteld. Onder pastoor J. van den Eynde werd zij in 1817 heringericht en bleef bestaan tot voor enkele jaren.

Vóór 1870 werden opgericht: **de Broederschap van het Goddelijk Hart van Jezus (Juli 1868)** (9), **de Broederschap van O.L. Vrouw, het Werk van de Voortplanting des Geloofs** tot steun aan het Missiewerk, **het Werk van S. Franciskus-Salesius**, dat sindsdien werd teruggebracht tot een jaarlijkse omhaling voor de goede werken van het bisdom. Op caritatief plan beweegt hier sinds omstreeks 1840 **de Vereniging van de H. Vincentius à Paulo**.

(5) Volgens het verslag van de deken bestond die plaag wel te Bambrugge, Borsbeke, Erembodegem, Erondegem, Erpe, Meldert, Schoonaarde, Oordegem, Ressegem, S.-Lievens-Houtem, Vlierzele en Wichelen.

(6) Deze broederschap werd opgericht te Aalst, Herdersem en Lede vóór 1631, te Hofstade in 1636.

(7) Pastoor van Noeteren meende ten onrechte dat deze broederschap alhier door de bisschop niet was goedgekeurd; zij was wel goedgekeurd, maar de brieven, samen met andere registers van de kerk, waren verbrand in de pastorij in 1687.

(8) In 1786 telde deze laatste categorie 88 leden.

(9) Na verflauwing van de devotie, werd deze broederschap in 1903 heringericht.

In 1874 werd een **Kongregatie** opgericht voor jonge meisjes, onder de titel van O.L. Vrouw Onbevlekt en de H. Agnes, met ongeveer 300 meisjes, waaraan de pastoor tweemaal per maand een onderrichting gaf. De kleine kongregatie of van de H. Agnes vond een opvolgster in de Eucharistische Kruistocht.

In 1898 volgde de stichting van de **Confrerie van de Wekelijkse Kruisweg**, waarbij « bijna al de familieën aansloten », maar die sinds vele jaren tot verval kwam.

De Bond van het H. Hart voor mannen werd gesticht in oktober 1924 en tot nieuwe bloei gebracht in 1946, met ongeveer 400 leden.

Een gebedsbond — **het Apostolaat des Gebeds** —, tot het dagelijks bidden, van een opdracht, groepeerde in 1935 1912 leden.

Op het einde van de 19^e eeuw ontstonden de bonden van **Onderlinge Bijstand**, vooral om hulp te bieden bij ziekte en nood. Te Haaltert kwam dit sociaal-caritatief werk tot stand op de 1^e Zondag van September 1893, met 90 werkende leden en 81 ereleden. Deze organisatie zal later uitgroeien tot de **Kristen Mutualiteit**, die nu meer dan 1000 leden telt.

Daarnaast werd, na de Eerste Wereldoorlog, het **Algemeen Kristenen Vakverbond** (A.C.V.) gesticht, met 600 leden, en na de Tweede Wereldoorlog de **Kristen Arbeidersvrouwengilde** (K.A.V.), met 350 leden en de **Kristen Werklieden Bond** (K.W.B.), met 60 leden.

Tussen beide Wereldoorlogen kwamen tal van jeugdorganisaties tot stand. Omstreeks 1925 werd de **Vrouwelijke Katholieke Burgersjeugd** opgericht, die een grote bloei kende, maar nu nog slechts voortleeft in de Missienaakring. In 1930 werd de **K.A.J.** (= Katholieke Arbeidersjeugd) gesticht, die nu meer dan honderd leden telt, evenals de **V.K.A.J.** (vrouwelijke tak), met een 70 tal leden; voor enkele jaren werd een afdeling tot stand gebracht van **B.J.B.** (= jonge boeren), waarvan de 34 leden een mooie ruitersgroep vormen. De **K.S.A.** (Katholieke Studentenactie) telt 36 leden.

De plaatselijke afdeling van het **Davidfonds**, onder voorzitterschap van Dr Fritz Muylaert, met 180 leden, behartigt de Vlaamse kulturele werking bij het volk van Haaltert, sinds meer dan 25 jaar.

Uit het ontstaan en verdwijnen van allerlei instellingen blijkt eens te meer het aanpassingsvermogen van de Kerk aan de verschillende noodwendigheden, en tevens hoe elke menselijke instelling, na een zekere tijd, aan dynamisme inboet, ... kwijnt en vergaat.

3. Kerkelijke plechtigheden.

a. *De processies.*

Midden de 17^e eeuw kwamen volgende processies voor: de grote processie met het Allerheiligste, doorheen de voornaamste straten van de parochie, op H. Sakramentsdag (10) en op de Oktaafdag van dit feest; op de grote feestdagen van O.L. Vrouw werd processie ge-

(10) De kerkrekeningen vermelden hiertoe speciale uitgaven voor de versiering: « over het haelen van groensel » (K.Rek. 1660); aan de koster voor levering van strooisel in de kerk, met de levering « van de meyen ofte blompotten » op de Kerkwijding en H. Sakramentsdag 14 stuivers (K.Rek. 1766).

houden omheen het kerkhof; op de dag van de kerkwijding een processie zonder het Allerheiligste, met kruisen, vanen, relieken en beelden; op S. Marcus en de Kruisdagen processie « met kruis en vanen, maar zonder toneelopvoeringen ».

In 1774 waren de gebruiken als volgt: iedere eerste zondag na het lof processie met het H. Sakrament des Altaars, evenals op de feestdagen van O.L. Vrouw, omwille van de Broederschap van de H. Rozenkrans; evenzo op H. Sakramentsdag, op het patroonfeest van de kerk, op de dag van de kerkwijding, enz. zoals het ook elders de gewoonte was.

Ten huidigen dage heeft men nog twee grote processies met het Allerheiligste, nl. op de zondag na Drievuldigheidszondag en op het feest van O.L. Vrouw-Hemelvaart (15 aug.), een kleinere op de oktaafdag van H. Sakramentsfeest; omheen de kerk iedere eerste zondag van de maand; verder de S. Marcus en Kruisdagen processies. Sinds een paar jaar werd op de derde zondag van mei de Zomerbegankenis ingericht ter ere van de H. Aldegundis.

b. Gebruiken bij kerkelijke feesten.

Naast de stationes of predikaties bij sommige gelegenheden, waarover reeds hoger werd gehandeld, waren sommige speciale gebruiken in voege. Zo het bedelen van peperkoek en wijn aan de communicerenden op Pasen en andere feestdagen. In het doopregister van 1605 en v.j., leest men op de eerste bladzijde: « dis number van de wijnen die ghebruyckt worden ten behoeven van de communicantes opde hoochtijden binnen deser prochie van Haeltert: Alderheylighen II potten, Kersmisse IIII potten, Paesschen VI potten, Sincxsen I pot ». Aan de koster Lieven Arreys werden in 1621 4 pond betaald voor 20 peperkoeken aan 2 schillingen het stuk; in 1660 « over leveringhe van pepercoucken ghedistribueert aende communicantes te Paesschen », « over eenen pot wijn te Paesschen ende ghedistribueert aen de communicanten » (K. Rek.). Dit gebruik werd later afgeschaft.

4 Devoties.

a. Binnen het kerkgebouw.

De oudste getuigen van speciale vereringen zijn de altaren en de kapelanieën. De kerk zelf, evenals het hoogaltaar, is toegewijd aan S. Gorik (11). Verder waren vóór 1500 een altaar toegewijd aan de H. Geest, evenals een kapelanie, — aan S. Pieter, — aan het H. Kruis met kapelanie, — aan O.L. Vrouw en kapelanie, — aan S. Pieter, — aan de H. Laurentius met kapelanie en ten slotte — aan S. Antonius. Daarbij had men nog de kapelanie van de H. Drievuldigheid, van S. Niklaas en van Allerzielen.

Na de verwoesting van de kerk door de geuzen, werden slechts drie altaren hersteld, nl. dit van S. Gorik, patroon, dit van O.L. Vrouw

(11) Een oude herinnering aan deze patroonheilige, was de S. Gorikspuit, gedurende de 19^e eeuw gedempt (hoek Geraardsbergse steenweg en Engbertsdreef).

en van S. Pieter. Het altaar van deze laatste werd in 1686 toegewezen aan de H. Laurentius, die er tot nog toe de titularis van blijft.

In het begin van de 17^e eeuw kende de verering van de H. Moeder Anna een grote verspreiding (12); omstreeks 1620 werd haar in de parochiekerk een altaar gewijd en in de loop van de 18^e eeuw werden haar verscheidene stichtingen gedaan (13).

Uit reactie tegen de dwaalleer van het protestantisme, groeide de eredienst tot het Allerheiligste Sakrament des Altaars. Dit kwam niet enkel tot uiting in de processies, maar later ook door de stichting van een donderdagslof en -H. Mis (14).

Ter ere van O.L. Vrouw ontstond naast de verplichting voortvloeiend uit de kapelanie, nl. de Zaterdagmis en de vroegmis 's zondags, de stichting van een zaterdaglof (15).

De voornaamste en meest volkse devotie was en bleef deze ter ere van de **H. Laurentius**. Deze heilige werd aangeroepen tegen « brand », zowel ziekte aan het vlas als huiduitslag bij de mensen. De verering van deze heilige te Haaltert is zeer oud, gezien hem reeds een altaar was gewijd vóór 1500. Geraakt hij, vanaf het einde van de 16^e eeuw tijdelijk zonder altaar, maar niet zonder verering (16), in 1686 veroverde hij de plaats die tot dan toe was voorbehouden geweest aan de H. Petrus (17). In 1688 bestelde de pastoor, te Gent, naar alle waarschijnlijkheid bij Jan van Cleef, beste leerling van

(12) Begin van de 17^e eeuw werd deze verering tot de H. Anna zeer verspreid in onze gewesten. Haar ter ere werd een altaar opgericht in de S. Maartenskerk te Aalst, te Herdersem, te Erembodegem (1636), te Aaigem, te Meldert en te Lede.

(13) El. Braem bezet gedurende 25 jaar 2 Missen op het feest van de H. Anna (1-4-1766); Pieter van Houck en Joanna Geerts bezetten gedurende 12 jaar een gezongen Mis op het feest van deze heilige (28-9-1788); Gillis Vijverman bezet ten eeuwigen dage op de eerste dinsdag van iedere maand een gezongen Mis t.e. van de H. Anna (o. 1790).

(14) Anna Willems fa Andries, W^r Jan-Bapt. de Bruycker, fundeert voor 6 maanden op het jaar het donderdagslof (13 Juli 1736); dit in navolging van de erfgenamen van Andries van de Vijver (testament van 1723), die vanaf 1747 een lof fundeerde voor $\frac{1}{2}$ jaar in de zomer, ten laste van de Armendis. — Vóór 1774 was de wekelijkse Mis ter ere van het Allerheiligste reeds zeker voor een half jaar gefundeerd op iedere donderdag. In 1789 reeds uitgebreid over het hele jaar, « waarbij veel volk aanwezig is », schrijft de pastoor. — Verder werd het H. Sacrament uitgesteld onder de Hoogmis, op de Feesten van Kristus en van O.L. Vrouw en onder het Lof. « Men geeft tweemaal de zegen, bij het begin en bij het einde ».

(15) Petronella van Geit, W^r Pieter van den Borre, schenkt een legaat van 350 gulden tot het Lof de zaterdag gedurende de zomer (15-1-1743); Martinus Claus sticht « een half jaer Lof de zaterdag in de winter » (1768).

(16) Hiervan getuigen de kerkrekeningen van 1660: « over het haelen van groensel op S. Laureys of Kermisdag », van 1664: « bet. op S. Laureys daech aen costen van trommelslaghers ende tambour » (aanmerking: « wijgert de prochie »).

(17) « tot den autaar van Ste Laureys 30 gulden 12 st.; over coop van een linde tot het maeken van Ste Laureys autaar 4 guld.; bet. an Judocus van den Brule (herbergier) over thierynghe van den schilder over het marbeleren van St Laureys authaer 12 pond; over 't maeken van den candelaer van Ste Laureys 2 gulden » (K.Rek. 1686).

Kaspar de Crayer, een schilderij, voorstellend de Martelie van de H. Laurentius en betaalde hiervoor 60 gulden (18).

De devotie tot deze heilige was zeer groot, vooral in de dagen van de begankenis, op de derde zondag van mei en eveneens op 10 augustus, feestdag van S. Laurentius. De bedevaarders kwamen hierheen van einde en ver, zodat de kerkfabriek in de mogelijkheid was het altaar en de kapel van deze noodheilige op te smukken en dit ook maar steeds deed (19). De gevolgen van de Franse Omwenteling zouden zonder invloed blijven op de populariteit van deze heilige, want « duizende en duizende vreemdelingen » bleven hierheen komen naar de « **Vlasmis** », gevierd op de derde zondag van mei (20).

Paus Leo XII verleende bij bulle van 13 april 1828, een volle aflaat op het feest van S. Laurentius en op elke dag van het oktaaf, op voorwaarde van een bezoek aan de parochiekerk, Biecht, H. Kommunie, en een gebed voor de geloofsverspreiding. Deze aflaat was toepasselijk op de zielen van het vagevuur.

De litanie van S. Laurentius was een kopij van deze « der Knechtjensstede schoole binnen Brugge » en draagt een « Imprimi potest » van 20 augustus 1835 (21).

Na de Eerste Wereldoorlog, met het verdwijnen van de vlasculture ter plaatse en in de streek, bleven de bedevaarders steeds meer weg van de « Vlasmis » en bleef alleen nog over de uit deze begankenis gegroeide kermis, die ook met de Tweede Wereldoorlog uitstierf.

Sinds 1954 kwam in de plaats, de Zomerbegankenis t.e. van de H. Aldegundis. E.H. pastoor Buckens zorgde voor een mooie uitbeel-

(18) Cfr. **Het Land van Aalst**, IIIe jg., 1951, blz. 53.

(19) « aen Arnaut Coppens beltdsnijder tot Ghendt over tmaeken vande tafel ende belte ende troon van Ste Laureyns, 84 guld.; an Niclays van Sinay (koster) de somme van 6 guldens over twee reden, eens met waghén en twee peerden en eens met eene kerre ende een peerdt tot Ghendt om te haelen het beeldt van Ste Laureyns metten throon (ende den biechtstoel) ten jaere 1688; van witten van de cappelle van Ste Laureys 8 guld. 8 st.; aen 'tschulderen vande Ste Laureys gestoelte 3 guld. 3 ½ st. » (K.Rek. 1689). — « aende stoffeerdens van Ste Laurys autær thien pont gr. met noch drij pathecons voor het gaut, comt samen 67 guld. 4 st. » (K.Rek. 1696). — « tvergulden van de reliquie van S. Laurentii ende voor 't marberen van d'autær S. Laurentii 72 flor. » (K.Rek. 1715). — « voor 't gestoelte van St. Laureys 65 guld. 16 st. » (K.Rek. 1723). — « blafoneren van S. Laureyskoor 68 guld. » (K.Rek. 1751). — « aen Orion over het vernissen, marbereren ende vergulden van S. Laureys 55 flor. » (K.Rek. 1771). — « aen Mr Jos Sacré, boekdrukker in Aelst, over het drukken van 300 plakbrieven van S. Laurentius 5 guld. 69 cent » (K.Rek. 1825). — Remi Goethals van Gent herstellde de relikwiekast van de H. Laurentius (1897).

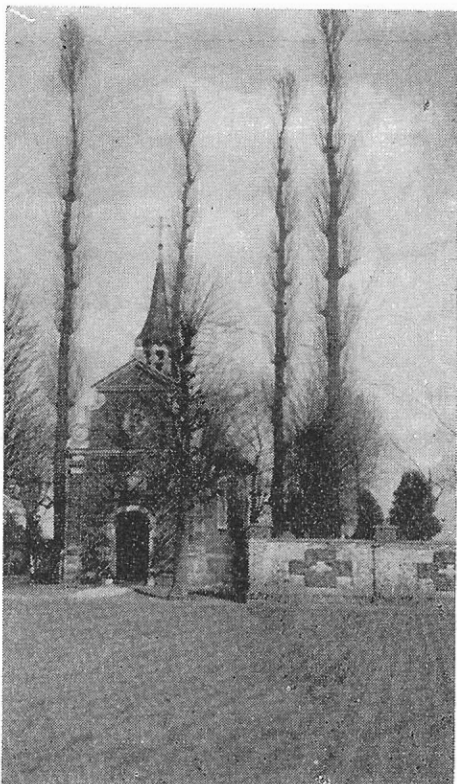
(20) In de kerk waren zeven schalen (4 koperen en 3 houten), die allen gebruikt werden op de Vlasmis t.e. van S. Laurentius: 1 voor het koor, 1 voor O.L. Vrouwspand en het dokzaal, 1 voor de middenpand vanaan de klokzelen tot de lijkdeur + het portaal, 1 in S. Laurentiuspand, 1 op het kerkhof naar de zuidkant, 1 op het kerkhof naar de noordkant en 1 op de straat, rondom het kerkhof (J.B. Schouppe, 18 Mei 1837).

(21) Deze Litanie werd gedrukt op 4000 exemplaren, naar het Brugs model, dat geen datum draagt, maar een « vidi » van « L.A. Cayton, can. lib. cens. »

dingsprocessie van het leven van deze heilige, aangeroepen tegen allerlei kankerkwalen.

b. *Buiten de kerk. De kappellekens.*

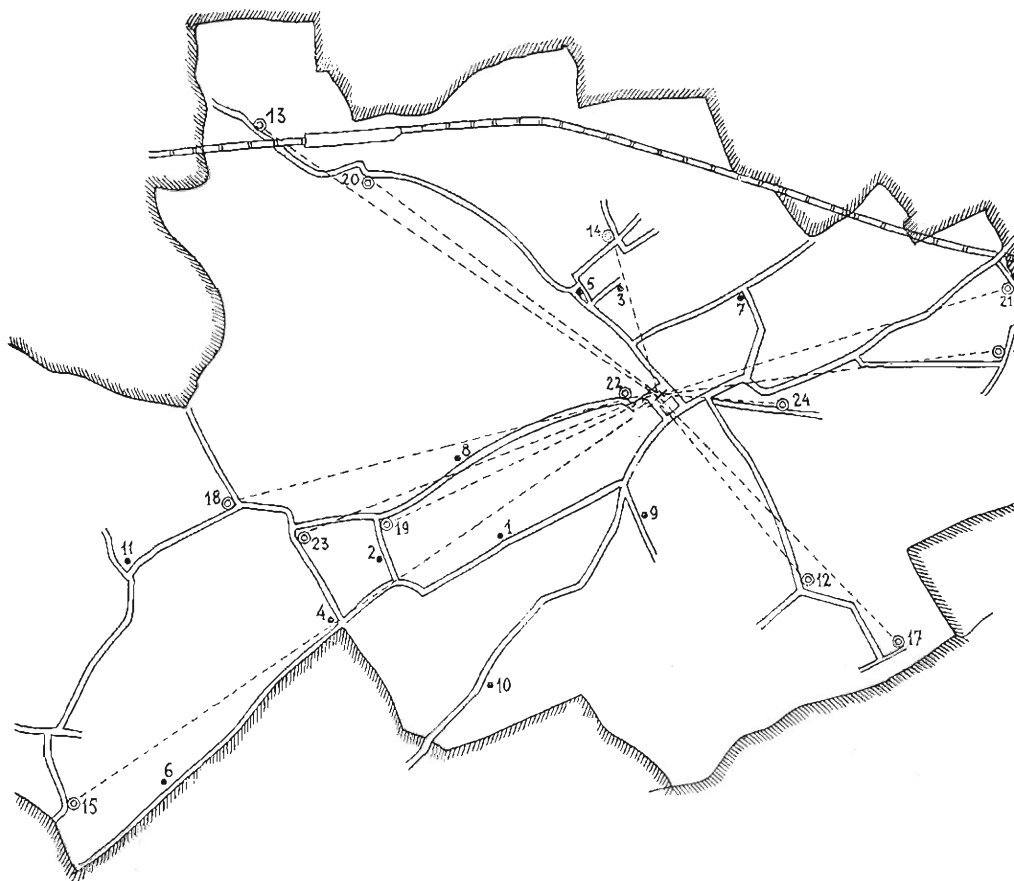
De oudste devotie is deze tot **O.L. Vrouw van Haaltert** (22) of **ter Heiden**. Deze laatste titel stamt uit een wijknaam, waar zich de grootste hoeve van het dorp bevond (23). De kleine kapel — «het cappelleken van Onse Lieve Vrouwe ghenaempt ter Heyden» (Schpb. 1696) — was het bedevaartsoord voor de inwoners van het dorp (24). Bij het einde van de 17^e eeuw was de kapel «door den ouderdom... ende bij faute van opmaekinghe» bouwvallig geworden. Gezien de grote verering — «alwaer daeghelycx groote devotie geschiet» — werd door «eerw. heere pastoor, balliu, meyer, burghemeester ende schepenen, mitsgaders andere principaale gegoeden van Haaltert gheresolveert tot onderhaut vande voorn. devotie, mitsgaders tot meerdere eere ende glorie

Kapel van O.L. Vrouw ter Heiden (1703).

Godts ende van O.L. Vrouwe», de kapel herop te bouwen, en tevens te vergroten. Daartoe verkreeg pastoor Jan van Noeteren de toelating van de aartsbisschop op 9 augustus 1696 en de deken van het

- (22) Pieter Ruyssinck bezet 2 oude dagw. land aan de Armendis te Haaltert, met de jaarlijkse verplichting van een jaargetijde voor hem en zijn vrouw, dit ten eeuwigen dage; eveneens bezet hij «**een pont groot aen onse lieve Vrouwe van Haltert**» (testament opgemaakt voor past. Jac. van Thurenhout in 1677). - Testament verschenen voor past. J. van Noeteren van Jan Meganck, die o.m. volgende schenking doet: «**item joint aen Onse Lieve Vrauwe van Haaltert** vier ponden groot ende oock gelijcke somme aen den gemeynen huysarmen van Haaltert... eens aen sijn aflijden te betaelen» (22 April 1700).
- (23) Deze wijknaam maakte begin van de 19^e eeuw plaats voor de naam Eiland.
- (24) Men dient dit vooral te zien in het licht van de toenmalige toestanden, vooral de verplaatsingsmogelijkheden, zodat het volk zijn troost en bijstand ging zoeken in een bedevaartplaats in de nabijheid van het dorp.

NET VAN KAPELLEKENS GESPANNEN OVER HET DORP.

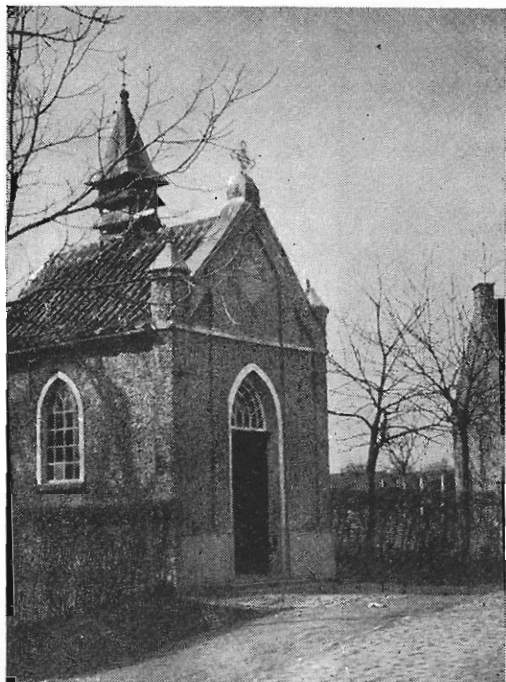
(1) t.e. van het H. Hart van Jezus; (2) t.e. van het H. Kruis; (3) (4) t. e. van de H. Anna; (5) t.e. van de H. Jozef; (6) (7) t.e. van de H. Gaugericus; (8) t.e. van de H. Antonius, eremijt; (9) t.e. van de H. Antonius van Padua; (10) t.e. van de H. Coleta; (11) t.e. van de H. Rochus; (12) t.e. van O.L. Vrouw ter Heiden of van Bijstand; (13) (14) (15) (16) (17) t. e. van O.L. Vrouw; (18) kapel aan de lindekens, t.e. van O.L. Vrouw van Bijstand; (19) (20) t.e. van O.L. Vrouw van Zeven Weeën; (21) (22) (23) t.e. van O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen of van Lourdes; (24) t.e. van O.L. Vrouw van Vrede.

distrikt wijdde de kapel « ad titulum ter Heyden » (25). Vanaf 28 juni 1704 mocht in de kapel jaarlijks, op het feest van O.L. Vrouw Bezoeking, de H. Mis worden opgedragen.

In de volksmond is de kapel meer gekend onder de titel van O.L. Vrouw van Bijstand (26). Onder het Frans Revolutionnair Bewind

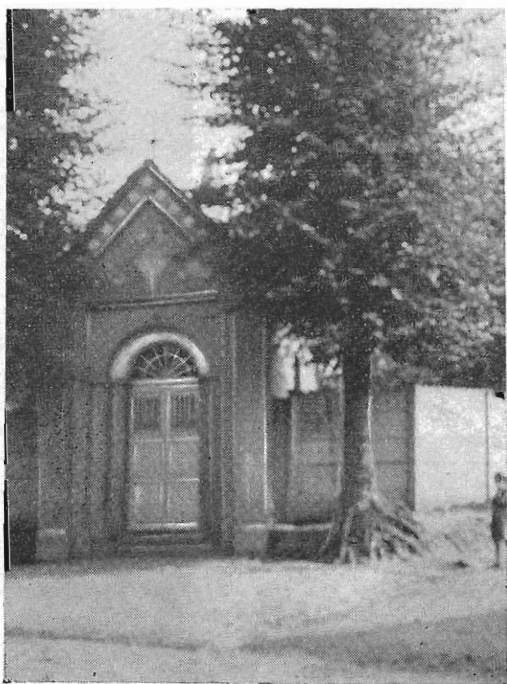
(25) De kapel werd dus gewijd onder de aanroepingstitel van « O.L. Vrouw ter Heyden ». — « voor kalk tot Leupegem 81 flor., aen metsers en wapenknechten 39 flor. 5 ½ st. » (K.Rek. 1702); « marberen van den autaar in de capelle » (K.Rek. 1715).

(26) Cath. Sterck bezet een jaarlijkse gezongen Mis in de kapel van O.L. Vrouw van Bijstand op de Vrijdag vóór Palmenzondag (1715).

*Waar men ga langs
Vizamse wegen...*

**Kapel van O.L. Vrouw
van Zeven Weeën**
(Edestraat) (nr 20).

**Kapel van O.L. Vrouw
van Zeven Weeën**
(Moscoustraat) (nr 19).

HET

MARIALE

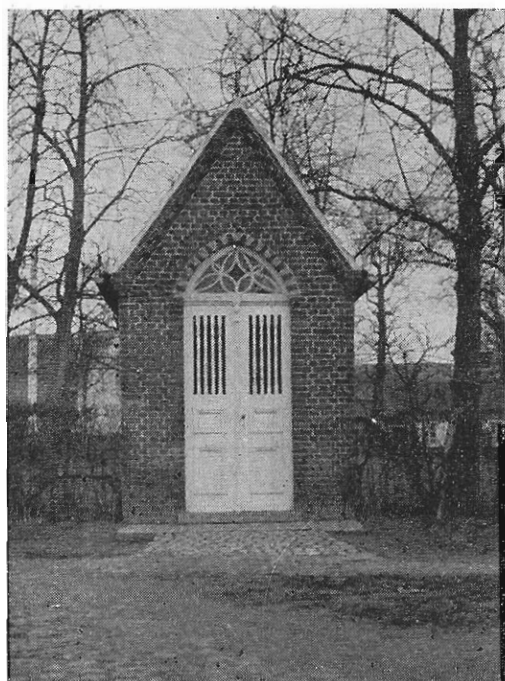
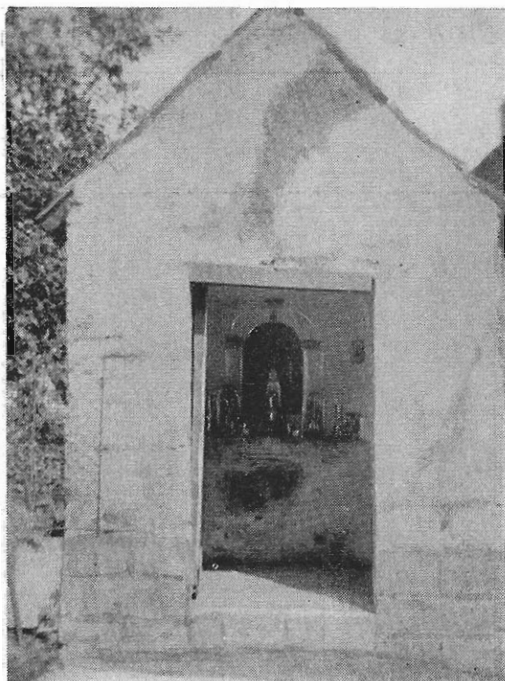
Kapel t.e. van O.L. Vrouw
(Doornstraat) (nr 14).

Kapel t.e. van O.L. Vrouw
(Zwarthaar) (nr 16).

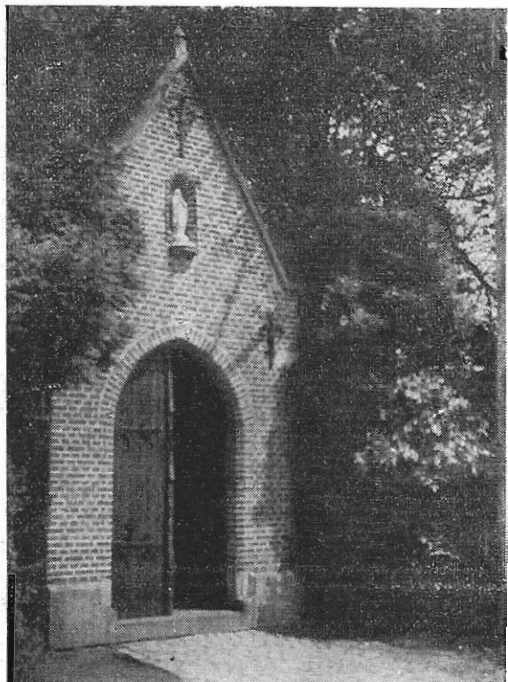
HAALTERT

Kapel t.e. van O.L. Vrouw
(Boekent) (nr 15).

Kapel t.e. van O.L. Vrouw
(Kasteelweg) (nr 13).

Jerusalemstraat Ede

*... komt men U, Maria,
tegen.*

**Kapel t.e. van O.L. Vrouw
van Lourdes**
(Achterstraat) (nr 22).

**Kapel t.e. van O.L. Vrouw
van Lourdes**
(Ekentpontweg) (nr 23).

werd de kapel verkocht (27) en gedurende zekere tijd diende ze tot herberg. Later werd de kapel eigendom van de gemeente, welks bestuur er in 1869 het kerkhof omheen inrichtte.

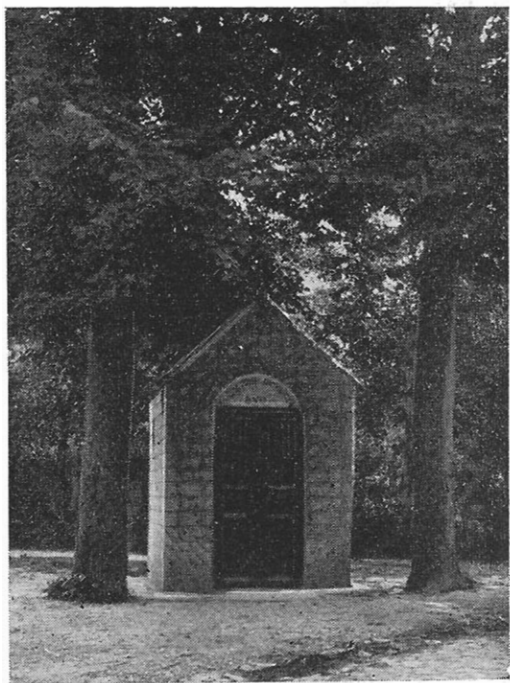
Op 24 augustus 1877 verleende de bisschop van Gent, voor een termijn van 7 jaar, een aflaat van 40 dagen, bij het verrichten van voorgeschreven gebeden (nl. 7 maal het Weesgegroet tot het welzijn van het bisdom), in de kapel van O.L. Vrouw van Bijstand.

Grondige herstellingswerken werden uitgevoerd in 1903 en 1932, wanneer de kapel van binnen met faience werd bekleed.

In 1948 werd de « grote kapel » met omgeving door de Koninklijke Commissie van Monumenten geklasseerd, en midden grote belangstelling in 1953 het 250-jarig jubileum gevierd.

Maar deze kapel was niet het oudste bedoord ter ere van O.L. Vrouw alhier. Te Brantegem stond een andere grote kapel (28), toegewijd aan O.L. Vrouw, waarin iedere zaterdag de H. Mis werd opgedragen. Deze, vernoemd in archiefstukken uit het begin van de

15^e eeuw, was vóór de 18^e eeuw reeds afgebroken. Eveneens op de wijk Ede bestaat sinds vele eeuwen (vermeld in de Schepenboeken van 1493) een Maria-kapel, die op het einde van voorgaande eeuw werd herbouwd (29). Nog een paar kapellekens toegewijd aan O.L. Vrouw dagtekenen van vóór de Franse Revolutie, nl. dit langs de Doornstraat (herbouwd o. 1870) en dit op de wijk Ekent, in de volksmond « de kapel aan de lindekens », toegewijd aan O.L. Vrouw van Bijstand. Gedurende de 19^e en 20^e eeuw vermenigvuldigden zich op de parochie de kapellekens t.e. van de Moeder Gods: op de

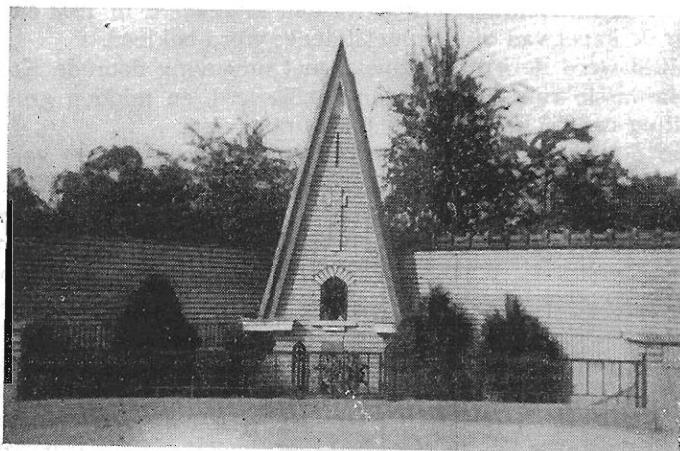
Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Bijstand
(Lindekens).

(27) « aengaende de andere plaetsen erkent onder kerke is er maer eene cappelle, die verkogt is tendet de maent floreal VIIe jaer... » (meier Ruyssinck, op 18 Germinal j. X).

(28) Bij Van Gestel en Sanderus staat deze kapel aangegeven als « de capelle te Landegem », wanneer de kapel te Brantegem reeds was verdwenen.

(29) Kapel gebouwd op de hoek van de Kloetensstraat, Kasteelweg en Jerusalemstraat (Kad. A, nr 120).

wijk Boekent langs de Brantegemstraat, op het Zwarthaar (1914) en te Mussenzele (1945); onder de aanroeping van Zeven Weeën : ten Ede (o. 1870) en langs de Moscoustraat (1865); onder de aanroeping van O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen of van Lourdes : op het Zwarthaar (1875), langs de Achterstraat (1886) en langs de Ekentpontweg (1924); en ten slotte t.e. van O.L. Vrouw van Vrede (1943).

Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Vrede (1943).

Maar de verering van de parochianen beperkte zich niet slechts tot O.L. Vrouw. Een oude kapel was toegewijd aan de H. Moeder Anna, gebouwd in 1623 (herb. in 1921), langs de Sneppensweg, een andere langs de S. Annaweg (afgebroken) en een derde in de loop van de 19^e eeuw gebouwd ten Ekent. De kapel ter ere van de H. Antonius, eremijt, op het Mesprot, wordt reeds vermeld in 1638 en werd herbouwd in 1878. De H. Antonius van Padua vond zijn vereerder in 1875, die hem een kapel oprichtte langs de Kleine Droeskouterweg. Twee kappellekens werden toegewijd aan de patroonheilige van de parochie, de H. Gaugericus, één langs de Boekentstraat (herbouwd midden de 19e eeuw), één andere langs de Brulkouterbaan herbouwd in 1908 (aangegeven op de kaart van Popp, 1843). Verder kapellen t.e. van het H. Hart, langs de Molenstraat (geb. 1927), t.e. van de H. Coleta, op den Hoek (geb. 1906), t.e. van de H. Jozef, op den Brul (geb. 1902), t.e. van de H. Rochus, op de Keiberg (geb. vóór 1800) en t.e. van het H. Kruis, langs de Bakkersstraat (geb. o. 1900).

Die talrijke bidplaatsen, zonder speciale ommeegang, wijzen zeker op een rekordaantal voor een dorp met slechts een uitgestrektheid van 914 ha. En dan werd nog niet eens melding gemaakt van de kapellen, waar het H. Sakrament wordt bewaard, nl. in het S. Jozefsgesticht en S. Annarust.

5. Volksgebruiken en volksgeloof.

Vele oude *volksgewoonten* zijn het slachtoffer geworden van onze moderne tijd en gingen verloren, zodat nog slechts weinig uit

het verleden voortleeft; met het *volksgeloof* werd evengoed afgerekend, al bleven sommige gewoonten, niet immer vrij van bijgelovige praktijken, vooral bij de boerenbevolking nog voortbestaan.

Een toponiem herinnert aan een verdwenen volksspel, nl. de **Krekelendries**, evenals **Doelen** wijst op het boogschieten in de 15^e tot de 17^e eeuw; handschriften bewaren de herinnering aan een volksvermaak dat nog steeds in ere blijft, al heeft het ook reeds ingeboet aan populariteit, nl. het **handbalspel** of kaatsspel. Verschillende kerkrekeningen wijzen op een godsdienstig gebruik hiermee verbonden, waarbij een zilveren bal aan O.L. Vrouw werd geofferd (30).

Kaart- en **bolspel** vallen nog steeds in de smaak van personen van gezette leeftijd; het bollen om kaas en saucissen komt evenwel minder voor.

De **voetbalsport** kwam na de Eerste Wereldoorlog in ere. Als op ieder dorp dat zich respecteert waren er twee ploegen: «Hoger Op» en «Sinco». Beiden kregen omstreeks 1950 een opvolger in «Racing Haaltert».

Toneel en **muziek** lopen op een dorp meestal op de grens van volksvermaak en cultuur. Daarom is het te verkiezen beiden hier onder te brengen.

De fanfare «De jonge kunstminnaars» is de herinrichting van de harmonie «De Vrede», gesticht in juli 1845. De nog steeds talrijke groep verwierf in de loop van zijn bestaan tal van onderscheidingen, zowel op muzikaal gebied, als wanneer het er op aankwam het instrument duchtig te laten meespreken in de katholieke Septemberbetoging te Brussel in 1884.

Reeds onder het Oude Regime werd door de Haaltertse jeugd toneelspel op de planken gebracht, en dit niet slechts binnen het dorp, maar ook daar buiten. Uit een nota bewaard in het kerkarchief, vernemen wij dat deze jongens optraden te Ressegem (31). Dit is het enig bescheid dat tot ons kwam, omtrent de toneelaktiviteit op het dorp, vóór de Franse Revolutie.

Een mannentoneelbond «Kunst en Vermaak», binnen parochiaal verband, kreeg zijn vlag in 1896 en kende een groot succes tot bij de Eerste Wereldoorlog.

In 1942 werd de gemengde toneelgroep «Toneelpret», buiten parochiaal verband, gesticht, en bracht sindsdien menig bezienswaardig stuk op de planken. Deze groep werd in de provinciale wedstrijd voor Oost-Vlaanderen in 1947, in de eerste categorie gerangschikt.

Van meer recente datum is de verdienstelijke parochiale groep «Onder Ons».

(30) «bet. aen Joos de Clerck over theeringhe tsijnen huijse gedaen bij dezen, die de silveren bolle offerden met vier paer hantschoenen aen Onse Lieve Vrouwe, 6 pond parisis» (K.Rek. 1660); «bet. aen Gillis van den Steen over theeringhe ghedaen bij de liefhebbers die den silveren bal inde kercke ghehoeffte hebben, 6 pond parisis» (K. Rek. 1661); «verteer ghegheven an de liefhebbers ghewonnen hebbende eenen silveren bal, 6 pond parisis» (K.Rek. 1665).

(31) Een jaarschrift, waarin te vergeefs tweemaal het jaartal 1782 wordt betracht, herinnert hieraan: «Wij Haeltersche jeugt sijn nu op dit tooneel getreden; siet hier in Reesegem wenschen d'aenschouwers vreugden».

Estelle, Elisabeth, Frans, Gilbert, Maurits, Albert Redant en Cyriel van Landuyt,
van het « Vreda-kabaret ».

« De Troubadour Gezellen » in 1953-54.

Haaltert is sinds enkele jaren ook een dorp rijk aan tal van **kabaretgezelschappen**. Het «Vreda-kabaret» (familiegezelschap Redant-Van Landuyt) «met opvoedkundige strekking» is het oudste (opgericht in 1937) en mocht over gans het Vlaamse land (gezien met de ruim 600 opvoeringen, meer dan 200 steden en dorpen werden aangedaan, om van de 33 plaatselijke vertoningen te zwijgen) sinds vele jaren een verdiende bijval genieten. «De Troubadour Gezellen» (onder leiding van Guido Carels) treden op sinds 1945. «Het klein Muziekske» (De Meyer's) kwam naar voor sinds drie jaar.

De kermissen worden nog steeds goed gevierd, zowel de grote kermis op de 4^e zondag van augustus als de vele wijkkermissen, naast de «Vlasmis» op de 3^e zondag van mei en de jaarmarkt op de 4^e donderdag van oktober.

Was voorheen het S. Pietersvuur, op 29 juni, ook een liefhebberij van de ouderen, het gebruik bleef altans bewaard bij de jeugd, die op de vooravond van S. Pietersfeest eens mag vuurtje stoken, wat anders meestal verboden is.

Bij het inhalen van het laatste voer van de graanoogst, zaten, tot voor een 25-tal jaren, de kinderen er boven op en zongen: «Koekeleeren haan, het laatste voer is op de baan». Hierop volgde het wafelbeslag.

Op Oudejaars- en Driekoningenavond (32) trokken en trekken de kinderen en enkele volwassenen van huis tot huis om hun «Godsgeel» te vragen, roepend: «Goensdeel! Pakt de mütten bij 't zeel!». In het verleden mochten zij aanzitten bij de koek- of wafelbak; nu ontvangen zij een geldstuk. Werd niets gegeven dan volgden typische verwijtingen aan het adres van de gierigaard: «Hoog huis, laag huis; er zit een gierige pin in huis»!

Op Paaszaterdag, wanneer de klokken na de stille rouwdagen «uit Rome terugkeren», mogen de kinderen eieren rapen; tot na de Eerste Wereldoorlog waren het natuureieren, bij voorkeur met bruine schaal; sindsdien eieren in chocolade.

Sint Maarten, en niet S. Niklaas, is hier de kindervriend, die zijn vrijgevigheid betoont op 11 november.

Ook de toediening van sommige Sakramenten riep menig volksgebruik in leven. Bij het Doopsel werd voorheen doopsuiker gewor-

(32) Op Driekoningenavond zingt men volgend liedje:

« Op eenen driekoningen avond
dan sloeg de bakker zijn wijf
met enen dikken klippel
zodanig op haar lijf;
de vrouw 'n wou nie spreken,
de kluppel 'n wou nie breken,
de vrouw die sprak,
de kluppel die brak
en de bakker viel op zijn ijsgat. »

Op Nieuwjaaravond komt volgend rijmtje voor:

« Nieuwejaarke zoeten,
ons verken heeft vier voeten,
vier voeten en ene steert,
en 't is nog geen oordje weerd. »

pen, nu bedeed aan de samengetropte kinderen; bij de plechtige communie trokken (en trekken) de kinderen bij vrienden en kennissen (... of bij allen waar hoop op een vriendelijk onthaal bestaat) om hun mooie klederen te tonen... en een kleine gift te ontvangen; bij het Huwelijk werd (en wordt nog, maar uitzonderlijk) de weg voor het jonge paar versperd, geluk gewenst en was de jonge man natuurlijk gehouden wat drinkgeld te jonnen; op de vooravond en ook de morgen van de huwelijksdag wordt er duchtig geschoten in de gebuurte, gebeurt dit te veel in de buurt van het meisje, dan wordt soms gezegd, dat zij nog veel slaag zal krijgen van haar man; bij een overlijden werd, tot voor een dertigtal jaren, een kruisje van stro gelegd tussen twee bakstenen en bestond de gewoonte bij de begravenis van welstellenden, mastellen met bier te bedelen aan de geburen en brood aan de armen; uitstervend is het gebruik, bij de terugkomst van het kerkhof, dat de familieleden van de overledene de verschillende herbergen bezoeken, om hun leed te... verdrinken.

Volksgeloof en bijgeloof liggen soms dicht bij mekaar! Uit de dekanale bezoeken van 1617 vernemen wij dat de nieuwe pastoor J. Schepens te Haaltert een ketterse vrouw had ontdekt, die doorging als een «*pithonissa*» en door de mensen werd geraadpleegd, zowel voor ziekten van mensen als van dieren. De deken had de vorige pastoor reeds gewaarschuwd de personen te schaduwten die er heengingen. De pastoor beweerde dat de bezoekers niet talrijk waren. In het verslag van 1619 staat dat deze vrouw haar verdachte praktijk niet meer uitoefende.

In 1624 was er iets niet in de haak met Jacoba van Haaltert, die omwille van een «*koeienremedie*» «*bona fide*» heeft gezworen aan zekere meester Adriaan, soldaat, wonende nabij de Hollandse grens.

Het volksgeloof in kludden behoort tot de vorige eeuwen. Oudere mensen weten er nog over te vertellen als beleefd door een vader of een oom. Kludden, met kettingen beladen, wierp zich op de eenzame avondwandelaar en deed zich door het slachtoffer dragen, terwijl klappen werden uitgedeeld. De «*Kleddestraat*» (*Kattestraat*) herinnerde hieraan. — Ook de weerwolf liet van zich horen. De weerwolf was met een wolvenvel getooid en in zekere zin een bezetene, die zich van «*de kwade*» niet kon ontdoen. Op het hof Stoys was de knecht verdacht weerwolf te zijn; de baas vond «*het vel*» en verbrandde het in de bakoven. De knecht kwam huilend van het veld toegelopen en wou zich in het vuur werpen, wat door de boer werd verhinderd. Het vel verbrand, werd hij kalm... en was verlost.

Tortelduiven werden gehouden om de ziekte, nl. de roos uit het huis te weren. Tegen diezelfde kwaal wordt eveneens aangeraden een mol van het mannelijk geslacht in de hand te laten sterven.

Verloor een kind een tand, dan moest het zich een kruisteken maken met het tandje en daarna de tand over het hoofd werpen, om een nieuwe te krijgen. — Tandpijn kon (en kan?) men in het klooster verkopen.

Om wratten weg te krijgen, legt men een paar strootjes kruisgewijze over de wrat, die wordt besprengeld met wiywater; hierop

worden de strootjes in de grond gestopt en eens deze verrot, zal de wrat verdwenen zijn.

Tegen toverij en kwade hand werd een paasnagel onder de deurdorpel ingemetst.

Bij het zaaien besprenkelt de broer het zaad met wijwater, strooit er gebrande palm onder en laat er van de gewijde kaars in druppen, wijl men het S. Jansevangelië bidt.

Bij onweer besprenkelt men het huis met wijwater, wordt de gewijde Lichtmiskaars aangestoken en het S. Jansevangelië gebeden.

Gewijde palm wordt op het veld, ook in het huis, de stallingen en de schuur gestoken, evenals bij nieuwbouw.

Het te snijden brood wordt met een kruiske getekend.

Demografische en Sociaal-Economische Evolutie van Haaltert *

I. DEMOGRAFISCHE EVOLUTIE.

Te Haaltert waren een vijftal nederzettingen uit de Merovingische periode. In de middeleeuwen werden deze uitgebreid of vervangen door tal van hoven, zoals in de sociaal-economische evolutie breedvoeriger wordt toegelicht.

Over de getalsterkte van de bevolking blijven wij evenwel onwetend, tot het midden van de 16^e eeuw.

De hier volgende beschrijving van de bevolkingsevolutie, gezien het grondig verschil aan dokumentatie, wordt ingedeeld in twee periodes, nl. de eerste hoofdzakelijk bestaande uit gegevens geput in parochiale bronnen; de tweede sinds het invoeren van de burgerlijke stand, vanaf 1800.

a. Vóór 1800.

De oudste bevolkingscijfers vinden wij aangegeven in de dekanale bezoeken (1). Meestal wordt het globaal bevolkingscijfer niet aangegeven, maar wel de kommunikanten of de personen, ouder dan 11/12 jaar, die gehouden waren tot de paaskommunie. In deze dekanale verslagen, die ons het aantal kommunikanten vermelden, worden ook deze genoemd die de paasplicht verzuimden. Voor Haaltert, zoals trouwens voor de meeste dorpen, waren dit toen ten tijde grote uitzonderingen, zodat deze personen (één op 30/40 jaar) de statistieken praktisch niet beïnvloeden.

Verdere gegevens worden geput uit de doop-, overlijdens- en huwelijksregisters, die voor de eerste beginnen vanaf 1606, voor de overlijdens vanaf 1618 en voor de huwelijken in 1617. De registers van 1655 tot 1689 gingen in 1689 verloren bij de brand van de pastorij en werden met weinig zorg (op steekkaarten) bijgehouden tot ongeveer 1695.

1. *Kommunikanten.*

In Tabel I worden in kolom 2 de getallen aangegeven van de kommunikanten, die een paar keren slechts met «ongeveer» voorkomen. Deze cijfers helpen, om bij benadering, het bevolkingscijfer van het dorp vast te stellen, nl. door toevoeging van ongeveer 2/5 niet kommunikanten. Dit wordt bevestigd door de gegevens uit het jaar 1638, waarin ook het aantal inwoners wordt aangegeven; eveneens

(*) Deze bewerking volgt veelal op de voet soortgelijke studies van de heer A. van Lul, verschenen in Het Land van Aalst.

(1) Ra. Gent: fonds Bisdom Gent.

voor de jaren 1634 en 1636 bezitten wij vergelijkende cijfers, die de voorgestelde berekening bevestigen. In de 3^e kolom staat, tussen haakjes, de berekende bevolking; in kolom 4 het aantal dopen en ten slotte in kolom 5 het per duizend op de berekende bevolking.

TABEL I

Jaartal	Kommunikanten	Berekende bevolking	Dopen	Per duizend geboorten op de berekende bevolking
1567	660	(1100)		
1574	o. 730	(1216)		
1613	400	(666)	18	27 ‰
1627	452	(753)	27	35 ‰
1628	450	(753)	44	58 ‰
1629	492	(820)	38	47 ‰
1630	470	(780)	35	45 ‰
1631	480	(800)	23	28 ‰
1632	501	(835)	31	37 ‰
1633	502	(835)	38	45 ‰
1634	452	867	35	40 ‰
1635	480	(800)	26	32 ‰
1636	471	870	22	25 ‰
1637			36	
1638	513	850		
1653	560	(930)	39	42 ‰
1655	583	(970)	37	32 ‰
1669	650	(1090)		
1670	600	(1000)		
1672	600	(1000)		
1683	600	(1000)		
1716	800	(1330)	49	36 ‰
1717	812	(1350)	46	34 ‰
1718	812	(1350)	49	36 ‰
1719	830	(1380)	49	35 ‰
1720	850	(1415)	35	24 ‰
1721			49	
1722	862	(1435)	48	33 ‰
1723	851	(1420)	50	34 ‰
1724	845	(1410)	54	37 ‰
1725			52	
1726	865	(1440)	53	36,8 ‰
1744	1000	(1665)	64	38 ‰
1782	1550	(2585)	77	30 ‰
1796	1680	(2800)	81	29 ‰

Een gevoelige vermindering van het bevolkingscijfer valt waar te nemen tussen 1574 en 1613. De parochiale registers ontbreken. Een mogelijke verklaring bieden de troebelen einde van de 16^e eeuw (2).

(2) Dit was trouwens het geval voor Lede (Cfr. **Het Land van Aalst**, jg. V, nr 3, blz. 110).

Maar de ketters schijnen hier nooit vat gehad te hebben op de bevolking. Al is een moordpartij niet uitgesloten. In het « Liber Memorialis » staat aangetekend dat hier van 1610 tot 1615 een besmettelijke ziekte heerste, die weinig gezinnen spaarde. Hierin zal wel de hoofdoorzaak van de bevolkingsteruggang te vinden zijn.

Verder blijkt een tamelijk regelmatige aangroei van de bevolking, na voornoemde periode, waar te nemen; de jaren na 1670 maken hierop een uitzondering, gezien het dorp te lijden had van de pest-epidemie, die heerste van 1667 tot 1669, wat trouwens zijn weerslag had op het aantal huwelijken omstreeks 1700.

2. Geboorten.

In 1634 telde men te Haaltert 867 inwoners en werden 35 dopen opgetekend of 40 per duizend. In 1636 waren er 870 inwoners en slechts 22 dopen of 25 per duizend, wat een abnormaal laag cijfer is voor die tijd.

Over het algemeen liggen de geboortecijfers tussen de 35 en 40 per duizend, zoals blijkt uit de vergelijking tussen de berekende bevolking en het aantal dopen; sommige jaren bereikt men zelfs 45 ‰, ja in 1628 58 ‰.

In Tabel II geven wij per tienjarige periode de gemiddelde geboorten per jaar (bekomen door de samentelling van de geboorten over de tien jaren en de deling van het koëfficiënt door tien); in de derde kolom staat het cijfer van de gemiddelde overlijdens per jaar en in de vierde wordt het batig saldo vermeld.

TABEL II

Tienjarige periode	Gemiddeld aantal geboorten	Gemiddeld aantal overlijdens	Overschot	Berekende bevolking	Getelde bevolking
1611-1620	22,1	—		613	
1621-1630	33,4	—		927	
1631-1640	31,3 (36 ‰)	17,2 (20 ‰)	141	870	867 in 1634 870 in 1637 850 in 1638
1641-1650	37,9	14,5	234	1053	
.....					
1696-1700	42,2	14,5	66	1172	
1701-1710	47,2	26,2	210	1388	o. 1300
1711-1720	45,9	35,3	106	1275	
1721-1730	52,5	39,1	134	1460	
1731-1740	65,3	40,6	247	1813	
1741-1750	67,5	53,9	136	1875	
1751-1760	68,9	49,9	190	1913	
1761-1770	70,4	56,4	140	1955	
1771-1780	70,5	53,6	169	1955	
1781-1790	77,6	66,4	112	2155	
1791-1795	82,6	83,6	10	2300	

Een vergelijking tussen de berekende bevolking van Tabel I en deze van Tabel II vertoont tot midden de 18^e eeuw slechts een ver-

schil van 5 %; vanaf deze periode loopt de berekening verder uit mekaar en bereikt het verschil ongeveer 20 %. In beide berekeningen stemt de berekende bevolking (in 1637 en begin van de 18^e eeuw) overeen met de getelde bevolking.

3. *Huwelijken.*

Voor het land bedroeg het gemiddeld huwelijkscoëfficiënt tijdens de 19^e eeuw 7 per duizend. Dit coëfficiënt toegepast op het gemiddeld aantal huwelijken voor dezelfde tienjarige perioden als aangegeven onder Tabel II, geeft onderstaande Tabel III. Ter vergelijking wordt in de 4^e kolom de naar de geboortecijfers berekende bevolking aangegeven.

TABEL III

Tienjarige periode	Gemiddeld aantal huwelijken	Teoretische bevolking	Teoretische bevolking volgens de geboorten
1621-1630	7,3	1042	929
1631-1640	6,0	857	870
1641-1650	8,1	1157	1053
1651-1655	8,2	1171	
.....			
1696-1700	8,4	1200	1172
1701-1710	9,2	1314	1388
1711-1720	13,3	1900	1275
1721-1730	13,6	1942	1460
1731-1740	13,2	1885	1813
1741-1750	13,0	1857	1875
1751-1760	13,1	1900	1913
1761-1770	13,4	1914	1955
1771-1780	14,3	2043	1955
1781-1790	17,1	2443	2155
1791-1795	16,2	2312	2300

Over het algemeen ligt het bevolkingscijfer, berekend op het huwelijkscoëfficiënt, hoger dan het teoretisch bevolkingscijfer berekend op het geboortecijfer. Het grootste verschil ligt van 1711 tot 1730.

Het staat vast dat de huwelijken tijdens deze periode hoger liggen dan 7 per duizend van het bevolkingscijfer, waar zij in de andere perioden dit coëfficiënt dicht benaderen. Voor 1711-1720 is dit 10 ‰ en voor 1721-1730 9 ‰.

4. *Geboorten per huwelijk.*

Uit Tabel II en III wordt het mogelijk Tabel IV samen te stellen, die het gemiddeld aantal geboorten per huwelijk tussen 1630 en 1795 vaststellen. Gezien de meeste geboorten doorgaans binnen de vijftien jaar na het huwelijk voorkomen, namen wij voor deze berekeningen het aantal geboorten van de tienjarenperiode na die waarin de huwelijken plaats hadden.

Om nog nauwkeuriger de werkelijkheid te benaderen wordt in

kolom 5 het « verbeterd » gemiddeld aantal, zijnde het gemiddelde van drie opeenvolgende gemiddelden, aangegeven.

TABEL IV

Tienjarige periode	Geboorten van deze periode	Huwelijken van voorg. periode	Geboorten per huwelijk	Verbeterd gemiddelde
1631-1640	31,3	7,3	4,2	5,3
1641-1650	37,9	6,0	6,3	
.....				
1701-1710	47,2	8,4	5,6	
1711-1720	45,9	9,2	5,0	4,8
1721-1730	52,5	13,3	3,9	4,5
1731-1740	65,3	13,6	4,8	4,6
1741-1750	67,5	13,2	5,1	4,6
1751-1760	68,9	13,0	5,3	5,0
1761-1770	70,4	13,0	5,4	5,2
1771-1780	70,5	13,4	5,1	5,2
1781-1790	77,6	14,3	5,4	5,2
1791-1795	82,6	17,1	4,8	

Het gemiddeld aantal kinderen voor de behandelde periode bedraagt 4,9 per gezin; na een daling van dit aantal, die bij gebrek aan gegevens niet kan gevolgd worden voor de tweede helft van de 17^e eeuw (wat trouwens ook elders wordt vastgesteld) (3), wordt een stijging vastgesteld voor de tweede helft van de 18^e eeuw.

Dit verschil in geboortecijfer is geen gevolg van het al of niet toepassen van de geboortebeperving, maar werd veeleer beïnvloed door de levensduur van de gehuwden zowel als door het groot aantal kindersterften.

De aangroei van het aantal kinderen per gezin wijst dus op een stijging van de gemiddelde levensduur, tijdens een periode die rustiger was voor de bevolking.

5. Overlijdens.

Wat het gemiddeld aantal overlijdens per jaar betreft voor de verschillende tienjarige perioden, zie Tabel II. Hieruit blijkt dat in geen enkel tienjarige periode het aantal overlijdens, dit van de geboorten overtreft.

Voor de gekende jaren (de pestjaren 1667-69 ontbreken) zijn er slechts 19 op de 150 jaren, waarin het aantal geboorten niet zo hoog ligt als dit van de overlijdens, en dit in de 18^e eeuw: in 1714 (—2), in 1720 (—11), in 1728 (—9), in 1730 (—1), in 1741 (—19), in 1742 (—18), in 1745 (—6), in 1758 (—31), in 1765 (—3), in 1770 (—13), in 1773 (—12), in 1778 (—12), in 1781 (—19), in 1783 (—1), in 1787 (—43, vooral ter oorzaak van kindersterfte), in 1793 (—11), in 1794 (—15), in 1795 (—22), in 1796 (—5).

Voor het tijdvak 1696 tot 1730 beschikken wij over gegevens be-

(3) Cfr. voor Lede, **Het Land van Aalst**, jg. V, 1953, blz. 108; voor Erembodegem, *ib.*, jg. III, 1951, blz. 58.

treffende de kindersterfte (« parvuli », vermoedelijk niet-kommunikanten) en de sterfte onder de volwassenen, daar de pastoor beide afzonderlijk heeft aangetekend.

TABEL V

Tienjarige periode	Overlijdens per jaar	Volwassenen	Kinderen
1696-1700	29,0	58 (40 %)	87 (60 %)
1701-1710	26,2	116 (42 %)	156 (58 %)
1711-1720	35,3	190 (52 %)	173 (48 %)
1721-1730	39,1	205 (52 %)	186 (48 %)

Uit Tabel V blijkt dat de kindersterfte, gedurende deze periode van 35 jaar, verminderde van 60 tot 48 per honderd, terwijl de sterfte onder de volwassenen steeg van 40 tot 52 per honderd.

Samenvatting.

De berekeningen tonen aan dat de bevolking omstreeks 1575 ongeveer 1200 zielen bedroeg. Na een daling tot ongeveer op de helft rond 't jaar 1610, volgt een geleidelijke aangroei, die evenwel slechts omstreeks 1700 het aantal van 1575 opnieuw bereikt... en verder jaarlijks vermeerderd, zodat de bevolking op 230 jaar meer dan verdubbelde.

Een onbekende faktor is deze van de emigratie en migratie. De emigratie schijnt voor het dorp een verliespost te zijn, gezien de berekende bevolking op het aantal geboorten en de samentelling van het overschot (geboorten - overlijdens) (Tabel II) een verschil aan geeft van ongeveer 450 zielen en nochtans dicht ligt bij de berekening op basis van de kommunikanten (Tabel I).

b. Na 1800.

Uit Tabel III blijkt dat de bevolking van Haaltert in het begin van de 19^e eeuw ongeveer 2500 inwoners moet hebben bereikt. In Tabel VI merkt men dat het dorp evenwel in 1812 slechts 2300 zielen telde. Dit cijfer valt enigszins te verklaren uit de besmettelijke ziekte (dissenterie), die hier heerste omstreeks 1810, en die vele slachtoffers maakte. De overlijdens bereikten van 1805 tot 1812 een gemiddeld van 40 per duizend of 90 per jaar.

Verder vertoont het bevolkingscijfer, na de inzinking welke intrad vanaf de « hongerjaren 1846-48 » en aanhield gedurende twintig jaar, een opgaande lijn. De tellingsjaren brengen telkens een verbetering aan de jaarlijkse bevolkingscijfers.

Een vergelijking tussen 1829 (3252 inw.) en de telling van 1947 (5732 inw.) geeft een koëfficiënt van 176,20 %, waarbij Haaltert wat de bevolkingsaangroei betreft op de 26^e plaats komt van de 81 gemeenten van het arrondissement Aalst (4).

(4) Cfr. **Het Land van Aalst**, jg. I, nr 3, blz. 68. — Kerksken komt op de 16^e plaats met een koëfficiënt van 215,50 %, Eremsbodegem op de 3^e plaats met 299,50 %, Nieuwerkerken op de 21^e plaats met 196,13 % en Aigem op de 76^e plaats met 97,53 %.

TABEL VI

Jaar	Inwoners	telling	Jaar	Inwoners	telling	Jaar	Inwoners	telling
1812	2300		1888	3570		1925	5109	
1822	2933		1889	3584		1926	5133	
1829	3252		1890	3619	3668	1927	5135	
1837	3500		1891	3686		1928	5193	
1846	3289		1892	3691		1929	5227	
1856	3211		1893	3719		1930	5348	5296
1857	3212		1894	3780		1931	5307	
1858	3213		1895	3863		1932	5353	
1859	3272		1896	3896		1933	5394	
1860	3149		1897	3967		1934	5453	
1861	3106		1898	4025		1935	5510	
1862	3078		1899	4072		1936	5492	
1863	3063		1900	4105	4024	1937	5546	
1864	3082		1901	4093		1938	5587	
1865	3069		1902	4184		1939	5617	
1866	3100	3115	1903	4250		1940	5638	
1867	3112		1904	4346		1941	5657	
1868	3129		1905	4431		1942	5639	
1869	3147		1906	4548		1943	5680	
1870	3137		1907	4679		1944	5743	
1871	3174		1908	4774		1945	5683	
1872	3187		1909	4830		1946	5683	
1873	3208		1910	4877	4661	1947	5782	5732
1874	3224		1911	4694		1948	5779	
1875	3234		1912	4773		1949	5787	
1876	3274		1913	4848		1950	5857	
1877	3291		1914	4919		1951	5954	
1878	3323		1915	4966		1952	6026	
1879	3348		1916	4998		1953	6130	
1880	3360	3410	1917	5000		1954	6156	
1881	3443		1918	4975		1955	6330	
1882	3467		1919	4977				
1883	3522		1920	5023	4881			
1884	3522		1921	4904				
1885	3533		1922	4985				
1886	3557		1923	5034				
1887	3564		1924	5052				

De aangroei van de bevolking, bij uitsluitende berekening van het verschil tussen geboorten en overlijdens, zou ongeveer 500 zielen meer hebben bedragen. De jaren, waarover de cijfers voorhanden zijn, vertonen een verlies aan uitwijkelingen van 533 personen. Wat aan toont dat de daling van het bevolkingscijfer van 1846 tot 1866, voor de eerste tienjarige periode ligt aan de daling van het geboortecijfer, samen met een hoog sterftcijfer, en voor de tweede tienjarige periode aan het verlies door uitwijking.

Tabel VII toont aan dat het geboortekoëfficiënt opvallende schom-

melingen vertoont, die ook elders worden aangetroffen. Een gevoelige vermindering valt vast te stellen gedurende de «hongerjaren»... en slechts geleidelijk aan trad een verbetering in, om evenwel nooit meer het percent van het begin van de 19^e eeuw te bereiken. Sinds de eerste wereldoorlog begon het geboortecijfer voorgoed te dalen, al valt een lichte verbetering waar te nemen in de periode van 1921-30, die evenwel niet aanhield. Gedurende de tweede wereldoorlog volgde een nog diepere inzinking, met een nieuwe herstelperiode.

Eveneens dient aangestipt dat de meeste bevallingen niet meer ter plaatse zelf geschieden, maar in het moederhuis, veelal te Aalst. Vanaf 1925 komen jaarlijks enkele gevallen van bevalling voor, buiten het dorp; deze gevallen vermeerderden jaar na jaar. Sinds de tweede wereldoorlog ging het steeds met toenemende mate in stijgende lijn, om voor het eerst in 1953 het aantal bevallingen thuis (57) door deze in het moederhuis (72) te zien overtreffen. En nog gaat het verder in 1954: respectievelijk 62 en 90.

TABEL VII

Tienjarige periode	Gemiddeld aantal				Overschot	Gemiddeld aantal		Overschot of verlies	Totaal overschot of verlies
	geboorten per jaar	per ‰	overlijdens per jaar	per ‰		inwijk.	uitw.		
1801-1810	91,7		89,5		+ 22	—	—	—	
1811-1820	101,0	(40)	70,5	(30)	+ 305	—	—	—	
1821-1830	105,2	(35,8)	73,3	(25)	+ 319	—	—	—	
1831-1840	109,3	(33,5)	87,5	(26,5)	+ 218	—	—	—	
1841-1850	91,3	(23,7)	86,3	(22,3)	+ 50	—	—	—	
1851-1860	84,1	(26,2)	78,0	(24,3)	+ 71	—	—	—	
1861-1870	79,6	(25,6)	76,3	(24,5)	+ 33	373	513	— 140	— 107
1871-1880	90,1	(27,6)	77,7	(23,8)	+ 124	387	432	— 45	+ 79
1881-1890	105,0	(29,6)	84,7	(23,9)	+ 203	474	555	— 81	+ 122
1891-1900	115,8	(29,9)	90,7	(23,4)	+ 251	785	680	+ 105	+ 320
1901-1910	147,5	(32,9)	90,2	(20,3)	+ 573	1514	1229	+ 285	+ 858
1911-1920	110,5	(22,5)	85,6	(17,5)	+ 249	1189	1072	+ 107	+ 356
1921-1930	125,4	(24,5)	72,5	(13,9)	+ 529	1802	1866	— 64	+ 465
1931-1940	124,1	(22,5)	71,1	(12,9)	+ 530	2013	2191	— 178	+ 352
1941-1950	104,1	(18,1)	74,1	(12,9)	+ 300	1743	1768	— 25	+ 275
1951-1954	140	(23,0)	62,7	(10,3)	+ 308	926	829	+ 97	+ 405

Verminderde het aantal geboorten, nog in veel grotere mate daalde het percent van de overlijdens en dit nogwel van 30 tot 10,3 per duizend. Zodat de geboorten in de meeste jaren de overlijdens overtreffen. Uitzonderingen op deze algemene regel maken de jaren 1811 (86 ‰, 100 †), 1833 (94 ‰, 105 †), 1839 (98 ‰, 129 †), de «hongerjaren» 1847 (78 ‰, 98 †), 1848 (80 ‰, 96 †) en 1849 (83 ‰, 88 †), verder 1853 (81 ‰, 91 †), 1855 (65 ‰, 106 †), 1859 (79 ‰, 91 †), 1871 (82 ‰, 99 †), 1876 (82 ‰, 91 †), 1884 (101 ‰, 110 †), 1892 (106 ‰, 115 †), 1916 (66 ‰, 71 †), 1917 (59 ‰, 77 †), 1918 (61 ‰, 89 †), 1919 (77 ‰, 94 †). (Deze vier laatste jaren ligt de ongunstige verhouding vooral in het zeer laag geboortecijfer, veeleer dan een uit-

zonderlijke periode aan overlijdens ten gevolge van de heersende « Spaanse griep ». Eenzelfde verschijnsel valt trouwens ook waar te nemen gedurende de tweede wereldoorlog, in 1941 : 73 %, 98 †).

Uit Tabel VII blijkt dat over een periode van ongeveer honderd jaar het verschil tussen in- en uitwijking slechts 61 eenheden bedraagt, in het voordeel van de inwijking, zodat de bevolkingsaan groei vooral het resultaat is van de natuurlijke vermeerdering van de inwoners. Tot 1890 won de uitwijking het op de inwijking, evenals in de periode tussen de beide wereldoorlogen. De werkgelegenheid, elders geboden, speelde hierbij een belangrijke rol. Dit komt, in tegenstelling met sommige andere plaatsen, o.m. Lede, minder naar voor in de periode na de eerste wereldoorlog, al vertonen die jaren over het algemeen een winstbalans voor de uitwijkingen; in 1945, na de tweede wereldoorlog, waren er 164 inwijkingen en 249 uitwijkingen; eveneens in 1936 kent men een soortgelijk verlies met 176 in- en 253 uitwijkingen.

De bevolking vertoont dus over het algemeen telkens van bodemvastheid. In 1846 waren er op de 3289 inwoners 2660 of 80,8 % ter plaats zelf geboren, 605 of 18,4 % waren geboortig uit Oost-Vlaanderen en slechts 34 of 0,8 % kwamen uit andere provincies van het land. In 1856 merkt men nog duidelijker dat de inwijkelingen grotendeels uit de randgemeenten kwamen : op de 3211 inwoners waren er 2607 of 80,4 % autochtonen, 586 of 18,2 % uit het arrondissement Aalst en 84 of 1,4 % kwamen uit andere arrondissementen. In latere tellingen werd enkel rekening gehouden met autochtonen, deze elders geboren in het land en deze stammend uit het buitenland. Die evolutie kan men volgen op Tabel VIII.

TABEL VIII

Oorsprong van de bevolking.

Tellingsjaar	Geboorteplaats Haaltert	%	In andere gemeenten van het land	%	In het buitenland	%
1846	2660	80,8	629	19,2	—	
1856	2607	80,4	634	19,6	—	
1866	2580	82,8	534	17,2	1	
1880	2771	83,6	639	16,4	—	
1890	3317	90,4	361	9,6	—	
1900	3265	81,1	750	18,9	9	
1910	3853	82,0	796	18,0	12	
1920	3693	75,6	1158	23,7	30	0,7 %
1930	3825	72,2	1434	27,0	37 (1)	0,7 %
1947	3770	66,0	1914	33,3	48 (2)	0,8 %

(1) w.o. 5 van vreemde nationaliteit (2) w.o. 3 van vreemde nationaliteit.

De verhouding tussen beide groepen blijft lange jaren omzeggens ongewijzigd, met een onverklaarbaar percent ten voordele van de Haaltertaren in 1890, en vanaf 1920 een evolueren ten voordele van

de autochtonen, grotendeels te verklaren door de daling van het geboortecijfer.

De daling van het geboortecijfer heeft natuurlijk ook zijn invloed op de **samenstelling van de gezinnen**. Tabel IX vertoont de hierin gevolgde evolutie.

TABEL IX

Jaar	1846	1856	1866	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1947
Inwoners	3289	3211	3115	3410	3668	4024	4661	4881	5296	5732
Gezinnen	621	615	646	712	770	811	945	1003	1292	1574
Gemiddeld	5,30	5,23	4,82	4,92	4,76	4,96	4,93	4,86	4,09	3,64

Deze gezinnen beschikken over een bepaald aantal **woningen** :

TABEL X

Jaar	1846 (5)	1856	1866	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1947
Bewoonde	618	612	646	712	727	794			1120	1340
							1007	984		
Onbewoonde	17	13	22	10	13	—			7	15

Over het algemeen telde tot bij de eerste wereldoorlog ieder gezin ongeveer 5 personen; in 1930 zijn er nog vier en in 1947 nog slechts 3,64.

Het gemiddeld aantal van 3,64 leden per gezin, bij de telling van 1947, kan als volgt worden verdeeld : 117 personen woonden alleen, 350 gezinnen telden 2 personen, 374 gezinnen 3 personen, 326 gezinnen 4 personen, 202 gezinnen 5 personen, 92 gezinnen 6 personen, 62 gezinnen 7 personen, 41 gezinnen 8 personen.

De vergelijking tussen Tabel IX en Tabel X toont aan dat tot 1910 doorgaans ieder gezin over een eigen huis beschikte, wat in 1920 en later niet meer het geval was. Waren er in 1920 38 gezinnen, die een huis deelden, in 1930 waren er 344 of 26,6 %; in 1947 448 of 28,4 %.

Tabel XI bevestigt de gegevens van Tabel IX. Hieruit blijkt duidelijk de teleurgang van het bloeiend gezinsleven van vroeger.

Voor de berekening werden de huwelijken genomen uit de aangegeven periode, de geboorten evenwel uit het decennium volgend op dit waarin de huwelijken plaats vonden (6).

(5) Deze gezinnen en huizen waren als volgt verdeeld over de verschillende wijken : Dorp 149 h., 149 gez. met 772 bewoners; Boekent 62 h., 62 gez. met 332 bew.; Ede 75 h., 75 gez. met 377 bew.; Brul 115 h., 116 gez. met 638 bew.; Ekent 189 h., 190 gez. met 964 bew.; Eiland 28 h., 29 gez. met 186 bewoners.

(6) Bv. voor de periode 1801-10 werden de huwelijken genomen uit deze periode en de geboorten uit de periode 1811-20 (Cfr. Tabel VII).

TABEL XI

Periode	Geboorten	Huwelijken	Aantal kinderen per gezin
1801-1810	101,0	23,7	4,26
1811-1820	105,2	19,9	5,28
1821-1830	109,3	20,1	5,43
1831-1840	91,3	22,3	4,09
1841-1850	84,1	18,0	4,67
1851-1860	79,6	20,2	3,94
1861-1870	90,1	18,2	4,94
1871-1880	105,0	18,4	5,70
1881-1890	115,8	19,7	5,87
1891-1900	147,5	28,5	5,17
1901-1910	110,5	29,3	3,77
1911-1920	125,4	31,5	3,98
1921-1930	124,1	46,2	2,68
1931-1940	104,1	38,0	2,74
1941-1950	140,0	45,8	3,05

Er bestaat wel enige schommeling in de verhouding gedurende de 19^e eeuw, maar vanaf 1900, waar de geboorten van de oorlogsjaren bij te pas komen, begon de inzinking die een gering herstel vertoonde vanaf de periode 1931-40.

Hier volgt, in aansluiting met wat voorafgaat, het aantal levend geboren kinderen (Tabel XII) en het aantal in leven zijnde kinderen (Tabel XIII) van gehuwde paren, weduwnaars en weduwen op 31 december 1947.

TABEL XII

Kinderen	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15 en meer
Ouders	271	270	284	245	184	121	84	47	47	25	19	18	6	5	1	5
%	16,6	16,6	17,3	15,0	11,2	(————— 23 —————)										

Uit Tabel XII blijkt dat de helft van de gehuwden (50,5 %) een onvoldoende aantal kinderen voortbrengen om de instandhouding van de bevolking te verzekeren. Nog duidelijker komt deze toestand naar voor in volgend Tabel, waar de nog in leven zijnde kinderen worden aangegeven.

TABEL XIII

Kinderen	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ouders	291	312	337	275	167	101	69	38	23	10	3	4	2
%	17,9	19,1	20,6	16,8	10,2	(————— 15 —————)							

In bovenstaande gegevens merkt men een nog meer ongunstige toestand, gezien 57,8 % van de gezinnen in gebreke blijven wat de instandhouding en de aangroei van de bevolking betreft. Zelfs het aantal gezinnen met 3 tot 5 kinderen bedraagt slechts 33 %. Grotere gezinnen vertegenwoordigen slechts 9 % van het totaal.

Zowel de vermindering van de geboorten als deze van de overlijdens had een grote invloed op de samenstelling van de bevolking wat de ouderdom betreft. Dit komt duidelijk naar voor in Tabel XIV.

TABEL XIV

Samenstelling van de bevolking naar ouderdom en burgerlijke stand.

	Van 0 tot 14 jaar	Van 15 tot 20 jaar	Van 15 tot 54 jaar	Van 21 tot 59 jaar	Van 55 jaar en meer	Van 59 jaar en meer
1866	625 m. } 610 vr. } 1235 (35,1 %)		885 m. } 835 vr. } 1720 (48,9 %)		290 m. } 270 vr. } 560 (16 %)	
1880	510 m. } 503 vr. } 1013 (29,8 %)		883 m. } 888 vr. } 1771 (51,7 %)		325 m. } 301 vr. } 626 (19,5 %)	
1890	572 m. } 555 vr. } 1127 (30,7 %)		987 m. } 953 vr. } 1940 (52,8 %)		313 m. } 288 vr. } 601 (16,5 %)	
1900	679 m. } 717 vr. } 1396 (34,6 %)		1038 m. } 1040 vr. } 2078 (51,6 %)		277 m. } 273 vr. } 696 (15,7 %)	
1910	821 m. } 827 vr. } 1648 (35,3 %)	329 m. } 248 vr. } 577 (12,3 %)	895 m. } 935 vr. } 1830 (38,5 %)		337 m. } 359 vr. } 696 (15,7 %)	
1930	747 m. } 708 m. } 1455 (27,4 %)	315 m. } 314 vr. } 629 (11,7 %)		1290 m. } 1337 vr. } 2627 (49,7 %)		291 m. } 294 vr. } 585 (11,1 %)
1947	729 m. } 692 vr. } 1421 (25,1 %)	257 m. } 297 vr. } 544 (9,7 %)		1478 m. } 1492 vr. } 2970 (52,2 %)		327 m. } 415 vr. } 742 (13 %)

Tot 1910 merkt men een opgaande lijn in het percent van de personen jonger dan 15 jaar. Dit verklaart zich zowel uit het aantal geboorten (dat stabiel bleef) als uit de geleidelijke vermindering van de kindersterfte. In 1930 stelt men een daling vast van 8 percent tegen 1910; in 1947 bedraagt dit verschil reeds 10 percent. Integendeel vermeerderde, in de ouderdomsklas vanaf 55 jaar, het aantal personen dat tot 1910 met een gering percent verminderde, tot 13 percent.

Bleef de actieve bevolking konstant en groeide zij zelfs met 2,5 % aan tegenover 1930, toch zijn de vooruitzichten voor de toekomst minder gunstig, gezien de afname van de jongere generaties met ongeveer 4 percent tegen 1930 en met 13 percent tegen 1910.

In 1947 waren 4 jongens en 11 meisjes gehuwd, jonger dan 20 jaar; van de personen tussen 21 en 59 jaar, waren 397 mannen ongehuwd, 1049 gehuwd, 30 weduwnaars en 2 gescheiden, — 344 vrouwen waren ongehuwd, 1088 gehuwd, 58 weduwen en 2 gescheiden; boven de 60 jaar telde men 41 ongehuwde mannen, 246 gehuwden en 85 weduwnaars, 75 ongehuwde vrouwen, 179 gehuwden en 161 weduwen.

In Tabel XV volgt de indeling van de bevolking op 31 december van ieder tellingsjaar, in ongehuwde mannen en vrouwen, gehuwde mannen en vrouwen, weduwnaars en weduwen, en ten slotte de gescheiden mannen en vrouwen.

TABEL XV

Jaar	Ongeh. M. en kind.	Ongeh. Vr. en kind.	Gehuwde mannen	Gehuwde vrouwen	Weduwnaars	Weduwen	Gescheiden		Totaal	
							M.	Vr.	M.	Vr.
1846	1119	1069	450 (27 %)	463 (28,5 %)	97 (5,8 %)	91 (5,5 %)	—	—	1666	1623
1856	1116	1045	425	426	97	102	—	—	1638	1573
1866	1077	988	426	426	97	101	—	—	1600	1515
1880	1151	1095	482	480	85	116	—	1	1718	1692
1890	1395	1342	329 (17,5 %)	324 (18 %)	148 (7,8 %)	129 (7,1 %)	—	1	1872	1796
1900	1297	1318	615 (30,8 %)	608 (29,9 %)	82 (4,1 %)	104 (5,1 %)	—	—	1994	2030
1910	1459	1495	750	742	83	132	—	—	2292	2369
1920	1532	1484	820 (33,5 %)	808 (33,1 %)	88 (3,5 %)	145 (5,9 %)	3	1	2443	2438
1930	1467	1433	1066 (40,3 %)	1057 (39,8 %)	108 (4 %)	155 (5,8 %)	2	3	2643	2653
1947	1420	1397	1299 (45,8 %)	1279 (44,1 %)	115 (4 %)	218 (7,5 %)	2	2	2836	2896

Het aangegeven percent werd berekend op de mannelijke en vrouwelijke bevolking, ieder afzonderlijk genomen.

In deze tabel valt op dat het percent van de gehuwde mannen en vrouwen met meer dan 18 % steeg in een tijdsverloop van honderd jaar. Dit is vooral te verklaren uit de gewoonte het huwelijk op jeugdiger leeftijd aan te gaan. De veralgemening van jongere huwelijken, zoals trouwens ook elders valt vast te stellen, vindt een oorzaak in de verandering van beroep, nl. het verlaten van het landbouwbedrijf,

waartoe tot onderhoud van een gezin een zekere (onvindbare) bebouwbare oppervlakte vereist was, zodat velen in de landbouwmid-dens gedwongen waren of van het huwelijk af te zien of hun huwe-lijk uit te stellen.

Het percent van de weduwen (die steeds talrijker waren dan de weduwnaars) bleef ongeveer konstant, met een vermeerdering van 1,5 % bij de laatste volkstelling, terwijl dit van de weduwnaars met ongeveer 2 % verminderde.

Tabel XVI geeft, naast het gemiddeld aantal huwelijken per jaar, ook dit per duizend inwoners.

TABEL XVI

Tienjarige periode	Gemiddeld aantal huwelijken per jaar	per duizend
1801-1810	23,7	
1811-1820	19,9	(8,6)
1821-1830	20,1	(8,3)
1831-1840	22,3	(7,0)
1841-1850	18,0	(6,4)
1851-1860	20,2	(6,3)
1861-1870	18,2	(6,0)
1871-1880	18,4	(5,6)
1881-1890	19,7	(5,5)
1891-1900	28,5	(7,5)
1901-1910	29,3	(6,5)
1911-1920	31,5	(6,4)
1921-1930	46,2	(9,0)
1931-1940	38,0	(6,9)
1941-1950	45,8	(8,0)
1951-1954	51,7	(8,4)

Wat de huwelijken betreft, valt op te merken dat het per duizend, van 1810 tot 1890, in dalende lijn gaat, om dan opnieuw een onregel-matig stijgende curve te vertonen, met als hoogtepunt de periode na de eerste wereldoorlog.

De sociaal-ekonomische evolutie van het dorp, waar de overscha-keling van een gedeelte van de bevolking van de landbouw naar het bedrijfsleven plaats vond, is hieraan niet vreemd.

Besluit.

De « moderne » levensopvatting is ook Haaltert niet voorbijge-gaan, zonder sporen na te laten op gebied van huwelijksmoraal, wat blijkt uit de vermindering van het geboortecijfer en uit de echtschei-dingen, waarvan de eerste hier werden uitgesproken in 1947. Het keerpunt ligt ten tijde van de eerste wereldoorlog, die als een pletrol alle hogere morele waarden onder de voet liep en waarvan de gevol-gen nog voortduren.

De bevolking van Haaltert bereikte in 1947 een densiteit van 627 inwoners per km² (in 1955 reeds 693 per km²), wanneer deze voor het arrondissement Aalst 506 bedroeg, voor Oost-Vlaanderen 404 en voor het land 282 per km².

II. SOCIAAL-EKONOMISCHE EVOLUTIE.

Dat het dorp reeds vroeg bewoond was, blijkt o.m. uit de vondst van een Romeinse munt op de Hoogstraat. Dit wijst er op dat de Romeinse beschaving langs hier ook is voorbij gegaan en dat Haaltert toen reeds bewoners telde. Spreken de vele *kouter*namen niet van vruchtbare bodem uit een ver verleden? De **Grootkouter**, de **Brulkouter**, het koutercomplex van **Kruis**-, **Middel**- en **Droeskouter**, en verder de **Molenkouter**. Tot deze kouters — die dienden afgesloten te zijn met een haag (hierop wijzen: **Dielhaag**, **Groothaag**, **Kouterhaag**, **Rodehaag**, **Vorshaag** en **Haag**) — verleende het koutergat, dat werd afgesloten met een hek (hieraan herinneren: **Hekdries**, **Hekkenveld**, **Hekstijl**, **Kwadelap**, **Stichel** en **Veken**), toegang.

In de nabijheid van deze kouters zijn dan ook de nederzettelingen te vinden uit de Merovingische periode, nl. **Brantegem**, **Gotegem** (grensgebied Aaigem-Haaltert), **Kattem**, **Kuregem** (grensgebied Haaltert-Erembodegem) en **Meu(de)gem** (grensgebied Mere-Haaltert); **Mussenzele** dateert van ongeveer een eeuw later.

De aangroei van de bevolking bracht de versnippering mee van die grote bedrijven en naast de **burcht** (in het Herrenthout, later op het Dorp-Achterstraat), kwam het hoevensysteem tot stand. Volgende hofnamen uit de Middeleeuwen bleven bewaard: **het hof ten Boekent**, **het hof te Culsbroek**, **het hof ter Hoeven**, **het hof ter Heiden**, **het hof ten Rode**, **het hof ter Wilgen**, **het hof ten Haas**, **de Hofstad**. Voor deze hoven moest vruchtbare grond worden geschapen. Tal van veldnamen herinneren aan het tot stand brengen van de nodige landbouwgronden.

Men mag immers niet uit het oog verliezen, dat de bemesting vóór de 14^e eeuw niet zo intensief werd toegepast. Daarom was het drieslagstelsel in gebruik: het eerste jaar bebouwing met zomerkoren, het tweede jaar met winterkoren (meestal haver), het derde jaar bleef het land braak liggen. Een paar toponiemen herinneren aan deze bebouwing, nl. **Wisselmaat** en **Laarveldbrake**.

De «velden» werden veroverd op de bossen (oudere vorm «hout») en de heide.

Enkele toponiemen herinneren aan deze eeuwen oude bossen: **Beukhout** (nu Boekent), **Eikhout** (Ekent), **Herrenthout** en **ten Houte**; andere toponiemen herinneren aan de ontbossing, vooral gedurende de 12^e tot 14^e eeuw: **Alisrot**, **Mespelrot**, **Oud Rotveld**, **ten Rode**, **Roodveldeken**, **Vissenrot** en **Reuken**.

De bossen zullen evenwel nog gedurende vele eeuwen hun economische waarde behouden en zelfs een levensnoodwendigheid zijn, zodat vaststaat dat in 1732 nog ongeveer de helft van de ge-

zinnen een bosje in eigendom bezitten, om zich op die wijze van de nodige brandstof te voorzien.

Dat er te Haaltert ook heidegrond was vernemen wij langs de toponimie om: **Ede, Heet, ter Heiden, Heiken** en **Heiveldeken**. Ook deze werden in de loop der eeuwen tot vruchtbaarheid gebracht.

Maar voor een landbouwbedrijf volstaan de «velden» niet. Voor de veestapel zijn weiden en meersen nodig. Deze werden gewonnen op de moerassige lager gelegen gronden, langsheen de beken. De «broeken» herinneren aan hun moerassige oorsprong: **Anderenbroek, Broek, Broekmeers, Culsbroekbroek, Calleboutsbroek, Curenbroek, Berchmansbroek, Hambroek, Joos van den Berghebroek, Larenbroek, Grote en Zuren Oordsbroek, Ossenbroek, Pluimenbroek, Reimersbroek, Schelfveldbroek, Vettebroek, Vitsbroek, Voncxbroek, Wallekensbroek, Wilgenbroek, Willekensbroek, Woelbosbroek**.

De grote meerderheid van de bevolking leefde immers van het landbouwbedrijf, hetzij als eigenaar, huurder of hoeveknecht. Vooral om in de persoonlijke behoeften te voorzien werd thuis, meestal gedurende de winterperiode, gesponnen en geweven. Een toponiem **Ruette** (1571) herinnert trouwens aan de plaats waar het vlas werd te weken gelegd.

Daarnaast, of tevens, waren er enkele speciale bronnen van inkomsten, nl. stielmannen, mulders, brouwers.

Onder de stielmannen die in ieder dorp worden aangetroffen, als zijn de kleermaker, de timmerman, de winkelier, de herbergier, heeft slechts de werkplaats van de smid sporen nagelaten in de toponimie. Een **smidse** wordt reeds genoemd in 1466, in 1493 één ten Ekent en in 1635 één op de Houtmarkt; een vettraaie of **leerlooi** komt eerst voor in 1628.

De **molens** waren de kapitaalbelegging vooral van de heren en de kloosters. Een **windmolen**, in de Willekensbroek (Boekent), was eigendom van de graaf van Vlaanderen. Deze, in de domaniale rekeningen reeds vermeld in 1373, werd in 1452 door brand vernield en niet meer heropgebouwd. Als mulders worden achtereenvolgens aangegeven: Goesen van de Velde (1373-1377, 1380-1389), Jan Martins (1377-1380, 1390-1404), Claus Soncke (1404-1408), Cornelis de Monier (1409-1414) Johan de Monier (1414 en v.j.), Ghijssel de Tac (1440 v.j.).

De **watermolen** te Gotegem komt reeds voor in 1387. De molen was in 1459 eigendom van Jan Willebrant en werd in huur gehouden door Lauwerijs de Mets; in 1485 werd hij door Jan de Hont verkocht aan Jan Reyns; in 1571 in bezit van Boudewijn van der Nieuwerburch en in pacht gehouden door zijn zoon Jacob, die eigenaar was in 1623; in 1732 eigendom van Jan Beauverlé en in 1774 aan Pieter Beauverlé; begin van de 19e eeuw aan de familie De Meyer.

De **Houten Molen**, windmolen langs de Molenstraat, wordt reeds vernoemd in 1444. In de 16e eeuw eigendom van de familie Cabelliau, in 1571 in pacht gehouden door Jan de Mueldere. Einde van

de 19e eeuw eigendom van de familie De Graeve. Werd afgebroken in 1914.

De **Topmolen**, stenen windmolen op 's Graven Kerselaar, werd gebouwd omstreeks 1770 door Martinus Matthijs. De molen kwam buiten gebruik in 1920/25.

Van enig economisch belang waren ook de **brouwerijen**. Deze benaming sluit evenwel alle vergelijking uit met de moderne bedrijfsopvatting, die wij er over hebben. Vijf worden reeds vermeld gedurende de 15e eeuw, nl. drie op het Dorp (1492), één op de Brul (1456) en een andere ten Ekent (1466). Vóór het einde van de 16e eeuw waren er 13, nl. 3 op de Brul, 3 op het Dorp, 3 ten Ekent, 2 ten Ede, 1 in de Culsbroek en 1 op 'de Hoogstraat. Deze gingen ten onder tijdens de beroerde tijden op het einde van de 16e eeuw. Eén die begin van de 17e eeuw werd heropgericht, kreeg verbod nog te brouwen, omwille van het octrooi verleend aan de stad Aalst.

Deze brouwerijen, «kamme» genoemd, hadden slechts een lokaal belang en dienden soms alleen om in de behoeften van een uitgebate herberg te voorzien. Vele herbergen hadden immers hun eigen brouwerij, met zeer primitieve installatie (vergelijk een geheime stokerij met een stokerij !).

Vier **herbergen** zijn ons bekend op het Dorp in de 15^e eeuw, waarvan drie tevens een brouwerij waren, nl. **het Schaak** (15^e - 17^e E.), **de Hert** (15^e - 18^e E.) en **de Zwaan** (15^e - 18^e E.); verder **de Lelie** (14^e - 16^e E.). Vermoedelijk waren er ook op de andere wijken.

De dorpsbewoners, om zich te beveiligen tegen de misbruiken vanwege de plaatselijke rechtspraak en tevens als een soort maatschappelijke verzekering, stelden zich talrijk onder de bescherming van een stad, in de hoedanigheid van buitenpoorters. Deze steden waren vooral Aalst en Geraardsbergen.

Voor dit poorterschap werd jaarlijks betaald: te Aalst 6 groten en 14 schellingen parisis bij het overlijden; te Geraardsbergen 7 groten.

Het poorterschap verleende, naast hogergenoemde beveiliging, eveneens ontslag van de last van dode hand of «beste kateil» aan de heer te voldoen.

De gegevens, wat het buitenpoorterschap betreft, zijn onvolledig, maar tonen aan dat de meeste eigenaars hun bezit op die manier beveiligden. Tabel I geeft een overzicht van het aantal poorters, in zover het mogelijk is dit uit de bewaarde registers van de buitenpoorters van Aalst en Geraardsbergen (Ra. Gent) op te maken.

In 1396 telde Haaltert negenennegentig buitenpoorters te Geraardsbergen. Hierbij komen deze van Aalst. — Voor de jaren 1552-1590 waren 157 personen (w.o. 99 eveneens de echtgenote + 4 weduwen) buitenpoorters van Aalst. Dus minstens 103 gezinnen. Hieraan dient een onbekend aantal voor Geraardsbergen toegevoegd. Wat er op wijst dat minstens 2/3 van de bevolking genoot van deze vorm van maatschappelijke zekerheid.

Voor de jaren, waarin een vergelijking mogelijk is, blijkt dat de inwoners van Haaltert, wat het poorterschap betreft, meer afgestemd

waren op het verder afgelegen Geraardsbergen, dan op het nabije Aalst. Vermoedelijk oordeelden zij dat men het gemakkelijker kon klaar spelen met een gezagsorgaan dat niet te dicht in de buurt ver-
toefde!

TABEL I

Haaltertse buitenpoorters te Aalst en te Geraardsbergen.

Periode	Aalst	Geraardsbergen
1396	?	99
1552-1560	79	?
1561-1570	31	?
1571-1580	30	?
1581-1590 (x)	22	?
1591-1600	10 (onvoll.)	?
1601-1610	?	38
1611-1620	?	11
1621-1630	?	21
1631-1640	?	40
1641-1650	2 (onvoll.)	43
1651-1660	6	84
1661-1670	9	12 (onvoll.)
1671-1680	7	?
1681-1690	3	?
1691-1700	2	6 (onvoll.)
1701-1710	—	27
1711-1720	1	17
1721-1730	—	22
1731-1740	?	17
1741-1750	?	16
1751-1760	?	39
1761-1770	?	14
1771-1780	?	6
1781-1790	?	5

(x) Te Aalst werden van 1580-1586, wegens de troebele tijd, weinig poorters ingeschreven.

Gezien te Haaltert met een landbouwbedrijf zowel de kulturen als de veestapel nauw verbonden zijn, valt te verkiezen, vooraleer de eigendomsverhouding en versnippering van de bedrijven na te gaan, te handelen over de verscheidene teelten en over de veestapel, die de inkomsten vormen van het landbouwbedrijf en werden aangewend bij de exploitatie.

K u l t u r e n .

Tabel II tracht een overzicht te geven op gebied van verscheidenheid van de landbouwteelten in de loop van de laatste eeuwen.

TABEL II

De verscheidenheid van de kulturen, opgemaakt uit de verschillende stichtingen in de vroegere eeuwen en uit de landbouwtellingen, evenals uit het toponimisch materiaal.

Teelten	14° E.	15° E.	16° E. (1571)	18° E. (1732)	1846	1866	1880	1895	1929	1950
Tarwe	(a)	(b)	(c)		406 ha 79 a	125 ha 9 a	156 ha	169 ha 3 a	172 ha 75 a	85 ha 78 a
Spelt					14 ha 48 a	12 ha 14 a	15 ha 79 a	2 ha 11 a	—	15 a
Masteluin		(b)			147 ha 78 a	142 ha 44 a	95 ha 57 a	44 ha 77 a	20 a	—
Rogge	(a)	(b)	(c)		84 ha 94 a	75 ha 66 a	74 ha 66 a	71 ha 4 a	110 ha 37 a	44 ha 16 a
Gerst	(a)		(c)		5 ha 66 a	20 ha 26 a	47 ha 36 a	8 ha 69 a	2 ha 21 a	8 ha 81 a
Haver	(a)		(c)		43 ha 79 a	35 ha 53 a	39 ha 96 a	26 ha 32 a	25 ha 43 a	34 ha 32 a
Erwten		(b)			4 ha 3 a	—	4 a	4 a	—	—
Bonen		(b)			47 ha 80 a	4 ha 77 a	30 a	16 a	—	—
Boekweit					4 ha 74 a	—	—	46 a	—	—
Witloof					—	28 a	—	—	—	2 ha 63 a
Hop			3 ha (c)	1 ha 55 a (d)	43 a	—	77 a	28 a	—	—
Druiven	(a)				1 a	—	—	42 a	2 a	3 a
Cichorei					76 a	26 a	48 a	4 ha 16 a	—	—
Tabak								44 a		

Teelten	14° E.	15° E.	16° E. (1571)	18° E. (1732)	1846	1866	1880	1895	1929	1950
Kool- & Raapzaad		(b)			59 ha 47 a	55 ha 25 a	10 ha 46 a	13 ha 98 a	—	—
Vlas	(a)			(e)	45 ha 48 a	30 ha 2 a	24 ha 20 a	7 ha 98 a		—
Voederbieten					—		5 ha	22 ha	16 a 38 ha	44 ha
Aardappelen					80 ha 72 a	113 ha 95 a	142 ha 96 a	128 ha 16 a	122 ha 91 a	58 ha 74 a
Klaver					400 ha 93 a	85 ha 22 a	104 ha 63 a	59 ha 51 a	29 ha 87 a	—
Rapen			(c)		440 ha 69 a	? —	124 ha 77 a	139 ha 13 a	? —	17 ha 35 a (f)
Wortels					4 ha 68 a		9 ha 96 a	5 ha 21 a		—
Boomgaarden					34 ha 68 a	31 ha 86 a	34 ha 14 a	53 ha 63 a	105 ha 30 a	59 ha 55 a
Moestuinen				(d)	24 ha 33 a	23 ha 99 a	21 ha 28 a	29 ha 19 a	30 ha 91 a	? —
Boomkwekerijen					93 a	35 a	—	2 ha 7 a		1 ha
Weiden & Meersen	(a)	(b)	(c)	(d)	144 ha	97 ha	113 ha 92 a	113 ha 11 a	161 ha 95 a	170 ha 4 a
Bossen				30 ha	9 ha 64 a	6 ha 18 a	2 ha 36 a	—	2 ha 84 a	18 ha 61 a
Braakland					40 a	5 a	—	—	—	—
Parken							1 ha 28 a	1 ha 30 a		
Teeltgronden									41 a	40 a 295 ha 9 a

(a) Uit de vergoeding aan de pastoor verleend in 1330 blijkt dat zowel tarwe, rogge, gerst als haver werden gekweekt; van ieder van deze gewassen ontving de pastoor jaarlijks 8 sisters. Eén wijngaard wordt reeds vermeld in 1366 (Hoek), een tweede in 1575 (Achterstraat). (b) De renten ten voordele van de Armendis bestaan uit 1 zak en 75 vaten rogge, 2 zakken en 30 vaten tarwe, 5 vaten masteluin, 4 vaten erwten; terwijl een Boonmeers (1491) en een Boonlochtstraatje (1540) aan de kulture van bonen herinneren. Raapzaadrenten wijzen op de kulture van raapzaad. (c) In 1571 worden tal van loofveldekens aangegeven, die wij later in een paar toponiemen weervinden. Naast een bepaalde som is de pachter van een gedeelte van de grote tienden verplicht tot 4 vaten tarwe, 4 vaten rogge, 4 vaten gerst en 4 vaten haver. Er waren 26 hoplochtingen, groot van 3 ½ roeden tot 1 dagwand 50 roeden (de meeste van 25 tot 50 roeden), in totaal ongeveer 10 dagwand. (d) In 1732 geeft het meetboek 7 hoplochtingen aan. De toponimie kent in 1776 een Kruienvlochting. (e) Vlas, dat later gekweekt wordt voor de nijverheid, vinden wij in tal van inboedels aangegeven, maar steeds in kleine hoeveelheden, wat schijnt te wijzen op een bebouwing voor familiaal gebruik. In 1769 werden 80 dagwand vlas gekweekt. (f) In 1950 aangegeven als groenvoedergewassen. (g) De telling van 1950 vermeldt nog bloemeteelt voor de handel 60 a, 100 m² bloemeteelt onder glas en 33 a aardbeienteelt.

Bij het overschouwen van tabel II komt men tot volgende vaststellingen (waarbij evenwel niet uit het oog mag worden verloren de meer opbrengst van verschillende vruchten, als aardappelen, tarwe, enz.).

1° De teelt van tarwe (met ongeveer 4/5) en van rogge (met ongeveer de 1/2) kende een *gevoelige vermindering*.

2° De masteluin, na geleidelijke afname, is van de velden *verdwenen*, evenals de spelt, de boekweit, erwten en bonen als nijverheidsplant, hop, tabak, koolzaad, klaver en wortels.

3° De haver kende van 1846 tot 1866 een vermindering van ongeveer 10 ha, herstelde zich in 1880, om met 15 ha te verminderen in 1895 en opnieuw met een tiental ha te vermeederen in 1950, te verklaren uit de aangroei van het aantal paarden.

4° De gerst, die van 1846 tot 1866 verviervoudigde, bereikte ongeveer het negenvoudige in 1880, om tot een zesde van het bereikte peil te dalen in 1895, evenals in 1950, na een nog diepere inzinking in 1929.

5° De aardappelteelt kende van 1846 tot 1880 een gestatige uitbreiding, met een geringe vermindering in 1895 en een gevoelige inzinking in 1950 tot beneden het peil van 1846, gezien deze kulture niet winstgevend meer blijkt.

6° De voederbieten hier in 1846, evenals in 1866 praktisch nog onbekend, vermeederden van 5 ha in 1880 tot 22 in 1895 en 44 in 1950. Ook de boomgaarden kenden een uitbreiding tot 1929, waarna ze met ongeveer de helft verminderden.

7° Werden vooral in de periode omstreeks 1866 de weiden gescheurd, in de latere periode 1880-1900 werden er opnieuw aangelegd, om vooral na de 1° en 2° wereldoorlog, na tijdelijke verplichte scheuring, opnieuw te worden uitgebreid.

8° Een paar nieuwe nijverheidskulturen komen voor op de velden, nl. witloof, aardbeien en bloemen.

9° Op te merken valt eveneens de herbebossing, zodat de beboste

oppervlakte in 1950 het dubbel bereikt van 1846, al blijken deze volledig gerooid in 1895.

V e e s t a p e l .

De wijziging hierin kan men vaststellen op tabel III.

TABEL III

	Paarden		Ezels	Melkkoeien	Runderen	Varkens		Geiten	Schapen	Pluimvee	Beienkorven
	boven 3 j.	onder 3 j.				+ 2 m.	— 2 m.				
1846	75	42	2	448	183	496	53	227	—	—	—
1866	59	34	—	498	112	428	49	306	2	4.168	28
1880	59	17	5	482	239	294	96	448	13	?	8
	landb. andere					+ 6 m. — 6 m.					
	p.	p.									
1929	66	9	—	401	132	430	96	266	258	10.206	—
1950	101	26	—	427	344	572		105	311	2.912	—

De paarden hebben de laatste jaren de «trekkoe» vervangen op de middelmatige bedrijven, en ook bij de landbouwers is, spijs de mindere rendabiliteit van de landbouw, meer welstand gekomen en kwamen de landbouwmachines (wat tot nog toe, vooral in deze kleine bedrijven, een paard vereist) de zwaarte van de arbeid verlichten.

Kende de veestapel van het hoornvee, evenals van de varkenskweek, geen noemenswaardige wijziging, de geiten verloren hun groeiende populariteit en werden verdrongen door de schapen.

V e r s n i p p e r i n g v a n d e b e d r i j v e n .

Wat de bedrijven zelf betreft, ook hier is de tijd niet blijven stil staan. Benevens de grotere hoeven, en soms uit de versnippering ervan, kwamen kleinere landbouwuutbatingen tot stand.

Volgens het kohier van de twintigste penning (1570/71) waren op het dorp 225 gezinnen gehuisvest, die alhier hun bestaansmogelijkheid vinden. Zoals blijkt uit Tabel IV was de uitgestrektheid van de bedrijven zeer verscheiden. De 57 gezinnen, die nog over geen 30 aren beschikten, zullen hiermee moeilijk in hun levensonderhoud hebben kunnen voorzien. Onder deze zal dan ook wel het dienstpersoneel van de grotere landbouwuutbatingen te zoeken zijn.

TABEL IV

1571 (1)

Uitgestrektheid van de bedrijven :

in eigendom : 1068 dagwand 77 roeden (= 328 ha 85 a).

in pacht : 998 dagwand 13 roeden (= 307. ha 11 a).

(1) Kohier van de 20^e penning van Haeltert-Kercscken, an^o 1570/71 (Stadsarchief Gent, reeks 28, nr 37/129).

Onderverdeling	Eigenaars		Huurders		Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	volledig	voor meer dan de helft	volledig	overwegend		
minder dan 1 dagw. (= o. 30 a)	51 (a)	3	—	3	57	22 %
van 1 tot 3 d. 25 r. (= 1 ha)	27	25	1	16	69	27 %
van 1 tot 3 ha	27	32	—	19	78	30 %
van 3 tot 5 ha	5	10	—	4	19	7,4 %
van 5 tot 10 ha	2	6	—	7	15	6 %
van 10 tot 20 ha	—	6	—	8	14	5,4 %
meer dan 20 ha	—	—	2 (b)	1	3	1,1 %
	112	82	3	58	255	

(a) w.o. 3 die minder dan één dagw. verpachten; één die van 1-5 dagw. verpacht; negen die minder dan 10 roeden groot zijn. (b) nl. het hof te Culsbroek en het hof ter Heiden.

TABEL V

1571	Pachters binnen Haaltert zonder eigen woonst	Eigenaars-ge- bruikers, wonend buiten het dorp	Eigenaars-ver- pachters, wonend buiten het dorp of inwonend
	(20)	(15)	(134) *
minder dan 1 d.	2	8	37 (a)
van 1 tot 5 d.	12	5	74 (b)
van 5 tot 10 d.	3	1	6 (c)
van 10 tot 20 d.	2	1	9 (d)
van 20 tot 50 d.	1	—	5 (e)
meer dan 50 d.	—	—	3 (f)

* Hierin zijn niet begrepen de eigendommen van kerkelijke gemeenschappen of liefdadigheidsinstellingen. (a) + 1 huisstede. In totaal 17 d. 53 r. (b) + 1 huisstede. In totaal 166 d. 5 r. (c) in totaal 45 d. 88 r. (d) in totaal 148 d. 44 r. (e) in totaal 174 d. 75 r. (f) in totaal 272 d. 60 r., w.o. het hof te Culsbroek (84 d. 60 r.), eigendom van Jo^r Frans de Vremde en Adriaan de Pape, en het hof ter Heiden (132 d.), waarvan 44 d. op Erembodegem en 2 d. op Denderhoutem, eigendom van Jacob Cloetman.

Verder één windmolen, eigendom van Jo^r Cornelius Cabeliau, en één watermolen (te Gotegeem), eigendom van Boudewijn van Nieuwerborch.

Tabel VI geeft een overzicht van de gronden in bezit van kerkelijke gemeenschappen en liefdadigheidsinstellingen. Een vergelijking wordt gemaakt aan de hand van het kohier van de 20e penning (1571) en van het meetboek van 1732. Het eerste is ten zeerste onnauwkeurig wat de eigendommen van het S. Maartenskapittel betreft.

Deze instellingen, vooral in de middeleeuwen rijk begiftigd, be-

zaten meer dan 600 dagw. (= 150 ha) in eigendom, hetzij ruim 1/6 van de oppervlakte van het dorp.

TABEL VI

Eigendommen van kerkelijke gemeenschappen of liefdadigheidsinstellingen.

	1571	1732
Kerk van Haaltert	41 d.	48 d. 86 r.
Pastoor van Haaltert	2 d. 30 r. (onv.)	42 d. 47 r.
H. Geest van Haaltert	34 d.	32 d. 96 r.
Kapelanie van Haaltert	?	20 d. 74 r.
Kapittel van S. Maarten, Aalst	(onvoll.)	348 d. 10 r.
Canterije van S. Maarten, Aalst	5 d.	—
Quotidianen van S. Maarten, Aalst	9 d.	13 d. 71 r.
Kapelanie van Aalst	1 d. 50 r.	?
Laserije van Aalst	1 d. 80 r.	?
H. Geest van Aalst	7 d. 72 r.	11 d. 41 r.
Begijnen van Aalst	14 d.	12 d. 60 r.
Willeminjen van Aalst	6 d. 86 r.	3 d. 35 r.
Jezuïeten van Aalst	—	4 d. 12 r.
Kerk van Kerksken	1 d. 25 r.	3 d. 84 r.
Pastoor van Kerksken	13 d. 25 r.	?
H. Geest van Kerksken	4 d. 25 r.	6 d. 35 r.
Kapelanie van O.L.Vr. te Kerksken	42 r.	?
S. Baafs te Gent	?	3 d. 35 r.
S. Jans te Gent	?	1 d. 81 r.
S. Jacobs te Gent	?	86 r.
S. Clara te Gent	?	10 d. 52 r.
Hospitaal te Gent	?	3 d. 65 r.
Quotidianen te Gent	12 d.	?
Kerk van Heldergerm	4 d.	3 d. 88 r.
H. Geest van Heldergerm	1 d. 50 r.	1 d. 50 r.
Kerk van Erpe	1 d.	?
H. Geest van Mere	1 d.	2 d. 95 r.
H. Geest van Nieuwerkerken	50 r.	45 r.
Kapelanie van Nieuwerkerken	?	1 d. 73 r.
H. Geest van Denderhoutem	27 r.	36 r.
Pastoor van Gijzegem	35 r.	?
Pastoor van Lede	50 r.	?
Abdij van Anchin	3 d. 70 r.	7 d. 99 r.
Abdij van Ninove	10 d.	12 d. 17 r.
Hospitaal van Wesemael	3 d.	?

Zoals verder uit het demografisch overzicht blijkt, kende de bevolking een gevoelige achteruitgang, zowel ten gevolge van de troebelen gedurende het laatste kwart van de 16^e eeuw (het aantal kommunikanten verminderde ongeveer met de helft), als ter oorzaak van de verwoestingen aangericht door de zo gevreesde pest

midden de 17^e eeuw. Het is dan ook niet te verwonderen dat het dorp 100 jaar later, in 1732, slechts 219 gezinnen telt (2).

Het meetboek van 1732 brengt tegenover 1571 een belangrijke vermindering van de bedrijven, met minder dan 1 ha bouwland, aan het licht. Bereikten deze in 1571 59 %, in 1732 is dit nog slechts 33,7 %. Integendeel zijn de bedrijven van 1 tot 3 ha van 30 tot 42 % vermeerderd, wijl het procent van deze van 5-10 ha verdubbelde (van 6 tot 12,7 %). De grootste landbouwuitbatingen (10-20 ha) verminderden van 17 tot 12.

En spijs de menigvuldige oorlogen, met de zware belastingen (einde 17^e, begin 18^e eeuw), moet er toch een periode van bevredigende welstand zijn voorafgegaan, waarin het aantal bezitters van een eigen bedrijf steeg van 44 % tot 77 %, terwijl dit van de huurders daalde van 24 % tot 4 %.

In dezelfde verhouding is de gebruikte eigendom gestegen van 328 tot 420 ha en het pachtland verminderd van 307 tot 225 ha. Dit betekent tegenover 1571 een vermeerdering van 13 % ten voordele van het eigendomsbedrijf.

TABEL VII

1732 (3)

Uitgestrektheid van de bedrijven :

in eigendom : 1368 dagwand (= o. 420 ha).

in pacht : 730 dagwand (= o. 225 ha).

Onderverdeling	Eigenaars		Huurders	Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	volledig	erf en pacht (a)			
minder dan 1 ha	69	—	5	74	33,7 %
van 1 tot 3 ha	74	17	1	92	42 %
van 3 tot 5 ha	10	2	1	13	6 %
van 5 tot 10 ha	14	13	1	28	12,7 %
meer dan 10 ha	2	8	2	12	5,5 %
	169	40	10	219	

(a) erf en pacht zijn beide van ongeveer gelijke oppervlakte.

In een tijdsverloop van 115 jaar, waarin een periode van rust werd gevolgd door de inval van de Franse republikeinen en de voortdurende oorlogen onder het keizerrijk, groeide op het dorp het aantal gezinnen van 219 in 1732 tot 355 in 1774 (4) en tot 519

(2) Er waren hier in 1732 219 bewoonde huizen en hoven: 48 op Dorp, Achterstraat en Hoogstraat, 41 op de Brul, 35 ten Ede, 43 ten Ekent, 16 in de Boekent, 6 op ter Heiden (Eiland), 2 op het Zwarthaar, 11 op de Keiberg, 3 op Brantegem, 4 te Gotegem, 3 te Mussenzele en 6 op de Hoek.

(3) Loper en Meetboek van Haaltert en Kerksken van 1732 (Gemeentearchief van Haaltert).

(4) Wijken in 1774 (Par. Arch.): ten Ede 49 gezinnen, Brul 67 gez., Plaats 92 gez., ten Ekent 72 gez., Boekent 46 gez., Gotegem 12 gez., « kant van Kerksken » 17 gez., waarvan 67 noodlijdenden.

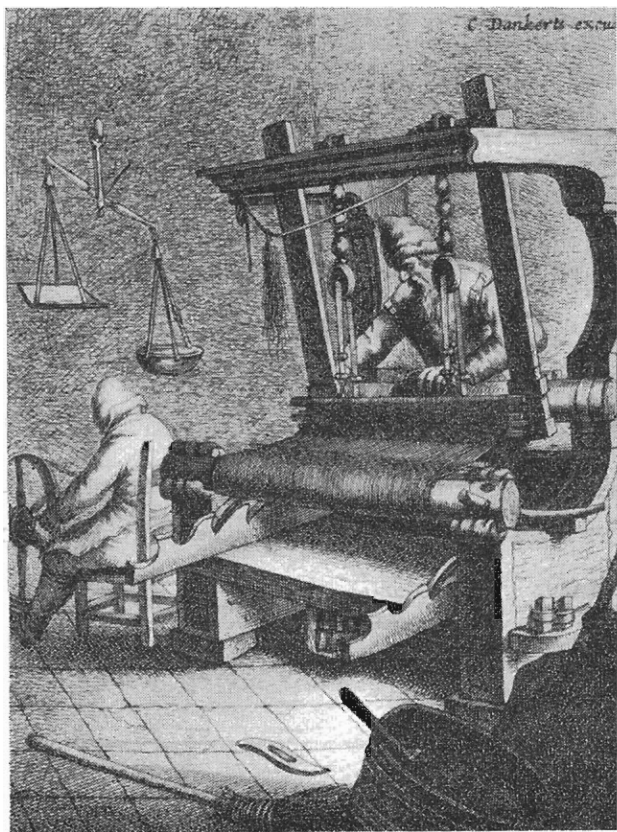
De Spinster (Volksprent uit de 18^e eeuw — Prentenkabinet, Brussel).

in 1846. Dit had voor gevolg een versnippering van de landbouwbedrijven, die zou blijven voortduren tot de dag van heden. De kleinste bedrijven, van minder dan 1 ha, bereikten 63 % van het totaal, met het gevolg dat de grotere in aantal verminderden. De grootste bedrijven evenwel wisten zich niet slechts te handhaven, maar vermeerderden van 12 tot 18.

Wat de uitbaters-eigenaars betreft, ook hier valt een achteruitgang te constateren. De gronden blijken meer in het bezit te zijn gekomen van grotere eigenaars, zodat de bebouwde grond in eigendom daalt van 65 tot 57,7 %. Op te merken valt, dat het aantal huurders (volledig of ten dele) van 1732 tot 1846 vermeerderde van 50 tot 256. De ruim 100 ha, eigendom van kerkelijke instellingen, die ten tijde van de Franse revolutie werden aangeslagen en verkocht, kwamen voor meer dan 90 % niet in handen van de pachters (die uit gewetensbezwaar die goederen niet durfden te kopen), maar vooral van personen uit Aalst en Gent (5).

(5) « Vente des biens nationaux », in fonds Frans Bewind, nrs 1474-76 (Ra. Gent).

In 1846 beschikten wij voor het eerst over gegevens betreffende de landbouwbevolking. 768 personen boven de 12 jaar, w.o. 625 mannen en 175 vrouwen, behoorden tot deze bevolkingsgroep. Op de grotere bedrijven waren 94 knechten en 47 meiden behulpzaam, aan wie, naast de dagelijkse kost, een dagloon van respectievelijk 50 en 36 centiemen werd betaald (6).

Wever aan het getouw

(Ets van Jan Joris van Vliet, 17^e eeuw — Prentenkabinet, Brussel).

De gezinnen van kleine landbouwers vonden tot nog toe een bijverdienste in het spinnen en weven. Dit verviel totaal bij de opkomst van de mekanische weverijen. Dit werk aan huis had immers geleidelijk aan ook een nijverheidskarakter gekregen. Er werd niet slechts gesponnen en geweven (o. 200 weefgetouwen) om in de familiale behoeften te voorzien, maar tevens voor de verkoop. Iedere zaterdag werd de koopwaar naar de wekelijkse markt te Aalst gebracht, of verkocht aan de stedelingen ten huize, zowel het lijnwaad als het half-lijnwaad.

(6) In 1681 werden de graandorsers 8 stuivers daags vergoed (Rekening van S. Maartenskapittel te Aalst. Dek. Arch., nr 190).

Een poging van het Nijverheidscomité, gedurende de hongerejaren 1845-48 om de weefkunst van de ondergang te redden, liep schipbreuk. Aan de vrouwelijke werklozen kwam het kantwerk, dat zowel thuis als op het atelier werd beoefend, een karig loon verzekeren.

De grote nood die er toen heerschte blijkt het duidelijkst uit het aantal gezinnen gesteund door de Kommissie van Openbare Onderstand. Van de 621 gezinnen, die het dorp in 1846 telde, waren er ongeveer 1/3 of 197 aangewezen op steun. Deze gezinnen vertegenwoordigden 899 personen (in het begin van de 19e eeuw waren er slechts 200 behoeftigen).

De mooie huizen van vandaag de dag waren toen nog droomkastelen. Zeshonderd en acht huizen waren zonder verdiep en slechts tien met een verdiep. Drienzeventig huisgezinnen beschikten slechts over één kamer; 249 over twee kamers en 299 over 3 en meer kamers. Er waren toen te Haaltert 58 huizen verzekerd tegen brandschade.

TABEL VIII

1846 (7)

Uitgestrektheid van de bedrijven :

in eigendom : 499 ha 73 a.

in pacht : 366 ha 59 a.

Onderverdeling	Eigenaars		Huurders		Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	volle-dig	voor het grootste gedeelte	volle-dig	ten dele		
50 a en minder	94	30	41	92	257	63 %
51 a tot 1 ha	7	24	2	39	72	
1 tot 2 ha	3	28	—	32	63	23 %
2 tot 3 ha	4	32	3	20	59	
3 tot 4 ha	3	12	—	7	22	5,3 %
4 tot 5 ha	—	6	—	—	6	
5 tot 6 ha	—	4	1	4	9	4 %
6 tot 7 ha	—	1	—	2	3	
7 tot 8 ha	—	1	—	1	2	
8 tot 9 ha	1	2	—	2	5	
9 tot 10 ha	—	—	—	3	3	3,4 %
10 tot 15 ha	—	7	—	6	13	
15 tot 20 ha	—	4	—	—	4	
25 tot 30 ha	—	—	—	1	1	
	112	151	47	209	519	

Op 20 jaar tijd (van 1846 tot 1866) groeide het aantal bedrijven van 519 tot 747 of met meer dan 1/3; de bedrijven van minder dan 1 ha vermeerderden van 329 tot 510, w.o. vooral de kleine huurders 2/3. toenamen.

(7) Deze inlichtingen, ook voor de latere periode, werden gelicht in de archieven van « de Dienst voor Statistieken », te Brussel. Een dienstwillig personeel was mij hierbij zeer behulpzaam. Waarvoor mijn dank !

Anderzijds verdwenen de bedrijven boven de 8 ha, waarvan er in 1846 nog 26 waren.

Opnieuw valt een kleine vermindering van 1,5 % aan te stippen van het aantal eigenaars-gebruikers.

TABEL IX

1866

Kadastraal belastbaar : 896 ha (a).

Bebouwde gronden : 862 ha.

in eigendom : 482 ha (b).

in pacht : 380 ha (c).

Onderverdeling	Eigenaars		Huurders (d)		Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	volle-dig	voor meer dan de helft	volle-dig	grotendeels		
minder dan 25 a	118	6	101	27	252	65 %
25 tot 50 a	45	7	37	40	129	
50 tot 100 a	27	30	21	51	129	
1 tot 2 ha	19	41	15	41	116	23 %
2 tot 3 ha	8	30	1	17	56	
3 tot 4 ha	2	17	—	8	27	3,6 %
4 tot 5 ha	—	—	—	—	—	
5 tot 6 ha	—	6	1	5	12	5 %
6 tot 7 ha	—	10	—	8	18	
7 tot 8 ha	3	5	—	—	8	
	222	153	176	197	747	

(a) Kadastraal belastbaar in 1880 : 889 ha 61 a, in 1895 : 913 ha 2 a (b) in 1895 : 362 ha 17 a (c) in 1895 : 405 ha 48 a (d) verhuurd per ha in 1860 162 Fr, in 1866 180 Fr.

De statistieken voor 1929 wijzen op een nieuwe aangroei van de kleine bedrijven (voor zeer velen niet meer het hoofdberoep!) en nog wel met meer dan 10 procent; wijl de midden bedrijven ongeveer konstant bleven en de bedrijven van 5 tot 10 ha verminderden met ongeveer 3/5 of van 38 tot 15. Twee bedrijven van meer dan 10 ha waren opnieuw gevormd.

Nogmaals verminderde het aantal eigenaars-gebruikers met ongeveer 1,2 %.

TABEL X

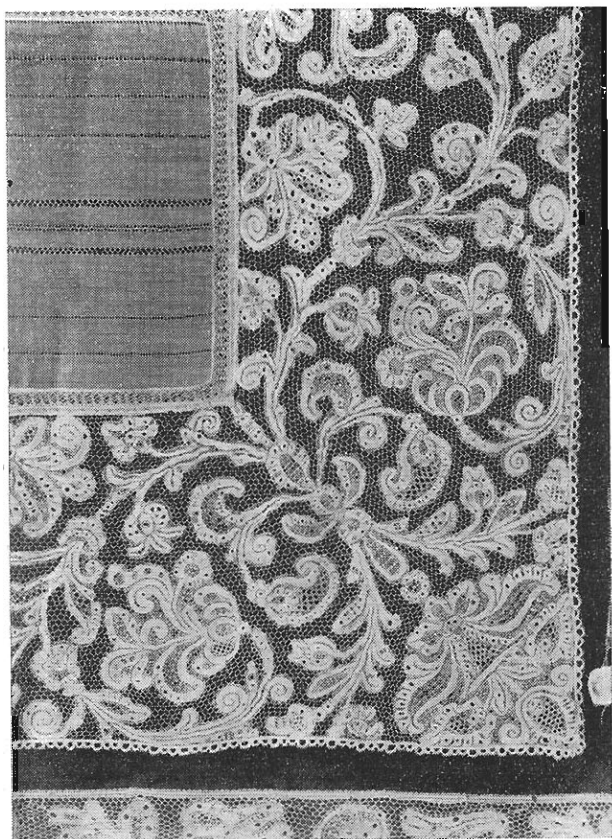
1929

Onderverdeling	In eigendom		In huur		Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	voor het totaal	voor meer dan de helft	voor het totaal	voor meer dan de helft		
minder dan 1 ha	231	53	192	140	616	75 %
1 tot 5 ha	36	66	9	72	183	22 %
5 tot 10 ha	3	9	1	2	15	1,8 %
10 tot 20 ha	1	1	—	—	2	0,2 %
	271	129	201	214	816	

Reeds vanaf 1900 kende de landbouw een deining en vermeerderden de landbouwbedrijven niet in verhouding van de aangroei van de bevolking. Tal van personen verlieten het te kleine bedrijf om in de vreemde (Frankrijk en Noord-Amerika) een winstgevender betrekking te zoeken... of door dagloon op de fabriek hun inkomen te verbeteren.

Ter plaatse zelf kwam geen nijverheid tot stand. Een poging omstreeks 1880 een weverij op te richten, die aan 120 arbeiders werk verzekerde en 150.000 m. lijnwaad produceerde, kende geen duurzaam bestaan.

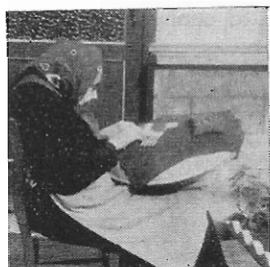
Slechts de kantnijverheid kende er gedurende ongeveer honderd jaar een grote bloei en was zeer verdienstelijk voor de talrijke fabrikanten (de jaren na de eerste wereldoorlog waren hierin zeker een hoogtepunt) (8) van applicatie op tule of Brusselse kant

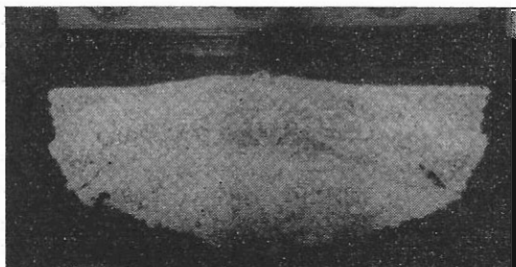
Vlaamse kant uit de 2^e helft van de 17^e eeuw
(Gruuthuse Museum — Copyright A.C.L. Brussel).

(8) Omstreeks 1890 waren te Haaltert 13 kantuitgevers, die werk verschaften aan 800 meisjes en vrouwen. -- Na de eerste wereldoorlog waren er meer dan 30 kantfabrikanten, die sindsdien geleidelijk in aantal verminderden.

(point de Bruxelles), Venetiaanse kant (point de Venise), naaldewerk (point de rose), «luxueil», «point duchesse», en klosjeswerk, waardoor aan vele meisjes en vrouwen (om niet te spreken van de kinderen, die tot vóór de eerste wereldoorlog, vanaf hun 7 jaren vóór het kantkussen werden geplaatst) ter plaatse en in de

Klosjeskantwerkster.

Processiesluier van het O.L. Vrouwbeeld, in klosjeskant.

omgeving werk werd verschaft. Het klein loon deed langzamerhand deze betrekking prijsgeven, voor een winstgevender werkgelegenheid op de naaimachine, fabriek of atelier.

Deze nijverheid is er zeker niet vreemd aan, dat Haaltert reeds vroeg een brede middenstand of burgerij bezat.

De onttakeling van de landbouw ging na 1929 met rasse schreden vooruit, zoals duidelijk blijkt uit de telling van 1950 en welke wordt aangegeven in Tabel XI.

TABEL XI

Land- en tuinbouwers (9), ingedeeld naar de grootte klasse van de uitbating, in 1950.

Kadastraal belastbare oppervlakte : 913 ha 70 a.

Totale landbouwoppervlakte : 567 ha 93 a + 1 a onder glas.

Onderverdeling	In eigendom		In huur		Totaal van de uitbatingen	Uitgedrukt in procenten
	voor het geheel	voor meer dan de helft	voor het geheel	voor meer dan de helft		
minder dan 1 ha	2	—	—	1	3	1,9 %
1 tot 3 ha	9	23	10	42	84	54,9 %
3 tot 5 ha	3	13	2	24	42	27,4 %
5 tot 10 ha	4	6	1	12	23	15 %
10 tot 20 ha	1	—	—	—	1	0,65 %
	19	42	13	79	153	

Bij de telling waren er 590 landbouwbedrijven, w.o. 7 zonder

(9) Er waren slechts drie tuinbouwers, met respectievelijk 48 a, 88 a en 1 ha 57 a.

teelten en 433 minder dan 1 ha groot. Van deze laatste waren er slechts 2, zoals uit bovenstaande tabel blijkt, die als eerste beroep werden uitgebaat. Zodat de landbouwbedrijven (als beroep) van minder dan 1 ha omzeggens volledig zijn uitgeschakeld. Van 616 in 1921 en 501 in 1866 zijn zij gesmolten als sneeuw voor de zon en blijven er nog slechts 3, waaronder dan nog 2 uitgebaat als tuinbouw. De bedrijven van 1 tot 5 ha verminderden van 183 eenheden tot 126, terwijl deze van 5 tot 10 ha met 3 vermeerderden.

Het aantal land- en tuinbouwbedrijven verminderde met ongeveer 4/5 tegenover 1866.

Het verval van het kleinere landbouwbedrijf, gezien de economische onleefbaarheid, toont aan dat tal van inwoners als arbeider of bediende, in handel of nijverheid, een bestaansmogelijkheid hebben gevonden zoals verder wordt aangegeven.

Uit de telling van 1950 blijkt dat 217 ha 27 a of 45,2 % in eigendom wordt uitgebaat en 262 ha 12 a of 54,8 % wordt in huur gehouden. Wij zijn dus nog ver af van de verwezenlijking van de leuze: landbouwland in boerenhand.

Tabel XII geeft een overzicht over de evolutie van de bedrijven in de loop van de jaren.

TABEL XII

Overzichtelijke tabel voor de jaren 1571, 1732, 1846, 1866, 1929, 1950.

Bedrijven	1571	1732	1846	1866	1929	1950
van minder dan 1 ha	176 (59 %)	74 (33,7 %)	329 (63 %)	500 (65 %)	616 (75,6 %)	3 (1,9 %)
van 1 tot 3 ha	78 (30 %)	92 (42 %)	122 (23 %)	172 (23 %)	183 (22,4 %)	84 (54,9 %)
van 3 tot 5 ha	19 (7,4 %)	13 (6 %)	28 (5,3 %)	27 (3,6 %)		42 (27,4 %)
van 5 tot 10 ha	15 (6 %)	28 (12,7 %)	22 (4 %)	38 (5 %)	15 (1,8 %)	23 (15 %)
van 10 tot 20 ha en meer	17 (6,5 %)	12 (5,5 %)	18 (3,4 %)	0	2 (0,2 %)	1 (0,65 %)

Men stelt vast:

1° Een geleidelijk verdwijnen van de grote bedrijven boven de 10 ha.

2° Een voortdurende aangroei van de bedrijven met minder dan 1 ha bouwgrond tot in 1929, uitgezonderd in de 18^e eeuw en in 1950, wanneer een vermeerdering van de bedrijven van 1 tot 3 ha wordt vastgesteld.

3° Na een langzame afname in ten honderd van de bedrijven van 3 tot 5 ha, vanaf 1571 tot 1866 met de helft, valt een grote vermeerdering op in 1950.

4° Een schommeling in de bedrijven van 5 tot 10 ha: na een verdubbeling van deze bedrijven in 1732 tegenover 1571, een nieuwe aangroei in 1866, volgt een vermindering in 1929, met een nieuwe stijging in 1950.

5° De invloed van de industrialisatie is vooral gevoelig van na de telling van 1929, wanneer de kleinere bedrijven, die niet winstgevend en zelfs niet leefbaar meer blijken, opgegeven worden.

Sociale samenstelling van de bevolking.

De bevolking van Haaltert, die voorheen grotendeels tot de boerenstand behoorde, kende een verschuiving naar handel en nijverheid. Nog slechts 153 gezinnen op de 1574, die het dorp bewonen, leven van het landbouwbedrijf; de overigen hebben een andere bestaansmogelijkheid gevonden.

De desertie van de landbouw, begonnen midden de 19^e eeuw, nam een grote uitbreiding na de eerste wereldoorlog en duurde voort tot heden ten dage. Tabel XIII wijst op de evolutie op sociaal gebied.

TABEL XIII

Bedrijf	1910		1930				1947 (a)					
	Zelfstandigen	Arbeiders	Zelfstandigen	Arbeiders en helpers	Zelfstandigen	Arbeiders en helpers	Zelfstandigen	Helpers	Arbeiders en bedienden	Zelfstandigen	Arbeiders en bedienden	Zelfstandigen
			M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Landbouw							165	10	59	13	38	4
Voedingsnijverh.	82	71	75	12	108	41	46	1	6	—	99	70
Houtnijverh.	22	15	24	—	42	1	15	—	1	—	62	1
Kledingsnijverh.	25	21	4	13	6	3	11	10	1	4	17	86
Bouwbedrijf	13	26	—	—	480	2	14	—	2	—	346	—
Textiel	44	830	25	4	51	238	7	1	—	3	78	130
Andere bedrijven	85	69	72	5	234	15	152	63	10	11	550	176
	271	1032	190	34	981	300	410	85	79	31	1190	467

(a) onder de aktieven waren er in 1947 2 zelfstandigen, 5 bedienden en 84 arbeiders werkloos.

In 1880 waren in één plaatselijk textielbedrijf 119 arbeiders werkzaam, verder was er een brouwerij met 5 arbeiders en twee graanmolens.

Volgens de telling van 1947 waren er 410 patroons, 125 bedienden, 1065 arbeiders en 79 helpers, voor wat de mannelijke bevolking betreft; onder de vrouwen waren 85 patroons, 62 bedienden, 405 arbeidsters en 31 helpsters.

Onder de aktieve bevolking telde men 497 zelfstandigen of 21,9 %, 187 bedienden of 8,2 %, 1470 arbeid(st)ers of 64,9 % en 110 help(st)ers of 4,8 %. Van die zelfstandigen zijn 175 landbouwers 35,2 %, met 72 help(st)ers op het bedrijf. Van de bedienden waren 52 in openbare diensten, evenals 13 arbeid(st)ers; in P.T.T. 12 bedienden en 7 arbeiders. In het vervoerbedrijf vonden 2 patroons, 14 bedienden en 40 arbeiders een bestaansmogelijkheid; terwijl in

groot- en kleinhandel 135 zelfstandigen, 11 bedienden, 69 arbeid(st)ers en 11 help(st)ers werkzaam waren. Het aantal herbergiers, dat in 1910 53 bedroeg vermeerderde tot 84 in 1937. Er waren in dit laatste jaar 45 winkels, 11 beenhouwerijen, 10 witgoedwinkels, 8 fietsenwinkels, 8 ijzerwerk winkels, 8 groentenwinkels, enz.

Bij een vergelijking tussen de cijfers van 1866 en 1947, komt men tot de vaststelling dat in 1866 1189 mannen of 74,1 % en 596 vrouwen of 39,3 % bedrijvig waren, tegen in 1947 1673 mannen of 59,1 % en 567 vrouwen of 19,5 %; in 1866 waren 411 mannen en 919 vrouwen zonder beroep (voor het grootste gedeelte kinderen), in 1947 waren 1161 mannen en 2329 vrouwen (w.o. naast de kinderen, ten onrechte de huishoudsters worden gerekend) zonder bedrijvigheid. De aangroei van de niet-aktieve bevolking is vooral te wijten aan de schoolplicht tot 14 jaar, het voortgezet onderwijs en het ouderdomspensioen op 65 jaar.

Bij gebrek aan plaatselijke nijverheid (10) werken tal van inwoners buiten de gemeente, zoals blijkt uit onderstaande tabel:

TABEL XIV

Arbeidsplaats	1930				1947			
	Arbeiders		Bedienden		Arbeiders		Bedienden	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Haaltert	245	219	15	1	185	167	42	20
Arrondissement								
Aalst	52	21	10	2	45	92	23	19
Brusselse								
agglomeratie	412	29	13	—	684	146	50	20
Elders in het								
land	77	7	7	—	31	2	5	2
In het buitenland	—	—	—	—	21	1	4	1
Totaal	784	272	45	3	966	408	124	62

In de loop van 17 jaar vermeerderde het aantal arbeid(st)ers en bedienden, die de verplaatsing doen, met ongeveer 500 eenheden. Het aantal bedienden werd ongeveer verviervoudigd, terwijl dit van de vrouwelijke bedienden werd vertwintigvoudigd.

Dagelijks verplaatsen zich een klein duizendtal arbeidskrachten per spoor naar hun respectievelijke werkgelegenheden. Opvallend is de aantrekkingskracht van de hoofdstad, dit vooral dank zij de spoorverbinding met Brussel. Het arrondissement Brussel ontvangt 900 werkkrachten, w.o. voor de stad zelf 341 arbeiders en 68 arbeidsters, 42 mannelijke en 17 vrouwelijke bedienden. Het arrondissement Aalst schenkt werkgelegenheid aan 179 personen, w.o. de stad Aalst 75 arbeiders en 50 arbeidsters naast 18 m. en

(10) In 1937 bestond er (tot o. 1950) een pastijbakkerij (S. Anna), die werk verschafte aan 10 bedienden, 20 arbeiders en 46 arbeidsters; verder een marmer- en steenkapperij met 2 bedienden en 30 arbeiders. De overige bedrijven en handelsinrichtingen telden hoogstens 5 arbeid(st)ers.

10 vr. bedienden, Kerksken 17 arbeiders, 25 arbeidsters en één bediende, Erembodegem 19 arbeiders, 9 arbeidsters en 2 vr. bedienden. De overigen zijn verspreid als volgt: 5 arbeiders en 1 m. bediende in het arrondissement Gent, 3 arbeiders in het arrondissement Dendermonde, 2 arbeiders en 1 vr. bediende in het arrondissement Oudenaarde, 6 arbeiders in het arrondissement Nijvel, 1 arbeider en 2 m. bedienden in het arrondissement Leuven, 2 arbeiders, 2 m. en 1 vr. bediende in de provincie Antwerpen, 2 mijnarbeiders in de provincie Limburg, 2 arbeiders en 1 arbeidster in West-Vlaanderen, 7 arbeiders in Henegouwen, 1 arbeider in de provincie Luik en 1 arbeidster in de provincie Luksemburg. Wat het buitenland betreft zijn 6 arbeiders werkzaam in Frankrijk en 15 in de Verenigde Staten van Amerika; één m. bediende in Italië en 3 in Belgisch Kongo; één vr. bediende en één arbeidster in Duitsland.

Welstand en ontwikkeling.

De grotere welstand van de bredere bevolkingslaag blijkt onder meer uit de verbetering van de huisvesting. Zoals hoger aangegeven, waren er in 1846 op de 618 huizen van het dorp slechts tien met een verdieping. Drieenzeventig waren krotwoningen en de bewoners beschikten slechts over één kamer, 249 gezinnen beschikten over 2 kamers en slechts 299 over 3 of meer kamers. Hierin kwam een grote verandering, en vooral sinds de tweede wereldoorlog werd naast het praktische ook het esthetische niet uit het oog verloren, bij nieuwbouw en verbouwing.

Toch mag de toestand bij de telling van 1947 voor vele gezinnen nog niet ideaal worden genoemd, al beschikken de meesten over een behoorlijk aantal woonvertrekken, in verhouding tot de gezinsleden. Voor velen staat evenwel nog geen bevredigende huisvesting ter beschikking. Tot deze categorie behoren ongeveer 1/3 van de gezinnen. Tabel XV geeft hieromtrent een duidelijk overzicht.

TABEL XV

Aantal woonvertrekken.

	1 w.	2 w.	3 w.	4 w.	5 w.	6 w.	7 w.	8 w. en meer	Totaal
1 persoon	12	57	19	19	4	5	1	—	117
2 personen	18	124	84	84	19	12	6	13	350
3 personen	14	130	74	92	33	14	10	7	374
4 personen	6	68	73	114	29	20	6	10	326
5 personen	5	22	43	66	28	17	10	11	202
6 personen	3	8	18	29	14	9	4	7	92
7 personen	—	7	12	17	9	5	7	5	62
8 personen en meer	—	4	5	15	2	4	4	7	41
Totaal	58	420	328	426	138	86	48	60	1564

Ook het analfabetisme werd geleidelijk overwonnen, dit vooral sinds de invoering van de wet op de schoolplicht. Tabel XVI wijst op de evolutie op dit gebied.

TABEL XVI

Jaar	Lezen en schrijven		%	Ongeletterd		%	Samen
1866	782 m.	697 vr.	47,4	818 m.	818 vr.	52,6	3115
1880	976 m.	926 vr.	55,7	742 m.	766 vr.	44,3	3410
1890	1119 m.	1060 vr.	60,2	753 m.	736 vr.	39,8	3614
1900	1167 m.	1209 vr.	59,0	827 m.	821 vr.	41,0	4024
1910	1555 m.	1627 vr.	68,2	737 m.	742 vr.	31,8	4661
boven							
21 j.	1012 m.	1057 vr.	81,9	220 m.	237 vr.	18,1	
1920	1517 m.	1697 vr.	65,8	926 m.	741 vr.	34,2	4881
1930	2059 m.	2064 vr.	78,0	584 m.	589 vr.	22,0	5296
ouder							
dan 7 j.				223 m.	205 vr.	8,0	
1947	2408 m.	2512 vr.	85,9	428 m.	384 vr.	14,1	5722
7-21 j				30 m.	21 vr.	0,8	
ouder							
dan 21 j.				125 m.	95 vr.	3,8	

Niet slechts kan 95 % van de volwassen bevolking lezen en schrijven, maar meer sociale welstand bracht mee dat velen middelbare, normaal en hogere studies deden. Bij de telling van 1845 liep geen enkel inwoner van Haaltert elders school. Hierin is geleidelijk aan een wijziging gekomen. Eerst de zonen en dochters, van de grote en middelmatige landbouwbedrijven; later de kinderen van de middenstander en zelfs van de arbeider; zodat het aantal personen, die twee of meer talen machtig waren, in 1947, ongeveer 10 % van de bevolking uitmaakten. Tabel XVII verduidelijkt de ontwikkeling in de loop van honderd jaar.

Taalkennis en taalgebruik.

TABEL XVII

	Kennen en spreken		Onbespraakten	Kennen			Spreken meest	
	alleen Nederl.	alleen Frans		Ned.-Fr.	Ned.-Fr.-Duits	Nederl.-Duits	Nederl.	Frans
1846	3297	2						
1866	3005	0		59				
1880	3110	0	163	134	3			
1890	3583	1		82	2			
1900	3612	0	198	208	6			
1910	4165	14	237	239	6		232	13
1920	4437	8	208	223	3	2	218	10
1930	4650	21	263	356	6	—	337	22
%	(87,8)	(0,4)	(4,97)	(6,7)	(0,11)		(93,09)	(6,08)
1947	4969	19	211	469	49	13	495	25
%	(86,69)	(0,33)	(3,68)	(8,18)	(0,85)	(0,23)	(93,04)	(4,7)

De groeiende welvaart blijkt eveneens uit de schatting van de gebouwen. Natuurlijk mag de faktor devaluatie, die de waardevermindering van de frank meebracht, niet worden uit het oog verloren, zodat niet alles zuivere winst betekent. Maar ontegensprekelijk komt de waardeverhoging van de gebouwen zelf in aanmerking. Dit alles wijst op een hogere levensstandaard van de bevolking, gezien weinig nijverheidsgebouwen in aanmerking komen.

Volgend tabel toont de waardeverhoging aan, gedurende een periode van ongeveer 50 jaar.

TABEL XVIII

Jaar	Belastbare oppervlakte	Niet-belastbare oppervlakte	Totaal	Inkomsten van de grondbe- lasting gebouwen	
1866	896 ha				
1880	889 ha 61 a		913 ha 78 a 80 ca		
1890	889 ha 69 a	24 ha 5 a	914 ha 74 a	103.105 fr.	37.480 fr.
1900	889 ha 37 a	24 ha 17 a 30 ca	913 ha 54 a 30 ca	103.064 fr.	40.436 fr.
1910	887 ha 81 a 10 ca	25 ha 92 a 90 ca	913 ha 74 a	102.939 fr.	54.892 fr.
1920	887 ha 66 a 6 ca	26 ha 2 a 50 ca	913 ha 68 a 56 ca	158.364 fr.	136.771 fr.
1930	887 ha 1 a 10 ca	26 ha 40 a 51 ca	913 ha 41 a 61 ca	339.019 fr.	350.789 fr.
1947	887 ha 27 a 61 ca	25 ha 42 a 35 ca	913 ha 69 a 96 ca	390.725 fr.	1.541.393 fr.

Besluit.

De overschakeling van landbouwbedrijf naar salariaat en handel werd ingezet voor ongeveer een eeuw. Deze evolutie verliep sneller, vooral sinds de eerste wereldoorlog.

Gezien op het dorp weinig nijverheden stand hielden, zijn de meeste bezoldigden aangewezen op arbeidgelegenheden buiten de gemeente. De gunstige spoorverbinding met de hoofdstad had een dubbel gevolg: enerzijds weerhield het velen van uitwijking en anderzijds bood Brussel werkgelegenheid, in 1947 gestegen tot 90 %, aan tal van bedienden en arbeid(st)ers.

De kantnijverheid, vooral gedurende meer dan 3/4 eeuw als huis- en ateliernijverheid beoefend ter vervanging van het spinnen, bracht aan de brede laag van de bevolking niet de welstand, die men er had mogen van verwachten, gezien de lage lonen, die werden uitbetaald. Hogere lonen, in andere nijverheden brachten voornoemde nijverheid dan ook tot verval.

Het aantal zelfstandigen groeide steeds aan en kleine bedrijven bieden, in afnemende mate, werkgelegenheid.

Over het algemeen kent het dorp meer welstand, wat blijkt uit de woningbouw van de laatste jaren en uit het voortgezet onderwijs.

MEIERS VAN HAALTERT-KERKSKEN *

1375-1378	Peter Standard.	1573-1578	Pieter Schockaert.
1378-1380	Jan Seghers.	1579-1584	Antoon de Hondt.
1387-1389	Jan de Costere.	1585-1593	Pieter Moreels.
1390-1423	Claus de Keysere.	1594-1596	Pieter van de Perre.
1424-1426	Hendrik Boyman.	1597-1599	Geraard van Hauwe.
1427-1450	Hendrik de Schrivere.	1600-1625	Merten de Walsche.
1451-1453	Raas de Schrivere.	1626-1639	Jaak Roelants.
1454-1459	Daneel Callens.	1640-1641	Nikolaas de Wagheneere.
1460-1463	Jan van der Cammen.	1642-1643	Livien van de Kerckhove.
1464	Jan de Donckere.	1644-1646	Daneel de Smet.
1465-1471	Wouter Rijcaarde.	1647-1653	Frans van den Bruele.
1472-1478	Raas de Schrivere.	1654-1659	Jan van den Bruele.
1479-1481	Jacob de Schrivere.	1660-1662	Joos Rydant.
1482-1485	Joos Ruysinc.	1663-1666	Jan Meganck.
1486-1491	Jan de Schrivere.	1667-1673	Adriaan de Sadeleere.
1492-1495	Jan de Hondt.	1674-1691	Pieter de Schrijver.
1496-1501	Gillis de Ruwe.	1692-1705	Benediktus van den Steene.
1502-1504	Joos de Schrivere.	1706-1709	Jozef Willems.
1505	Corneel de Hont.	1710-1731	Jan-Baptist van den Bruele.
1506	Jan van de Wiele.	1732-1735	Joos van den Bruele.
1507-1517	Joos Ruysinc.	1736-1744	Jan-Bapt. van den Bruelle.
1518-1539	Jan de Hont.	1744-1755	Philip 't Kint.
1540-1545	Hendrik de Vroede.	1756-1794	Ludovicus van den Bruelle.
1546-1563	Antoon de Hondt.	1795	Constantinus van den Bruelle.
1564-1572	Robbrecht Eechout.		

BURGEMEESTERS VAN HAALTERT-KERKSKEN

1465-1471	Willem de Hont.	1669-1673	Adriaan Lievens.
1466-1467	Jan de Smet.	1674-1675	Hendrik Mook.
1468-1471	Willem de Hont.	1676-1680	Lieven Coppens.
1472-1474	Jan de Hont.	1681	Gillis de Bruycker.
1475-1479	Willem de Hont.	1682-1685	Adriaan van de Vijver.
1480	Jan van Brantegem.	1686-1691	Pieter Coppens.
1481	Willem de Hont.	1692-1693	Lieven Coppens.
1482	Joos Lievens.	1694-1696	Joos Lievens.
1483-1496	Jan de Sadelere.	1697-1698	Geert Coppens.
1497-1508	Jan de Hont.	1699	Lieven Coppens.
1509-1522	Gillis Meganck.	1700	Frans Roelants.
1523-1526	Joos van den Berghe.	1706-1708	Jan van den Steen.
1527-1534	Hendrik de Vroe.	1709	Jan de Sadeleer.
1535-1539	Joos tSonck.	1710	Marten Brau.
1540-1569	Jan Callebaut.	1718	Adriaan Steenhout.
1570-1584	Pieter de Zadeleer.	1719-1720	Joos van den Bruele.
1585-1592	Pieter van de Perre.	1721-1727	Jooris Ghelas.
1593-1626	M ^r Passchier de Zadeleer.	1728-1731	Adriaan Ruysinc.
1627-1629	Jan tZoncke.	1732-1733	Frans Roelants.
1630	Joos Lievens op den Driesch.	1734	Jan de Sadeleer.
1631-1635	Adriaan van den Berghe.	1735-1743	Corneel Callebaut.
1636-1640	Jan Coppens.	1744-1745	Joos van der Maeren.
1641-1642	Jan Mook.	1746-1749	Adriaan Ruysinc.
1643-1644	Michiel de Mey.	1750-1759	Joos van der Maeren.
1645-1646	Joos de Zadeleer f. Jans.	1760-1762	Gillis van Londersele.
1647-1650	Jan Mook.	1763-1766	Willem van den Steene.
1651-1655	Jaak Roelants.	1767-1789	Lodewijk de Sadeleere.
1656-1659	Adriaan Meganck.	1790	Benedictus van den Poorten.
1660-1662	Jan Mook.	1791-1796	Jan-Baptist van den Bruelle.
1663-1668	Jaak Roelants.		

* De meierij werd door de heer verpacht voor een termijn van 3 jaar. —
In 1375 voor 6 pond, in 1378 voor 6 pond 8 stuivers, in 1391 voor 6 pond
14 schellingen.

BURGEMEESTERS VAN HAALTERT

1799-1805	Adriaan Ruyssinck.	1884-1920	Emiel de Sadeleer.
1806-1819	C. de Ruddere de ter Lokeren.	1917-1918	Petrus Coppens, dd.
1820-1829	Matthias de Ruddere.	1921-1942	Charles Lauwerijs.
1930-1858	Lodewijk de Sadeleer.	1940-1941	Karel de Middelcer, dd.
1859-1860	Jan-Baptist de Saedeleer.	1942-1944	Theo van den Driessche, dd.
1861-1879	Gustaaf van Meldert.	1944	Baron Paul de Sadeleer.
1880-1884	Benedictus Roelants, dd.		

TAFEL VAN DE ILLUSTRATIES

	blz.
1. Kaartje van de vermoedelijke oorspronkelijke dotatiegoederen van het kapittel te Haaltert	6
2. Kapittelzegel van 1301	7
3. Puin van de oude kerk	14
4. Binnenzicht van de huidige S. Gorikskerk	15
5. Kaartje van Brantegem en Dorp	16
6. Kerkhof met kapel van O.L. Vrouw ter Heiden	18
7. De martelie van S. Laureys (1686)	60
8. Kapel van O.L. Vrouw ter Heiden	97
9. Kaartje met net van kapellekens over het dorp	98
10. Kapel van O.L. Vrouw van Zeven Weeën (Edestraat)	99
11. Kapel van O.L. Vrouw van Zeven Weeën (Moscoustraat)	99
12. Kapel t.e. van O.L. Vrouw (Doornstraat)	100
13. Kapel t.e. van O.L. Vrouw (Zwarthaar)	100
14. Kapel t.e. van O.L. Vrouw (Boekent)	101
15. Kapel t.e. van O.L. Vrouw (Kasteelweg)	101
16. Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Lourdes (Achterstraat)	102
17. Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Lourdes (Ekentpontweg)	102
18. Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Bijstand (Lindekens)	103
19. Kapel t.e. van O.L. Vrouw van Vrede	104
20. Groep « Vreda-kabaret »	106
21. De Troubadour Gezellen	106
22. De Spinster (18 ^e eeuw)	137
23. Wever aan het getouw (17 ^e eeuw)	137
24. Vlaamse kant (17 ^e eeuw)	140
25. Klosjeskantwerkster en processiesluier	141

De lezer gelieve het verschil in spelling te verontschuldigen, gezien een aantal folders reeds gedrukt waren voor het verschijnen van de spelling der vreemde woorden.

INHOUDSTAFEL

I. OUDSTE GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE

1. Stichting en ondergang van een klooster	5
2. Stichting van het kollegiaal kapittel te Haaltert	6
3. Groei en bloei van het kapittel	7
4. Overbrenging van het S. Gorikskapittel naar Aalst	7

II. ORGANISATIE VAN HET PAROCHIEWEZEN

1. Ontstaan, grensvorming en grenswijziging van de parochie	8
2. Het kerkgebouw	
a. De oude kerk, herstellings- en vergrotingswerken	13
b. De nieuwe kerk	14
3. De parochietitel	16
4. Het kerkhof en de begrafenis	17
5. De bedienaar van de parochie en de pastorij	19
6. Inkomsten van de parochie	
a. De tienden	21
b. De kerkgoederen	22
c. De offeranden	26
d. De jaargetijden	26
e. De penning- en losrenten	27
f. De smout- en wijnrenten. De peperkoeken	27
g. Het klokzeel	28
h. De begrafenisrechten	28
i. Het baarkleed	29
j. De verpachting van de kerkstoelen	29
Kerkmeesters	29
7. Inkomsten van de pastoor	
a. Het aandeel in de tienden	30
b. De curegoederen	31
c. Andere toelagen vanwege het kapittel	32
d. De offeranden	32
8. Kapelanieën	
a. Vóór de overbrenging van het kapittel naar Aalst	33
b. Na de overbrenging	33
De verenigde kapelanieën	34
9. De kosterij	37
10. De armenzorg ..	
a. Het beheer	37
b. De steunverlening	38
c. De armengoederen en andere inkomsten	38
H. Geestmeesters	40
De liefdadigheidswerking na de Franse Revolutie	40
11. Het onderwijs	
a. Vóór de Franse Revolutie	41
b. Na de Franse Revolutie	
Gemeente onderwijs	42
Vrij onderwijs	43

III. DE VERHOUDINGEN TUSSEN PAROCHIE EN KAPITTEL

1. Pastoor Van Welle en het kapittel	45
2. Pastoor Schepens en het kapittel	45
3. Moeilijkheden bij benoeming en begrafenis	46
4. Jacob van Turnhout en het kapittel	47
5. Jan van Noeteren en het kapittel	47
6. Pieter Valck en het kapittel	48
7. Constantinus Cnudde en het kapittel	48

IV. LEVENSBIZONDERHEDEN OVER DE PASTOORS EN HUN ZORG OM KERK EN KERKELIJK LEVEN 53

V. HET PAROCHIELEVEN

1. Godsdienstonderricht en godsdienstbeleving	89
2. Broederschappen en godsdienstige verenigingen	92
3. Kerkelijke plechtigheden	
a. De processies	93
b. Gebruiken bij kerkelijke feesten	94
4. Devoties	
a. Binnen het kerkgebouw	94
b. Buiten de kerk. De kapellekens	97
5. Volksgebruiken en volksgeloof	104

DEMOGRAFISCHE EN SOCIAAL-EKONOMISCHE EVOLUTIE VAN HET DORP

I. Demografische evolutie

a. Vóór 1800	111
1. Kommunikanten	111
2. Geboorten	113
3. Huwelijken	114
4. Geboorten per huwelijk	114
5. Overlijdens	115
Samenvatting	116
b. Na 1800	116
Oorsprong van de bevolking	119
Samenstellingen van de gezinnen	120
Ouderdom en burgerlijke stand	122
Besluit	124

II. Sociaal-ekonomische evolutie

Kulturen	128
Veestapel	132
Versnippering van de bedrijven	132
Sociale samenstelling van de bevolking	143
Weiland en ontwikkeling	145
Besluit	147

BIJLAGE

1. Lijst van de Meiers van Haaltert-Kerksken	148
2. Lijst van de Burgemeesters van Haaltert-Kerksken	148
3. Lijst van de Burgemeesters van Haaltert	149
4. Tafel van de illustraties	149
5. Een plaatsnaamkundige kaart van Haaltert.	